

**Kesä Salmessa –
porvarillista huvilakulttuuria Oulun Toppilansalmessa**

Ulla Pohjamo
pro gradu –tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Taiteiden ja kulttuurin
tutkimuksen laitos
kl 2003

SISÄLTÖ

Alkusanat

OSA I: Huvilaelämää

1. Johdanto – muistojen ja kirjallisuuden huvilat

2. Kaupunkien porvaristosta uudeksi keskiluokaksi

2.1 Oulu 1800-luvun jälkipuoliskolla – kauppaporvariston nousu

2.3 Kaupunki kaupungissa - Oulun kauppaseura (1771 - 1915)

3. Uusi keskiluokka pakenee maaseudun rauhaan

3.1 Takaisin luontoon - huvilakulttuurin varhaisvaiheet Suomessa

3.2 Tuhotulvasta Krimin sotaan – Toppilan sataman synty ja kehitys

3.3 Toppilan maiden jakaminen – huviloiden rakentaminen alkaa

3.4 Tuntemattoman huvilan piirustukset

4. Oulun huvila-alueita – höyrylaivalla luonnon helmaan

4.1 Mustasaaren ja Hietasaaren huvila-alue sekä Oulujokivarren huvila-asutus

4.2 Näkistä höyrypaketteihin – liikenne kaupungin ja Toppilansalmen välillä

5. Huvilakulttuuria

5.1 Huvila oli miehen lepoaika ja naisen työaika

5.2 Muutto huvilalle – lehmistä flyygeliin

6. Seuraelämää huviloilla

6.1 Seurapiirit Erkki Kivijärven mukaan

6.2 Onnen kesät – E. Kivijärven kirjalliset lapsuusmuistot

6.3 Petrellin huvila - kulutuksen arkipäiväistyminen

6.4 Konsuli Brennerin jälkikesä – perhedraama huvilalla

6.5 Iltakävelyt möljällä ja kalaasit kuistilla

6.6 Uimahuone – siveää vilvoitusta

7. Huvielämää Toppilansalmessa

7.1 Rinmanska villan ja suurenmoinen Bellevue

7.2 Oliko Bellevue ”Promenad”? - prostituutio osana kaupungin huvielämää

8. Huviloita ja kesäasukkaita Toppilansalmessa

8.1 Hannalan asukkaat - Snellmanien suku

8.2 Lina Snellman – perhetyöstä diakonissaksi

- 8.3 K. A. Snellman – Hannalan laajennus
- 8.4 Hannala diakonisojen lepokodiksi
- 8.5 Ellala – Weckmanien kesähuvila
- 8.6 Toppilan olutpanimon huvila – työtä ja huvia rinnakkain
- 8.7 Leipuri asettuu Toppilansalmeen - Antellin huvila
- 8.8 Fellmanin huvila – kauppiashuvilasta Merenkävijöiden Majaksi
- 8.9 Hedmanin huvila - Kesän kuumaa eleganssia kuistilla ja puutarhassa
- 8.10 Uuden lomailukulttuurin alku makkaratehtailijan huvilalla
- 9. Sisäköstä puutarhamuonoon - palvelusväkeä huviloilla**
- 10. Unelma pienoiskoossa – huviloiden puutarhat**
- 11. Huvilat hädänalaisten perheiden asuntona**
- 12. Päättäjä – kertomus huvila-alueen historiasta**

OSA II: Säilyneiden huviloiden rakennushistoria

Rakennusinventoinnin periaatteista

- 1. Hannala**
- 2. Ellala**
- 3. Toppilan olutpanimon huvila**
- 4. Antellin huvila**
- 5. Fellmanin huvila**
- 6. Hedmanin huvila**
- 7. Lundströmin huvila**

LIITE 1

LIITE 2

KUVALUETTELO

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

KUVALIITE

Alkusanat

Muistan Toppilansalmen huvilat lapsuudestani. Rakennukset olivat jo pitkälle edenneessä rappiotilassa: salaperäisinä vanhojen puiden varjossa, täynnä lahon tuoksua. Hannalan tornin iltataivasta vasten piirtyvä siluetti oli välähdys toisesta maailmasta sellutehtaan varjossa kasvaneelle. Toisaalta sellutehdas syntyi samalle taloudelliselle pohjalle, josta kaupungin porvariensa varallisuus oli aikanaan lähtöisin.

Vietettyäni aikaa ulkomailla ryhdyin miettimään pro gradu -työni aihetta. Monia vaihtoehtoja pohdittuani päädyin palaamaan takaisin kotikaupunkiin, takaisin lapsuuteen ja vieläkin kauemmas menneisyyteen. Tahdoin tietää, keitä olivat ihmiset, jotka aikoinaan rakensivat huvilat ja istuttivat puut. Tahdoin edes jossain määrin säilyttää tulevaisuuden ihmisille harmoniset ympäristöt, jotka olivat jäämässä kaupungin kasvun alle.

Minua kiehtoi ajatus paratiisista, jossa ihminen ja luonto, rakennettu kulttuuriympäristö ja luonnonympäristö eläisivät sopusoinnussa. Oman sukuni vaiheet eivät liity huviloihin, ja huvila-asukkaiden edustama kulttuuri oli minulle vieras. Silti yhden kaupungin historiassa kaikkien sen asukkaiden tarinat koskettavat toisiaan jossain kohdassa. Alkaessani tutustua huviloiden historiaa valaiseviin vähäisiin lähteisiin löysin menneisyydestä myös vieraan kaupungin. 1800-luvun ja 1900-luvun alun Oulu asukkaineen oli minulle kuin tuntematon maa, jossa ihmiset elivät elämäänsä ympäristössä, josta meidän aikaamme on säilynyt vain joitakin rippeitä. Myös ne sosiaaliset ja taloudelliset lait, jotka säätelivät ihmisten elämää, olivat toiset kuin nykyään. Tämä kaikki tekee menneisyyden tavoittamisesta ja sen kuvaamisesta lähes mahdottoman mutta samalla kiehtovan prosessin. Etsiessäni vihjeitä huviloiden historiasta olen joutunut tutustumaan monenlaisiin lähteisiin. On tutkittava niitä muistoja ja tarinoita, joita ihmisten mieliin on jäänyt: ajan myötä kadonnutta ei voi enää tavoittaa sellaisenaan.

OSA I: Huvilaelämää

1. Johdanto – muistojen ja kirjallisuuden huvilat

Tutkielmani sai alkunsa kiinnostuksestani Oulujoen suistoon Toppilansalmeen 1800-luvun loppupuoliskolla rakennettuun huvila-alueeseen. Lähtiessäni tutkimaan Toppilansalmen huviloiden elämää ja asukkaita sain huomata, että kyseessä ei ollut mikään paikallinen ja yksittäinen ilmiö. Oululaiset kesähuvilat olivat 1800-luvun Euroopan johtavan porvariston ja sen yhtenäisen laajalle levinneen kulttuurin yksi ilmenemismuoto. Ymmärtääkseen huviloita ja niiden asukkaita molemmat on asetettava oikeaan yhteyteensä. Yhteys löytyi nousevan kaupunkiporvariston yhteiskunnallisesta asemasta ja arvomaailmasta, jota se toi esille oman erityisen kulttuurinsa kautta. Tämän porvarillisen kulttuurin keskeisiä piirteitä olivat sen käsitykset perheestä, kodista, yksityisyydestä, työstä ja vapaa-ajasta sekä miehen ja naisen rooleista. Tärkeää oli myös erottautuminen ruumiillista työtä tekevistä yhteiskuntaluokista.

Tutkielmassani pyrin valottamaan oululaisen huvilakulttuurin piirteitä, sitä miten ne ilmentävät porvarillista kulttuuria. Tarkastelen yksittäisten ihmisten kesänviettoa ymmärtääkseni heidän elämäntapaansa ja sitä kautta koko kulttuuria. Saadakseni kuvaan lisää sävyjä vastakohtien kautta olen käsitellyt myös palvelusväen asemaa sekä prostituutiota osana ajan huvittelukulttuuria. Sekä palvelusväki että prostituoidut olivat porvarillisen perheen ulkopuolella, mutta molemmat olivat riippuvaisia toisistaan. Palvelijat elivät perheessä ja tekivät välttämättömät kotityöt olematta kuitenkaan perheen jäseniä. Sukupuolten välinen valtarakenne loi prostituutiota, joka omalta osaltaan tuki porvarillisen perheen koossapysymistä.

Porvarillisen kulttuurin viitekehyksen luomiseen olen käyttänyt artikkeleita teoksesta ”A history of private life IV: From the fires of revolution to the great war”. Roger-Henri Guerrand on ranskalainen historioitsija, joka on erikoistunut mikrohistoriaan. Artikkelissaan ”Private spaces” Guerrand analysoi porvarillisen kodin pohjakaavaa ja

yksityisen ja julkisen tilan suhteita kodin sisällä. Alain Corbin on kulttuurihistorian professori Pariisin Sorbonnen yliopistossa. Artikkelissaan ”The secret of the individual” Corbin seuraa yksilöllisyyden tunteen kasvua 1800-luvulla muun muassa bordellien, peseytymisen ja valokuvauksen historian kautta. Michelle Perrot on modernin ajan historian professori Universite de Paris VII:ssä. Naishistoriaan erikoistunut Perrot käsittelee artikkelissaan ”The family triumphant” avioliiton ja perheen merkitystä 1800-luvun naisten elämässä. Lontoon University College:n historian professori Catherine Hall on artikkelissaan ”The sweet delights of home” eritellyt porvariston miesten ja naisten elinpiirien jakoa julkiseen ja yksityiseen 1800-luvun Englannissa.

Arkielämän säännöllisyys ja toisto olivat oleellinen osa porvariston elämää. Historioitsija Anne Martin-Fugier on esittänyt artikkelissaan ”Bourgeois rituals” ajatuksen porvarillisista rituaaleista. Näiden rituaalien avulla arkielämään luotiin merkityksiä. Perheenäiti ohjasi kodin elämää kuin näytelmää. Jokapäiväiset tapahtumat ritualisoitiin, jolloin ne saivat erityistä tunnesisältöä. Perheen ja suvun kokoontumisia odotettiin ja valmisteltiin etukäteen. Jälkeenpäin niitä kommentoitiin ja niistä keskusteltiin pitkään. Ritualisointi venytti hetkien kestoja odotuksen ja muistelun avulla. Vierailut, ateriat ja juhlat muutettiin muistoiksi, joita kerättiin ja jotka säilytettiin huolella tulevaisuutta varten.¹ Onnelliset muistot antoivat turvallisuuden ja jatkuvuuden tunnetta olemassaoloon. Elämää uhkasivat jatkuvasti mahdolliset perheenjäseniä koskettavat sairaudet, skandaalit tai konkurssi.

Kai Häggman on väitöskirjassaan ”Perheen vuosisata Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa” tutkinut mikrohistoriallisesta näkökulmasta porvarillista kulttuuria Helsingissä. Perheestä puhuttiin 1800-luvulla yhteiskunnan perusyksikkönä. Samaan aikaan vanhat patriarkaaliset valtarakenteet kyseenalaistettiin perusteellisesti. Yhteiskunnalliset muutokset herättivät porvaristossa sekä ahdistusta että toivoa. Perhe nousi keskeiseksi, sillä uuden yhteiskunnan uskottiin syntyvän vain uudella tavalla kasvatettujen sukupolvien myötä. Nouseva porvaristo odotti sääty-yhteiskunnan murtumisen nostavan sen valta-asemaan tulevaisuuden kansanvaltaisemmassa Suomessa. Toisaalta ajatus suomenkielisen

¹ Martin-Fugier 1990, 263.

rahvaan ylivallasta aiheutti ahdistusta. Yhteiskunnan johtopaikat olivat miesten hallussa ja naisen aseman muutoksiin suhtauduttiin kaksijakoisesti. Samalla perhe-elämä ja lastenkasvatus sai uudenlaista painoarvoa. Koti oli yhteiskunnallisen keskustelun polttopisteessä.²

Tutkielmani käsittelemänä ajanjaksona huviloita asuttaneiden ihmisten omat kokemukset kesänvietosta ovat suurimmaksi osaksi saavuttamattomissa. Silti halusin tavoittaa juuri menneen ajan tunnun ja eletyn elämän kokemukset ja muistot. Tässä yrityksessä kaksi naista saivat puhua monien puolesta. Huvila-asukkaisiin kuuluneiden Signe Snellmanin (1880 - 1963) ja hänen aikalaisensa Esther Cederhvarfin (omaa sukuaan Candelinin) muistelmakirjoitukset ovat säilyneet nykypäivään.³ Snellmanin suvun vaiheita on koonnut myös Kaj Snellman (1909 – 1979) kirjassaan ”Snellmanien suvun talo Oulussa” (1983). Kertomukset kesistä Toppilansalmessa antavat kuvan siitä, mitä asukkaat itse pitivät huvilaelämässä merkittävänä ja halusivat siitä muistaa.

Muistelmat ovat syntyneet kymmeniä vuosia tapahtumien jälkeen, ja ne kuvaavat kadonnutta idylliä. Naisten kirjoituksissa korostuvat toisaalta huippuelämykset, kuten matkat ja juhlat, ja toisaalta joka kesä samanlaisina toistuneet tapahtumat: muutot huvilalle, iltakävelyt laiturilla ja perheen yhteiset ateriat. Kertomus saa etenkin Esther Cederhvarfilla kaunokirjallisia piirteitä. Kesämuistot eri vuosilta sekoittuvat ja sulautuvat yhteen muodostaen tiivistyneen kuvan lapsen kokemasta pitkästä onnellisesta kesästä, jonka muiston vielä aikuinenkin on halunnut säilyttää. Muistelmien näitä piirteitä valaisee porvarillisen rituaalin käsite. Muistelu keskittyy erityisesti ritualisoituihin tapahtumiin kuten perheen kokoontumisiin. Muistoissa myös korostetaan niitä elämäntavan piirteitä, jotka liittyvät perheen osaksi porvarillista keskiluokkaa.

Kaunokirjallisuus tarjoaa toisen tien päästä aistimaan sadan vuoden takaista elämää huviloilla. Puheenvuoron saavat kolme mieskirjailijaa, jotka ovat sijoittaneet teostensa tapahtumia Toppilansalmen huviloille. Tutkielmassani tarkastelen neljää teosta, joissa

² Häggman 1994, 216.

³ Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963; Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962. Kotiseutu-lehden toimitus ilmoitti kääntäneensä S. Snellmanin 17. 5. 1938 päivätyin tekstin ruotsista suomeksi.

käsitellään oululaista huvilaelämää. Kirjallisuushistorian lähes tyystin unohtaman kirjailija K. A. Järven (1869 - 1942) romaani ”Harry” (1910) on yhtä aikaa kiihkeän osallistuva ja humoristinen kuvaus fennomaanien ja ruotsinkielisten valtataistelusta 1800-luvun lopun Oulussa. V. A. Koskenniemen (1885 - 1962) ainoa proosateos romaani Konsuli Brennerin jälkikesä (1916) on ironisen etäännytetty kuvaus porvarillisesta perhedraamasta. Teoksen tapahtumat sijoittuvat 1880-luvun Ouluun. Erkki Kivijärven (1882 - 1942) teos ”Tervaporvari” (1933) on osin omaelämäkerrallinen kuvaus porvarisperheen kohtaloista 1800-luvun lopun Oulussa. ”Tervaporvariin tytöt ja pojat” (1934) on ”Tervaporvari”-teoksen jatko-osa, jossa Kivijärvi kuvaa nostalgisesti lapsuutensa porvarillisen elämänmuodon hidasta katoamista.

Lähteinä kaunokirjalliset teokset ovat epäluotettavia ja ongelmallisia kuten kaikki historiantutkimuksen lähteet. Päivi Lappalainen on artikkelissaan ”Uhattu koti” (1998) käsitellyt tilan sukupuolittumista 1800-luvun suomalaisessa realistisessa kirjallisuudessa. Käsittelemäni teokset kuuluvat juuri suomalaisen kirjallisuuden realistiseen tyylilajiin, jolle on ominaista tarkka ympäristön ja tapojen kuvaus. Kirjailijat kuvasivat oman luokkansa ihmisiä, ja pyrkivät saamaan esiin mallinsa luonteenomaisimmat piirteet, sekä asettamaan mallinsa ympäristöön, joka antoi hänelle suurimman mahdollisen todentunnun. Realistisessa kirjallisuudessa ajankohtaistui kysymys yksilön ja ympäristön välisestä suhteesta. Tapahtumien taustana toimi usein varakas porvariskoti. Vaikka päähenkilö oli yleensä mies, kuvattiin koti enemmän naisellisena ympäristönä ja siellä asuvien naisten kautta.⁴

Oulu oli kaikkien kolmen kirjailijan synnyinkaupunki. Sekä ihmisten että ympäristön havainnoimiseen kaikilla kolmella kirjailijalla oli mahdollisuus kaupungissa asuessaan. Lukiessani teosten miljöö- ja tapakuvauksia suhtaudun niiden paikkansapitävyyteen luottavaisemmin kuin henkilöitä ja heidän välisiään suhteita kuvaaviin osuuksiin, joissa uskon olevan enemmän fiktiivistä ainesta. Vaikka romaanit kuvaavat historiallista todellisuutta korkeintaan vääristävän peilin tavoin, on niiden antamassa kuvajaisessa parhaimmillaan voima, joka saa lukijan uskomaan sen totuudenmukaisuuteen, jos ei yksityiskohdissa, niin edes yleisemmän tason totuuteen.

⁴ Lappalainen 1998, 129-130.

Tutkielmassani aion antaa romaanien heijastaa kuvansa, joka elävyydessään voittaa sen, mitä asiakirjalähteet voivat tarjota. Kirjojen suhde yllämainittuihin muistelmiin ei välttämättä ole yksioikoinen. Kaunokirjallisuuden antama kuva menneisyydestä on voinut vaikuttaa siihen, miten muistelijat kokevat oman menneisyytensä, ja mitkä asiat he kokevat kuvaamisen arvoisiksi. Kirjailijat taas käyttivät teoksissa omia muistojaan, ja kirjoitushetkellä he olivat lähempänä kuvaamaansa aikaa kuin muistelijat, jotka ryhtyivät työhön vasta vanhuudenpäivinä.

Kaikki neljä romaania ovat omalla tavallaan romaaneja perheestä. Tässä asiassa kirjat toimivat lähteinä paljastaessaan ne yksityiselämän ihanteet ja ongelmat, jotka kiehtoivat tekijöitä ja heidän aikalaisiaan. Perhe oli jatkuva draamojen lähde. Perheen kunniaa ja jatkuvuutta uhkaavat tekijät antoivat loputtomasti aiheita kirjallisuuden realisteille. Taloudelliset huolet, sairaudet, juoppous, vaimon karkaaminen, aviomiehen syrjähyppy ja aviottomat lapset rikkoivat sopuisan kotielämän ihanteen.⁵

Tutkielmani kattaa ajanjakson ensimmäisten huviloiden rakentamisesta alueen alkavaan rappioon. Rakentaminen alkoi 1850-luvulla, ja huvilakulttuurin porvarillinen vaihe päättyi viimeistään toisen maailmansodan alkamiseen 1939. Aluksi esittelen lyhyesti Toppilan alueen varhaisempaa historiaa. Toppilansalmi ei alun perin kuulunut kaupunkiin, mutta alue on aina kehittynyt tiiviissä yhteydessä kaupungin kanssa. Oulujokivarren huvila-aluetta esittelen lyhyesti. Musta- ja Hietasaarissa sijaitseviin huviloihin ja alueen muuhun rakennuskantaan kiinnitän huomiota silloin, kun ne oleellisesti liittyvät Toppilansalmen huvilayhdyskunnan historiaan.

Seuraavaksi pyrin saamaan selville, millaista oli oululainen huvilakulttuuri, ketkä huviloita asuivat ja miten he huviloita käyttivät. Tässä osassa pyrin etsimään lähteistä yksittäisten ihmisten kokemuksia. Tarkoituksena on antaa välähdyksiä siitä, miten aikalaiset kokivat elämän huviloilla. Mielestäni juuri kesäasukkaat elämäntavoillaan tekivät rakennuksista kesähuviloita. Lähestyn huviloita asukkaiden kautta, en elämästä tyhjinä kuorina. Ilman huvilakulttuurin tuntemista on mahdotonta ymmärtää huvilarakennuksia. Huvilakulttuuri on pieni osa laajempaa porvarillista kulttuuria.

⁵ Perrot 1990, 134, 139.

Huvilat sisustuksineen ja puutarhoineen ovat porvarillisen kulttuurin osia ja ilmentävät sitä.

Huvilaelämää ja kulttuuria käsittelevän osuuden lisäksi tutkielmaani kuuluu rakennushistoriallinen osuus. Tässä osuudessa keskityn Toppilansalmen rannoille rakennettuihin alueen vanhimpiin huviloihin, ja ennen kaikkea niihin seitsemään huvilaan, jotka ovat säilyneet nykyaikaan alkuperäisistä noin 20 huvilasta.⁶ Nämä huvilat ovat: Hannala, Ellala, Toppilan olutpanimon, Lundströmin, Hedmanin, Antellin ja Fellmanin huvilat. Toppilansalmen alue liittyy osaksi laajempaa Hietasaaren - Mustasaaren huvilayhdyskuntaa, jossa on nykyaikaan säilynyt noin 60 huvilaa.⁷ Osa tutkielmassa mainituista rakennuksista on jo tuhoutunut. Toisessa osassa käsittelen valitsemani seitsemän huvilaa yksi kerrallaan rakennushistoriallisesta näkökulmasta. Näissä yksittäisesittelyissä pyrin tuomaan esille kaiken löytämäni aineiston sekä omat havaintoni rakennuksesta.

Huviloita on aiemmassa tutkimuksessa tarkasteltu eri näkökulmista. Tutkija Helena Soiri-Snellman on kirjassaan ”Ruissalon huvilat” (1985) tutkinut perusteellisesti huvila-arkkitehtuuria käyttäen lähteenään rakennuspiirustuksia. Vastaavanlaisen tutkimuksen Tukholman saariston huviloista on julkaissut tutkija Ann-Katrin Pihl-Atmer kirjassaan ”Sommarnejet i skärgården” (1987). Yhtäläisyys suomalaisen ja ruotsalaisen huvilarakentamisen ja -kulttuurin välillä on huomattava. Pihl-Atmer on myös tutkinut huvilakulttuurin väistymistä modernien lomamökkien tieltä. Teoksessa ”Livet som leves där måste smaka vildmark Sportstugor och friluftsliv 1900 - 1945” (1998), hän tarkastelee vapaa-ajan vieton muuttumista kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta käsin. Carola Rosengren on pro gradu -tutkielmassaan ”Unelma kesästä” (1999) tutkinut porvarillisen kesänvieton ihanteiden ja todellisuuden välistä ristiriitaa 1900-luvun alun Ruissalossa. Rosengrenin tutkielma perustuu laajalle kirjeaineistolle ja valaisee hyvin perheensisäistä roolijakoa.

Aiemmasta Toppilansalmea koskevasta tutkimuksesta on mainittava Oulun kaupungin ”Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointi” vuodelta 1992, johon Pohjois-Pohjanmaan museon rakennustutkija Pasi Kovalainen on laatinut rakennusten

⁶ Niskala 1997, 25-32.

⁷ Kovalainen, Paso 1993, 1-141.

historiaa käsittelevän osan ja rakennusmestari Reijo Paso toimenpide-ehdotukset. Olen käyttänyt rakennusinventointia lähteenä joidenkin huviloiden ajoituksen ja vuokrasopimusten keston osalta. Kovalainen on määrittänyt kaikki tässä tutkielmassa käsitellyt seitsemän huvilaa kulttuurihistorialliselta arvoltaan huomattaviksi. Oululaisia huvila-alueita ja niiden kulttuurihistoriaa on käsitelty myös Pohjois-Pohjanmaan museon vuonna 1993 julkaisemassa näyttelyesitteessä ”Suvelasta Onnelaan huvilaelämää Oulussa”. Toppilan alueen historiaa vuodesta 1724 nykyaikaan on käsitellyt arkkitehti Kaarina Niskala vuonna 1997 ilmestyneessä selvityksessään ”Toppilan maankäytön historiaa”. Niskala valottaa monipuolisesti sataman ja teollisuuden historiaa alueella. Niskala on systemaattisesti käynyt läpi myös Toppilansalmen jo puretut huvilat, jotka jäävät suurelta osin tämän tutkielman ulkopuolelle. Uusinta tutkimusta edustaa Juho Leskelän Oulun kulttuurin ja tekniikan oppilaitoksen korjaus- ja miljöörakentamisen linjan opinnäytetyö ”Yhden talon tarina tutkimus Antellin huvilasta ja lankkurakenteesta” vuodelta 2002. Leskelä analysoi tarkasti huvilan rakenteen ja asettaa sen historialliseen yhteyteensä.

Suurin osa huviloiden historiaan liittyvistä asiakirjoista on aikojen saatossa kadonnut. Tarkoitukseni on tutkimuksessani koota ja yhdistää eri lähteissä säilyneet sirpaleiset tiedot, jotta jonkinlaisen kokonaiskuvan muodostaminen olisi mahdollista. Lähteinäni käytän muun muassa lehtiartikkeleita, muistelmia, elämäkertoja, sukututkimuksia ja kaunokirjallisuutta sekä vanhoja valokuvia.

Toppilansalmen mantereenpuoleinen ranta-alue, Toppilansaari, Mustasaari ja Hietasaari muodostavat yhdessä kulttuurihistoriallisesti arvokkaan kokonaisuuden. Huvila-asutuksen lisäksi alueella on toiminut muun muassa kaupungin satama, saha ja useita eri alojen teollisuuslaitoksia. Historian eri vaiheista on alueella säilynyt monipuolinen rakennuskanta, joka kertoo yhtä aikaa ajalleen tyypillisestä mutta myös omaperäisestä elämäntavasta. Eri elämän osa-alueet: lepo ja työ, luonnonrauhan etsintä ja teollisuus ovat eläneet Toppilansalmessa rinta rinnan.

2. Kaupunkien porvaristosta uudeksi keskiluokaksi

2.1 Oulu 1800-luvun jälkipuoliskolla – kauppaporvariston nousu

Suomalaisen yhteiskunnan jako kolmeen säätyyn: aatelistoon, papistoon ja talonpoikiin murtui lopullisesti 1800-luvulla. Uusi keskiluokka, joka ei suoranaisesti kuulunut vanhoihin säätyihin, oli nousemassa merkittävään asemaan yhteiskunnan huipulla. Uusi keskiluokka koostui ennen kaikkea varakkaista ulkomaankauppaa harjoittavista porvareista.⁸ Porvarit nousivat pikkukauppiaista säätyläisiksi saadessaan porvarinoikeudet, jotka antoivat äänioikeuden valtiopäivillä.⁹

Aikaisemmin yksilön asema yhteiskunnassa oli perustunut ennen muuta syntyperään. Mutta 1800-luvun kuluessa muotoutuvassa uudenaikaisessa yhteiskunnassa yksilön asema rakentui varallisuuden ja elämäntavan varaan. Vanhan säätyjaon sijaan ihmiset jaettiin herrasväkeen eli sivistyneistöön ja toisaalta työväkeen. Sivistyneistöön kuulumisen ei välttämättä vaatinut opillista sivistystä, vaan työväestä erottauduttiin ulkonaisten käytöstopojen ja varakkuuden mahdollistaman ylellisyyden avulla.¹⁰ Tutkielmassani käytän tästä ryhmästä nimitystä porvaristo, koska ilmaisu on vakiintunut suomenkielisessä tutkimuskirjallisuudessa. Toiston välttämiseksi käytän rinnakkain nimityksiä uusi keskiluokka, yläluokka ja herrasväki.

Sääty-yhteiskunnan ollessa yhä voimissaan oman säädyn hylkäämistä ja ylempään säätyyn nousemista arvosteltiin nousukkuutena. Säätyrajojen hämärtyessä 1800-luvun lopulla nousukkaita ei enää tuomittu yhtä ankarasti. Jos yhteiskunnallista asemaansa parantanut porvari käyttäytyi hillitysti eikä sortunut nousukasmaiseen käytökseen, hän saattoi välttyä halveksunnalta. Viimeistään 1900-luvun alkupuolella henkilökohtaisten ominaisuuksien ja yritteliäisyyden avulla noussut ”self made man” oli jo saavuttanut yleisen hyväksynnän. Liike-elämän johtopaikoilla toimineet patruunat lunastivat ympäristönsä kunnioituksen jo yksin varakkuudellaan.¹¹ Häggman puhuu sosiaalisen nousun ja vapautumisen hengestä, joka sai porvariston pitämään yhteiskunnassa

⁸ Wirilander 1974, 388.

⁹ Wirilander 1974, 19.

¹⁰ Wirilander 1974, 395-397.

¹¹ Wirilander 1974, 374-376.

ylöspäin pyrkimistä yksin hyvänä asiana. Sosiaalinen nousu tulkittiin yhteiskunnan tasa-arvoistumisen merkiksi.¹²

Uuden keskiluokan yhteiskunnallinen asema oli 1800-luvulla yhä jossain määrin epävarma. Vahvistusta haettiin korostamalla eroa työväestöön. Henkilökohtaisessa kanssakäymisessä ja ystävyysuhteissa rajoja vahdittiin tiukasti. Silti viimeistään 1900-luvun puolella nämä ennen ylittämättömiltä tuntuneet rajat alkoivat hiljalleen sortua.¹³ Vielä 1800-luvun lopullakaan porvarillinen perhe ei ollut selvärajainen ydinperhe. Perhe, suku, talo ja kauppahuone lomittuivat joissain tilanteissa. Silti yleinen kehitys vei kohti perheen yhä suurempaa yksityistymistä. Palvelusväki suljettiin perheyhteyden ulkopuolelle. Yhteiskunnan tasa-arvoistuminen tapahtui ennen kaikkea yläluokan eri ryhmien lähentyessä toisiaan.¹⁴

Vielä vuosisadanvaihteen jälkeisessä kirjallisuudessa nousukkaan hahmoon suhtauduttiin ristiriitaisesti. K. A. Järven teoksissa nousukas on yhteiskuntaluokkien välissä horjuva hahmo, joka lopulta vaipuu takaisin alkuperäiseen asemaansa. V. A. Koskenniemellä nousukas edustaa tulevaisuuden ihmistä, joka murentaa vanhat tavat ja sopivaisuussäännöt. E. Kivijärven teosten suhtautuminen nousukkaisiin on seesteisempi. Sosiaalinen nousu näyttäytyy luonnollisena osana ajan kulkua ja yhteiskunnallisten suhteiden muutoksia.

Oulussa tervakaupalla vaurastuneet porvarit muodostivat kaupungin ylimmän sosiaaliluokan. Kaukana heidän jäljessään tulivat pikkukauppiaat, virkamiehet ja papisto tavallisesta kansasta puhumattakaan. Oulussa aatelista oli perinteisesti vähän, ja kauppaporvaristo lunasti merkittävän asemansa kaupungin johdossa ennen kaikkea varakkuudellaan. Tervakauppiaina ja laivanvarustajina aloittaneet kauppiaat panivat alkuun kaupungin teollistumiskehityksen perustamallaan sahoilla, joita seurasivat muut teollisuuslaitokset. Monet Oulun merkittävien kauppahuoneiden perustajista olivat lähtöisin suhteellisen vaatimattomista oloista, mutta suotuisten suhdanteiden ja työteliäisyyden avulla he kohosivat huomattaviin yhteiskunnallisiin asemiin, jotka periytyivät heidän jälkeläisilleen.

¹² Häggman 1994, 224.

¹³ Wirilander 1974, 382-385.

¹⁴ Häggman 1994, 218.

Oulun johtavat suvut muodostivat 1800-luvun loppupuoliskolla suppean piirin, jota yhdistivät yhteiset edut, liiketoimet ja osin myös sukulaisuussiteet. Muutoksia ryhmän koostumukseen toivat lähinnä konkurssit, jotka kasasivat omaisuutta yhä harvemmille yksilöille ja kauppahuoneille.¹⁵ Tämä ryhmä osoitti omaa asemaansa noudattamalla yhtenäistä porvarillista elämäntyyliä. Ero alempiin sosiaaliryhmiin tuotiin esiin käyttäytymistavoilla, pukeutumisella, sisustamisella ja yleensä yhdenmukaisella tapakulttuurilla. Yhtenäisen porvarillisen kulttuurin juuret olivat ennen muuta viktoriaanisessa Englannissa, mutta samantyyppinen elämäntapa ja kulttuuri vallitsi muuallakin Keski- ja Pohjois-Euroopassa.¹⁶

Oleellisena osana tähän elämäntyyliin kuului kesähuvila kaupungin ulkopuolella. Oulun tapauksessa huvilan oli sijaittava mieluiten juuri Toppilansalmessa. Tärkeä tapa erottautua oli myös kieli. Kaikki Oulun johtavat kauppiat ja heidän perheensä pitivät äidinkielenään ruotsia, vaikka ilmeisesti kaikki perheenjäsenet osasivat puhua myös suomea.

Kirjailija Erkki Kivijärvi toteaa romaanissaan ”Tervaporvari”, että kaupungin seurapiirien arvojärjestyksen saattoi tarkistaa verotusluettelosta.¹⁷ Vuoden 1888 kunnallisverotiedot suurimpien veronmaksajien osalta tukevat väittämää. Ensimmäisenä listalla oli kauppaneuvos J. G. Bergbom, jonka tulot 210 000 markkaa ylittivät yli puolella seuraavina olleet Åströmin nahkatehtaan omistajat. Sekä K. R. Åströmin että H. Åströmin vuotuistuloiksi oli merkitty 92 000 markkaa. Viidennellä sijalla oli kauppaneuvos A. O. Snellman 51 600 markan omaisuudellaan. Tässä tutkielmassa esiintyvistä huvilanomistajista luettelon kärkipäähän mahtuvat vielä asessori E. Westerlund ja kauppias L. Candelin.¹⁸ Myös Karl Pentzinillä joka peri suuren osan Bergbomin kauppahuoneen omaisuudesta, oli huvila Toppilansalmessa. Samaan aikaan virkamiehen vuotuinen palkka vaihteli 6000 markasta 1500 markkaan.¹⁹

¹⁵ Hautala 1976, 86-88.

¹⁶ Hall 1990, 58-59.

¹⁷ Kivijärvi 1933, 55.

¹⁸ Ulfvens 2001, 26.

¹⁹ Ulfvens 2001, 21.

2.2 Kaupunki kaupungissa - Oulun kauppaseura (1771 - 1915)

Oulun vaikutusvaltaisimpien porvarien yhteenliittymä oli vuonna 1771 perustettu Oulun kauppaseura. Kauppaseuran tehtävänä oli työskennellä kaupan hyväksi, puolustaa kauppiaiden etuja ja avustaa jäseniään. Tehtävää toteutettiin rajoittamalla kauppiaiden määrää, sopimalla hinnoista ja ehkäisemällä kilpailua kaikki yhteisen edun nimissä. Periaatteessa kauppaseuraan kuuluminen oli vapaaehtoista, mutta käytännössä suurisuuntaisempi kaupankäynti ilman seuran jäsenyyttä oli mahdotonta. Olivathan ulkomaankaupalle välttämättömät tervahovi, pakkahuone ja satama seuran hallussa.²⁰

Toppilan sataman jälleenrakennus Krimin sodan jälkeen aloitti kauppaseuran historian viimeisen vaiheen. 1800-luvun jälkipuolisko oli voimakkaiden muutosten aikaa Suomen suuriruhtinaskunnassa. Katovuosi 1867 aiheutti konkurssiaallon, joka vei mukanaan suuren joukon mahtavia kauppiaita. Lainsäädännön uudistukset kuten vuonna 1879 voimaan tullut elinkeinovapauslaki lopettivat kauppaseuran yli sata vuotta jatkuneen valtakauden kaupungin asioiden hoitamisessa.²¹

Vuonna 1915 tarpeettomaksi käynyt kauppaseura lopetti toimintansa. Sitä ennen kauppaseura oli siirtänyt huomattavan omaisuutensa jo vuonna 1857 perustamalleen kauppiaiden eläkekassalle. Vuonna 1883 myös Toppilan satama ympäristöineen siirtyi eläkekassan haltuun. Vuonna 1910 jo merkitystään menettänyt kauppaseura myi Toppilan tilan satamineen Oulun kaupungille.²² Tätä ennen sataman omistuksesta oli kauppaseuran ja kaupungin välillä käräjäyty vuosia. Koska Toppilansalmi ja satama olivat kauppaseuran omaisuutta, ei ole ihme, että kauppaseuran ja eläkekassan puheenjohtajat ja rahastonhoitajat löytyvät Toppilansalmen huvilanomistajien joukosta.

Vuosina 1853 - 1873 kauppaseuraa johti kauppaneuvos J. W. Snellman. Lähes keskeytyksettä puheenjohtajuus siirtyi hänen pojilleen A. O. Snellmanille, joka oli toimessa vuoteen 1894 sekä K. A. Snellmanille, joka jäi seuran viimeiseksi

²⁰ Hautala 1976, 80-83.

²¹ Snellman 1939, 232, 267, 301-302.

²² Hautala 1976, 80-83.

puheenjohtajaksi.²³ Toppilansalmen huvilarakentamisen alkuvaiheessa kauppaseuran vaikutus oli määräävä. Mutta samalla kun kauppaseuran asema kaupungissa mureni, vapautui myös Toppilansalmi muidenkin kuin seuran jäsenten kesänviettopaikaksi.

3. Uusi keskiluokka pakenee maaseudun rauhaan

3.1 Takaisin luontoon - huvilakulttuurin varhaisvaiheet Suomessa

Kesähuviloiden synty liittyy kiinteästi kaupunkien kasvun historiaan. Huvilakulttuurin juuret ovat yhtäältä 1700-luvun luontoa ihannoivassa ajattelussa ja toisaalta aateliston aloittamassa tavassa viettää kesät omistamissaan maakartanoissa. Ruotsissa aateliset rakensivat kesäpaikkojaan kaupungin tulliaitojen ulkopuolelle jo 1600-luvulta alkaen. Myös Venäjällä Pietarin yläluokka alkoi tsaariperheen esimerkkiä seuraten muuttaa kesän kuumimmaksi ajaksi kaupungin ulkopuolelle jo 1700-luvulla. Viimeistään 1800-luvun alussa myös varakkaimmat porvarit siirtyivät noudattamaan samanlaista elämänrytmiä. Maatilan saattoi korvata edullisemmin kaupungin läheisyydessä sijaitsevalla kesähuvilalla puutarhoineen.²⁴ Suomalaisten puukaupunkien kesä löyhkäävine avoviemäreineen ja pölisevine katuineen rohkaisi omalta osaltaan asukkaita hakeutumaan maaseudun rauhaan.

Myös Suomessa ensimmäiset kesähuvilat olivat aatelisten maakartanoita ja kalastajamökkejä, jotka vähitellen kehittyivät huviloiksi. Ensimmäiset varsinaiset huvilarakennukset Suomeen rakensivat todennäköisesti rannikkokaupunkien Kokkolan ja Pietarsaaren porvarit jo 1700-luvun lopussa. Helsingissä varakkaat ja valistuneet asukkaat pystyttivät huvilansa Töölöön, Huopalahteen ja lähimmille saarille 1830-luvulla. Turun Ruissaloon rakennettiin ensimmäiset huvilat vuonna 1847. Sisämaan kaupunkeihin ilmiö levisi seuraavalla vuosikymmenellä. Näille porvarishuviloille oli tyypillistä näyttävä arkkitehtuuri torneineen ja kuisteineen. Huvilat korostivat omistajansa yhteiskunnallista asemaa ja toimivat vilkkaan seuralämän näyttämöinä.²⁵ Arkkitehtuurin tarkoituksena oli näyttää huvilan omistajan varakkuutta. Tilaajalla ei välttämättä ollut perinteitä arkkitehtuurin tyylin

²³ Snellman 1939, 305-306.

²⁴ Soiri-Snellman 1985, 19-20.

²⁵ Soiri-Snellman 1985, 8-22.

suhteen, ja arkkitehti sai vapaasti toteuttaa eri kertaustyylejä suurimman mahdollisen vaikutuksen aikaan saamiseksi.²⁶

3.2 Tuhotulvasta Krimin sotaan – Toppilan sataman synty ja kehitys

Jo 1700-luvulla Oulu oli merkittävä satamakaupunki. Vanhastaan kaupungin satama oli sijainnut keskustan tuntumassa Hahtiperällä. Maankohoamisen ja joen tuoman hiekan vuoksi satama oli pahoin mataloitunut ja käynyt ahtaaksi. Ongelma ratkesi yllättävällä tavalla marraskuun 18. päivänä vuonna 1724. Pitkittyneet sateet olivat nostaneet vedenpintaa Oulujoessa, ja sään yhtäkkiä pakastuessa joen suu tukkeutui jäätyneellä sohjolla. Tulva peitti kaupungin, kunnes seitsemän päivää myöhemmin vesimassat mursivat itselleen uuden leveän laskuväylän Toppilansalmeen, joka aikaisemmin oli ollut vain vaatimaton puro.

Satamatoiminnot siirtyivät vähitellen kokonaan syntyneen salmen rannoille. Toppilansalmen alue kuului Toppilan ja Koskelan tiloille, mutta porvarit alkoivat pian ostaa sieltä itselleen laituripaikkoja. Vuosina 1777 ja 1792 Oulun kauppaseura osti omistukseensa koko Toppilan tilan. Virallisesti alue kuului edelleen Oulun pitäjään, mutta käytännössä satama liittyi tiiviisti kaupungin elämään. Kaupunki sai vuonna 1788 kamarikollegion päätöksellä omaksi satamapaikakseen seitsemän hehtaarin suuruisen alueen Toppilansaaren pohjoispäästä.

Tervakaupan kasvun seurauksena kauppiat päättivät yhteisen tervahovin rakentamisesta tervan tarkastamista ja säilyttämistä varten. Tervahovin lisäksi salmen rannoilla sijaitsi kauppiaiden makasiineja, kruunun luotsitupa ja laivaveistämöitä. Vuonna 1854 Krimin sodan aikana Englannin laivasto hävitti Pohjanlahden rannikkoa. Toppilansalmessa englantilaiset polttivat tervahovin ja muut rakennukset sekä satamassa ja veistämöillä olleet alukset.²⁷

²⁶ Guerrand 1990, 374.

²⁷ Niskala 1997, 6-7.

3.3 Toppilan maiden jakaminen – huviloiden rakentaminen alkaa

Heti Krimin sodan jälkeen alkoi Toppilan satamassa tuhojen korjaaminen. Koska alueen rakennukset olivat lähes tyystin tuhoutuneet päätettiin suunnittelu aloittaa puhtaalta pöydältä. Asian hoitaminen uskottiin valiokunnalle, ja jo vuonna 1854 pyydettiin lääninarkkitehti Johan Oldenburgia laatimaan ehdotus Toppilansalmen rantojen jakamisesta. Oldenburgin ehdotus jakoi alueen 79 tonttiin, joiden leveys 25 sylvä eli 44,5 metriä. Toppilansaarella sijainneet 37 tonttia ulottuivat Toppilansalmesta Holstinsalmeen (kuva 1).²⁸ Holstinsalmi erotti vielä 1800-luvulla Toppilansaaren Mustasaaresta, nykyään salmi on kasvanut umpeen.

Suunnilleen nykyisen Pitkänmöljätien kohdalla kulkenut vanha Talvitie jakoi pitkänomaiset tontit kahtia ylä- ja rantatontteihin. Rantatontti antoi vuokraajalleen suoran pääsyn satamalaiturille. Rantatontin sai vuokrata vain henkilö, jolla oli oikeus harjoittaa kauppaa Oulussa, käytännössä vain kauppaseuran jäsen. Rantatontin vuokraaja oli velvollinen vuokraamaan ylätontinkin, mutta sen sai kauppaseuran suostumuksella vuokrata eteenpäin. Kalleimpia olivat edullisella paikalla sijainneet paalutetut rantatontit, niiden vuokra oli kymmenen hopearuplaa vuodessa. Ylätonttien vuokra puolestaan oli yhden kopeekan kapanalalta. Toppilansalmen puoleiselle osalle ei saanut rakentaa tulisijallisia rakennuksia, ja ylätontillekin vain kuuden sylen päähän yleisestä tiestä. Tonteille oli tarkoitus varastoida muun muassa puutavaraa, ja tulipalojen leviäminen haluttiin ehkäistä.

Tontit vuokrattiin kauppaseuran jäsenille. Kirjallisia vuokrasopimuksia ei tehty, vaan vuokralaiset allekirjoittivat vuokrajohtosäännön, ja tämä katsottiin sitovaksi. Vuokraajaksi määrättiin 15 vuotta vuoden 1855 alusta lukien. Kauppaseura luovutti vuokratulot kauppiaitten eläkekassan pohjarahastoksi. Sopimukset uusittiin vuonna 1871 25 vuodeksi. Nyt myös kauppaseuran ulkopuolisille annettiin mahdollisuus vuokrata rantatontti. Entisellä vuokraajalla oli aina etuoikeus vuokraukseen vuokrasopimuksia uusittaessa.²⁹

²⁸ Snellman 1939, 241.

²⁹ Snellman 1939, 242-245.

Vuoden 1856 joulukuussa annettiin ensimmäisen kerran vuokrattaviksi 69 tonttia (liite 1). Ei ole varmasti tiedossa miten suurta osaa kauppaseuran jäsenten huvilahaaveet näyttelivät tonttien jaossa. Tärkeintä tonttien jaossa oli epäilemättä turvata kaikille tasapuolinen pääsy laiturille. Ensimmäinen kesähuvila valmistui jo vuonna 1856 salmen pohjoispuolelle, palstan numero 15 ylätontille. H. Tornbergin huvilan jälkeen muut porvarit seurasivat nopeasti perässä ja rakennuttivat omat kesäpaikkansa salmen molemmin puolin. Alatonteille rakennettiin veneveistämöitä ja makasiineja sekä varastoitiin puutavaraa.³⁰ Myös tervahovi rakennettiin uudelleen salmen pohjoisrannalle vuonna 1865.³¹

Tontteja jaettaessa oli päätetty, että yksi vuokraaja voisi saada enintään kaksi rantatonttia haltuunsa, mikäli tonteista syntyi kilpailua.³² Toppilansaaren puoleiset tontit olivat suositumpia, sillä niitä on riittänyt vain yksi kappale henkeä kohti toisin kuin pohjoisrannalla. Tosin sukulaiset näkivät hyväksi vuokrata vierekkäisiä tontteja ja hankkia näin enemmän tilaa käyttöönsä. Pohjoisrannalle perustettiin pian olutpanimo ja lopulta myös saha ja mylly. Toppilansaaren puoleisella rannalla vastaavaa kehitystä ei tapahtunut. Koska mantereen ja Toppilansaaren välillä ei ollut siltaa satamatoiminnot keskittyivät yksin mantereen puolelle. Salmen Toppilansaaren puoleinen ranta oli varmasti kesänviettopaikkana rauhallisempi ja miellyttävämpi. Porvarit perheineen muuttivat kesäksi huviloilleen, toisaalta pois kaupungista ja toisaalta vilkkaan sataman läheisyyteen.

Useat tontin vuonna 1856 vuokranneista porvareista rakensivat huvilan tontilleen, sillä Oulun Wiikko-sanomia kirjoitti jo vuonna 1860 Toppilansalmen nopeasta muutoksesta:

*”Keväimen tuodessa kesää on alkanut kaupungissamme ahkeruus ja liike; sillä kaikkia kotona olevia laivoja, jähtejä, lastiveneitä ja muita veneitä telkitään, korjataan ja laitetaan kulkuvoimaan. Liike ja työ on virkeä jo Toppilansalmen rannoilla, josta onkin kaupunkimme ulkomaalle vietävä kalu ja josta se lastataan laivoihin. Täällä onkin useammalla kaupiamiehellä kesähuoneet, puutarhan laitokset ja yrttimaat. Salmen rannat ovat siis muuttumassa kaupungiksi ja tulisikki pikemmin siksi, kun vaan silta voitaisiin saada Oulujoen yli valmiiksi.”*³³

³⁰ Haapakka 1993, 5.

³¹ Niskala 1997, 5.

³² Snellman 1939, 242-245.

³³ Oulusta, Oulun wiikko-sanomia 19.5. 1860.

Siltoja saatiin vielä odotella, sillä Oulujoen ylittävät kolme siltaa avattiin liikenteelle vuonna 1869.³⁴ Kaikki vuokraajat eivät kovin kauan pystyneet säilyttämään tonttiaan. Vuosien 1866 - 1867 30 konkurssia toivat useille tonteille uuden vuokraajan.³⁵ Ne, joita suhdanteet suosivat, jäivät Toppilansalmen pitkäaikaisiksi kesäasukkaiksi. Jotkut vuokralaiset alkoivat suhtautua tonttiinsa kuin omaansa ja säilyttivät vuokraoikeuden hyvin pitkään. Esimerkiksi tontin numero 22 vuokranneet Hedmanit luopuivat rakennuttamastaan huvilasta vasta vuonna 1950³⁶. Huviloiden asukkaiden jäljittämistä vaikeuttaa se, että tontin vuokraaja, huvilan omistaja ja varsinaiset asukkaat saattoivat kaikki olla eri henkilöitä.

Toppilan maatila, Toppilan satama ja kaupungin ulkoredi, johon suuremmat alukset jäivät ankkuriin, liitettiin poliisihoidollisesti Oulun kaupunkiin vuonna 1859 alkaneessa prosessissa. Sataman vilinä ja merimiehet aiheuttivat jonkin verran järjestyshäiriöitä. Satamassa järjestystä valvoivat satamamestari satamapalvelijoineen. Lisäksi kauppaseura nimitti sataman järjestyksenpidosta vastanneen poliisikonstaapelin ja maksoi hänen palkkansa. Tilanne, jossa kaupungin satama sijaitsi maalaiskunnan alueella, oli erikoinen. Lopulta Toppilan satama liitettiin senaatin päätöksellä hallinnollisesti kaupunkiin.³⁷

3.4 Tunteuttoman huvilan piirustukset

Yhdenkään Toppilansalmen huvilan alkuperäisiä piirustuksia ei ole löytynyt. Myöskään huvilat suunnitteleiden arkkitehtien henkilöllisyys ei ole tiedossa. Nykyaikaan säilyneissä huviloissa huonejakoa on muutettu siinä määrin, että huoneiden alkuperäistä käyttötarkoitusta voi olla vaikea arvata. Oulun maakunta-arkistossa ovat kuitenkin säilyneet erään huvilan piirustukset. On epäselvää onko rakennusta koskaan pystytetty. Säilyneitä piirustuksia tarkastelemalla, voidaan saada tietoa myös siitä, millainen oli rakennusten tilaohjelma. Tosin monia huviloita

³⁴ Snellman 1939, 279.

³⁵ Snellman 1939, 301-302.

³⁶ Kovalainen, Paso 1993, 24.

³⁷ Snellman 1939, 249-251.

laajennettiin useaan kertaan. Ne eivät valmistuneet kerralla tietyn suunnitelman mukaan.

Piirustuksiin kuuluu laveeraus julkisivusta, poikkileikkaus ja ensimmäisen kerroksen pohjakaava (kuvat 5-6). Piirustukset on päivätty Oulussa vuonna 1880, ja ne on allekirjoittanut John Lybeck. Lybeck toimi Oulun läänin lääninarkkitehtina 1880-luvulla.³⁸ On todennäköistä, että Lybeck suunnitteli useampiakin huviloita oululaisille. 1800-luvulla porvariskodin pohjakaava oli levinnyt laajalle ja muuttui varsin vähän. Siihen kuului julkisia tiloja vieraiden vastaanottamiselle, perheenjäsenten yksityisiä tiloja ja käytännöllisiä tiloja.³⁹ Kesähuvilat eivät tilankäytöltään eronneet radikaalisti ympäri vuoden asuttavista yksityistaloista, molemmissa tarvittiin huoneita samoihin käyttötarkoituksiin. Poikkeuksen tekivät tilavat verannat, jotka olivat huviloiden erityispiirre.

Piirustuksissa kuvattu huvila on kaksikerroksinen tornillinen puurakennus, jonka puuleikkauskoristeet tuovat mieleen lähinnä uusrenessanssin muotokielen. Sisäänkäynti on lasitetun verannan kautta, ja talon toisella puolella on koko rakennuksen levyinen kaksikerroksinen avoin kuisti. Ensimmäisessä kerroksessa on kahden verannan lisäksi eteinen, tarjoiluhuone, kaksi makuuhuonetta, suuri ruokasali ja förmaaki. Ruokasaliin perhe kokoontui useita kertoja päivässä, ja se oli myös vieraille järjestettyjen suurten näytösluontoisten aterioitten paikka. Förmaaki oli pienempi seurusteluun tarkoitettu tila. Se saattoi olla joko naisille sisustettu pieni salonki tai herrojen tupakkahuone. Isäntäväen makuuhuone puolestaan oli suljettu paikka, johon vierailia ei ollut asiaa. Yläkerrassa sijaitsi salonki, jossa otettiin vastaan vieraat. Salongilla oli suuri symbolimerkitys, sellainen kuului olla herrasväen kodissa.⁴⁰

Salonki oli huoneista ylellisimmin kalustettu. Piirustuksissa sinne on sijoitettu koristeellinen avotakka. Huvilan toisessa kerroksessa sijaitsi luultavasti lisää makuuhuoneita, joista pienin oli ehkä palvelijattaren huone. Piirustuksiin ei ole lainkaan merkitty keittiötä tai vessaa. Sekä keittiö että vessa olivat 1800-luvun

³⁸ Hautala 1976, 293.

³⁹ Guerrand 1990, 366-368.

⁴⁰ Guerrand 1990, 366-368.

arkkitehdeille ongelmallisia paikkoja. Niitä pidettiin likaisina ja vähämerkityksisinä ja niiden suunnitteluun ei juuri kiinnitetty huomiota. Koko 1800-luvun molemmat tilat pysyivät nykynäkökulmasta epähygieenisinä ja varustukseltaan alkeellisina.⁴¹ Huvilalla ulkokuone sijaitsi luultavimmin jossain ulkorakennuksessa. Keittiö oli mahdollisesti sijoitettu alakertaan huvilan takaosaan.

4. Oulun huvila-alueita – höyrylaivalla luonnon helmaan

4.1 Mustasaaren ja Hietasaaren huvila-alue sekä Oulujokivarren huvila-asutus

Aivan Toppilansalmen naapuriin, Mustasaaren ja Hietasaaren toisistaan erottavan Mustasalmen rannalle syntyi huvilayhdyskunta vuodesta 1866 alkaen (kuva 3). Helpottaakseen taloudellista ahdinkoaan kaupunki päätti palstoittaa Mustasaaren huvilatontteja ja vuokrata ne kaupunkilaisille. Mustasaaren huvila-alue jaettiin yhdeksään tonttiin, ja niiden vuokra-ajaksi sovittiin aluksi viisitoista vuotta. Tontit huutokaupattiin eniten tarjoaville 27.6. vuonna 1866. Mustasaassa tontinvuokraajina oli kauppiaiden lisäksi myös virkamiehiä ja käsityöläisiä (liite 2).⁴² Toppilansalmen alueen tontinvuokraajista mukana on vain konsuli L. Candelin. Kokonaisuutena Mustasaaren - Hietasaaren huvila-alueesta ei muodostunut samanlaista kauppiaiden kesänviettoaluetta kuin Toppilansalmen ympäristöstä, monet huvilat olivat pienempiä ja niiden asukkaat elämäntavoiltaan vaatimattomampia kuin Toppilansalmessa.

Mustasalmen ympäristö oli tuohon aikaan pensaikkaa kasvavaa joutomaata. Alueen varhaiset vuokraajat ryhtyivät kunnostamaan salmen rantoja huvila-alueeksi. Helsingfors dagbladet kirjoitti jo vuonna 1869:

*”—nyt on Mustasalmeen alkanut nousta sievä huvila toisensa jälkeen, puutarhoja ja pikku puistoja perustetaan, etäämpänä olevat maastot käytetään viljelytarkoituksiin, sanalla sanoen se, joka kulkee tällä sangen laakealla maalla, hämmästyy löytäessään sen muuttuneeksi mitä miellyttävimmällä tavalla luonnon ystävää viehättämään.”*⁴³

⁴¹ Guerrand 1990, 370, 372-374.

⁴² Turunen 1993, 13.

⁴³ Turunen 1993, 13.

Jo 1800-luvun puolivälin jälkeen kaupunkilaiset alkoivat rakentaa huviloitaan vapaana virtaavan joen yläjuoksulle. Joki toimi kulkureittinä kauempanakin sijainneille huviloille, säännöllinen laivaliikenne Oulujoella alkoi jo 1870. Oulujokivarren kesäasukkaina oli sekä varakkaita oululaisporvareita, kauppiaita ja liikemiehiä että ylempiä virkamiehiä.

Kesäasukituksen alkuvaiheessa oli tyypillistä, että perheet vuokrasivat jostain jokivarren maalaistalosta itselleen kesäasunnon. Herrasväki saattoi vuokrata joko puolet tilan päärakennuksesta tai jonkin muun tilan vapaana olleen rakennuksen. Kesävieraita tiedetään olleen ainakin Erkkolan, Pikkaraisen, Knuutilan, Maikkulan, Kontion, Kolehmaisena, Tuppela-Saarelan, Puran, Sutelan ja Vasalan taloissa. Kesävieraat saattoivat palata samaan taloon vuosi toisensa jälkeen.

Suurin osa Oulujokivarren varsinaisista huviloista rakennettiin aluksi vuokramaalle, sillä talolliset eivät halunneet myydä maitaan kesäasukkaille. Porvarit saattoivat hankkia itselleen kesäasunnon esimerkiksi uusimalla vanhoja torpan kontrahteja, lunastamalla torpat ja kunnostamalla niitä kesäasunnoikseen. Usein vanha torppa purettiin uuden huvilan tieltä. Vuonna 1922 torppariasetus muuttui, ja torppien lunastusoikeus sai lain voiman. Tällöin monet huvilanomistajat ostivat maa-alueen itselleen. Myös Oulujokivarren huviloiden rakentamisesta on säilynyt niukasti asiakirjatietoja. Samoin kuin Toppilansalmessa huvilat sijaitsivat kaupungin rajojen ulkopuolella Oulujoella ja Muhoksella, missä ei tarvinnut hakea rakennuslupaa, myöskään rakennuspiirustuksia ei ole säilynyt.⁴⁴

4.2 Näkistä höyrypaketteihin – liikenne kaupungin ja Toppilansalmen välillä

Toppilansalmi oli vilkas satama, jota käyttivät purjelaivojen lisäksi myös kasvavassa määrin höyryalukset. Säännöllinen höyrylaivaliikenne Oulun ja Pietarin välillä alkoi vuonna 1857. Pietarin laivat pysähtyivät myös muissa pohjanlahden rannikkokaupungeissa. Säännölliset laivayhteydet saatiin myös Lyypekkiin ja Tukholmaan. Rannikkohöyrylaivaliikenne lisäsi sekä henkilö- että tavaraliikennettä

⁴⁴ Syrjänen 1993, 26.

myös Heikolanniemen sisäsatamassa. Ulkomailta tuodut tavarat oli tuotava kaupunkiin pakkahuoneeseen, jossa sijaitsi tullikamari. Myös matkustajien oli päästävä kaupungista laivojen lähtöpaikalle Toppilaan. Parhaiten kuljetukset Toppilan ja keskustan välillä kävivät vesiteitse.⁴⁵

Kaupunkilaisten kesähuveihin kuuluivat höyrylaivoilla tehdyt huvimatkat. 1850-luvun lopussa ja 1860-luvun alussa höyrylaivoilla tehtiin juhannus- ja huvimatkoja. Höyryalus ”Alku” teki matkoja Raaheen, Pateniemeen ja Iihin.⁴⁶ Esther Cederhvarf kertoo miten Candelinien perhe teki rannikkohöyry ”Vegalla” huvimatkan Oulusta Helsinkiin. Viisi päivää kestänyt matka tehtiin ylellisissä puitteissa. Sään salliessa nautittiin päivällinen kannella. Ruokajuomana oli usein shampanja. Kirkkaalla ilmalla nautittiin kesäyön taianomaisesta valosta Pohjanlahdella.⁴⁷

Huviloiden rakentamisen aikaan ja vielä pitkään sen jälkeenkin oli Toppilansaareen kuljettava veneellä. Salmen pohjoisrannalle pääsi ylittämällä Oulujoen sen kolmea siltaa pitkin Tuiran puolelle ja seuraamalla satamaan vievää maantietä. Toukokuussa 1861 alkoi säännöllinen liikenne Heikolanniemen ja Toppilan välillä. Matkat aloitti 23. kesäkuuta Näkki-niminen alus. Se oli veivillä väännettävä siipiraslaiva, jonka ratasta veivasi neljä naista. Laiva teki päivittäin kahdeksan matkaa. Näkin kekseliäs varustaja oli oululaissyntyinen kauppias Nils Alfred Tornberg (s. 1837), ja alusta suositeltiin myös huvimatkoihin. Matkan hinta oli: ”*viisi kopeekkaa säätypersonalta ja kaksi kopeekkaa lapselta ja työhengeltä*”.⁴⁸ Kulku salmen rannalta toiselle tapahtui soutuveneellä. Salmessa päivysti jatkuvasti soutaja, joka teki matkan pientä korvausta vastaan.⁴⁹

Näkki sai pian siirtyä syrjään nopeampien kulkuneuvojen tieltä. Kesäkuussa 1883 Kaiku-lehden toimittaja muisteli Näkkiä ja kiinnitti huomiota vesiliikenteessä tapahtuneisiin edistysaskeliin. Kaupungissa 1870-luvulla puhjennut kielitaistelu heijastui jo höyrypakettien komentokieleenkin.

⁴⁵ Hautala 1976, 49-55.

⁴⁶ Hautala 1976, 50.

⁴⁷ Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.

⁴⁸ Hautala 1976, 56.

⁴⁹ Valter Bäckström 7.3. 2003.

”Vilkas liike on nyt jos milloinkaan kaupungin ja salmen välillä. Joka neljänneksen jälkeen lähtee höyryvene kummastakin päästä pitkin päivää. Ei ole kuin vähän päälle toistakymmentä vuotta siitä kun vallan toisilla kulkuneuvoilla kuljettiin salmessa. Jokainen oululainen muistaa vielä sitä aikaa kun niin sanoaksemme ’neljän akan höyryllä’ kuljettiin tätä väliä. Varustettiin näet isonlainen vene rattailla kummallekin puolen, niin kuin ennen aikaan höyrylaivassa, ainakin, ja siinä sitten ’veivasi’ neljä akkaa hikipäissään. Laivan nimi oli ’Necken’ ja matkustajalippu maksoi 10 kopeekkaa. Nyt toimittavat höyrykoneet saman viran kuin akat silloin, mutta koneitten työ on joutuisampi ja hinnaltaan halvempi. On vähin toisessakin kohdassa päästy askel eteenpäin: ruotsin sijaan on vihdoin ruvettu käyttämään miltei yleisesti suomea laivan komentokielenä. Ja miellyttääkin suomalaista korvaa kuulla noita sointuvia ’ees’, ’taakse’, ’hiljaa’, ’seis’ sen sijaan että ennen myötään on ollut pakko kuulla moista ruotsin renkutusta kuin: ’pramoot’, ’pakk’, ’topp’ ja ’topp tykkänään!’”⁵⁰

Ensimmäinen Näkin syrjäyttäneistä höyryaluksista samaisella reitillä oli Salmi, joka aloitti liikennöinnin vuonna 1865. Oulun Wiikkosanomien mukaan:

”Kulku kaupungin rannan ja sataman välillä on vilkas, kun pääsee höyryllä sen tekemään. ’Salmi’ on sangen sievä vene ja sutkasee aika vauhdilla, salmen alapäähän ei mene kuin 10 - 15 minuuttia, ehkä kolmessa paikassa välillä seisauttaa.” Lipun hinta oli: ”säätypersoonalta 20 ja työkansalle 12 penniä hengeltä”.⁵¹

Höyrylaivojen kehitys teki porvarillisen kesänvieton mahdolliseksi. Nopeiden liikenneyhteyksien ansiosta perheenisät saattoivat käydä päivittäin töissä huvilalta käsin. Kiireisillekin avautui mahdollisuus lomailla.⁵² Kesäisin meneminen ja tuleminen salmessa oli vilkasta. Liikennettä välitti yhtä aikaa useampi alus. Näistä liikenteen aloittivat vuonna 1866 Wilkas, Kaima 1870, Jalo 1874 ja Ilo vuonna 1875. Pitkäaikaisin reitillä liikennöinyt alus oli vuonna 1875 aloittanut Fritz, jonka omistaneen yhtiön osakkaita olivat Toppilansalmen ja Mustasalmen huviloiden asukkaat.⁵³ Signe Snellman muistellessa matkoja Snellmanien Hannala-huvilaan Toppilansalmessa on kulkuvälineenä juuri Fritz:

”Olimme jo kauan odottaneet tätä hetkeä, ja kun tuttu perämies Kokko laivan perällä ruorinsa ääressä istuen otti esille kellon ja soitti lähtöön, oli ilo suuri. Matkalla hän saattoi kysäistä: ’Vieläkö se Signe muistaa tämän reitin’ ja myöntävien vakuuttelujeni

⁵⁰ Kirje Oulusta, Kaiku 30. 6. 1883.

⁵¹ Turunen 1993, 21-23.

⁵² Rosengren 1999, 38.

⁵³ Hautala 1976, 56-57.

*jälkeen sain kiivetä hänen vierelleen toiselle puolelle ruoria ja ohjata yksin. Se oli jotain se!”*⁵⁴

Kun rautatie ulottui Ouluun vuonna 1886, hiljeni höyrylaivaliikenne huomattavasti. Rannikkohöyryt lakkasivat kulkemasta etelään, ja pohjoiseen liikenne jatkui vain siihen asti, että rautatie ulottui sinnekin. Pienet höyrypaketit jäivät nyt yksin kesäasukkaiden käyttöön. Fritzin lisäksi liikenteessä olivat Onni ja vuonna 1900 rakennettu Freja. Fritzin omistaneen yhtiön toimitusjohtaja oli 1880-luvulla P. W. Snellman. Laiturit eli rykyt, joilla höyrypaketit Toppilansalmessa pysähtyivät, oli nimetty kulloistenkin huvila-asukkaiden mukaan. Kaupungista tullessa ensimmäinen oli Kraakkulan varvin ryky, josta päästin Hannalaan. Seuraava oli Höckertin ryky, jonka kautta päästiin myös Pentzinin huvilalle. Winckelmanin rykyttä päästiin Ravanderin ja Winckelmannin myöhemmin Antellin huvilalle. Salmen pohjoispuolella pysähdyttiin Ellalan rykyllä. Hietasaaren kulki juhannuksesta 1908 alkaen höyryvene ”Iiris”, johon mahtui jopa 90 matkustajaa. Hietasaaren matalilla väylillä liikennöivät myös ”Astrid” ja ”Impi”. Oululle oli tyypillistä, että jokainen pieni paketti oli eri yrittäjän omistama. Suuria yhtiöitä ei päässyt syntymään.⁵⁵

5. Huvilakulttuuria

5.1 Huvila oli miehen lepopaikka ja naisen työpaikka

Porvariston piirissä 1800-luvulla yleisesti hyväksytyn käsityksen mukaan luonto ja sopivaisuussäännöt määräsivät naiset kodin piiriin ja miehet julkiseen elämään. Miehiset ominaisuudet ruumiin ja hengen voima määräsivät hallitsemisen, sodankäynnin, tieteen ja liike-elämän miesten alueeksi. Naisia pidettiin fyysisesti ja henkisesti heikompana sukupuolena. Toisaalta vaimon ja äidin roolissa naiset saattoivat saavuttaa moraalisen ylemmyyden miehiin nähden. Naisten valtakunta oli koti, joka heidän oli rakennettava mahdollisimman miellyttäväksi miesten oleskella. Kodin ja perheen velvollisuuksien hoitamisen tuli riittää naisten elämäntehtäväksi. Vaimolla tuli olla hyvä vaikutus mieheensä järjestämällä kotielämä täyteen hiljaisia iloja.⁵⁶

⁵⁴ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

⁵⁵ Hautala 1976, 58-59.

⁵⁶ Hall 1990, 58-62.

Koti oli suoja ja linnake, jonne aviomies palasi levähtämään moraalittomasta ja kuluttavasta liike-elämästä. Aikaisemmin mies ja vaimo olivat työskennelleet yhdessä perheyrityksessä. 1700- ja 1800-luvuilla kulttuurin ja lainsäädännön muutokset vaikeuttivat naisten osallistumista yrityksen hoitoon. Varakkaat eivät enää odottaneet vaimon työskentelevän kodin ulkopuolella, sitä alettiin jopa pitää naisen luonnolle sopimattomana. Samaan aikaan asumismuoto muuttui niin, ettei perheen koti enää välttämättä sijainnut yrityksen yhteydessä kuten aiemmin. Työpaikan ja kodin erottuminen toisistaan satoi vaimon entistä vahvemmin kodin piiriin. Liike-elämä ja julkinen piiri määrittyi miesten alueeksi.⁵⁷

Oulussa kauppiaiden puodit ja käsityöläisten tuotantolaitokset sijaitsivat tutkimusaikana yleisesti yhä perheen asuintalossa tai sen välittömässä läheisyydessä. Se, että naiset ja lapset saattoivat muuttaa kesäksi huvilalle, osoittaa, että heidän jatkuvaa työpanostaan ei enää tarvittu liikkeen hoidossa. Toisaalta kauppahuoneen hoitoon liittyviä laitoksia kuten panimoita ja makasiineja oli usein myös huvilatonteilla. Pentzinin perheen noudattama työnjako lienee ollut yleinen. Karl Pentzin hoiti suuremmat liiketoimet yksin Elin Pentzinin valvoessa perheen palvelijoita ja pitäessä kirjaa jokapäiväisistä talousmenoista. Elin Pentzinin pikkutarkka kirjanpito ulottui hänen avioitumisestaan vuonna 1875 vuonna 1945 tapahtuneeseen kuolemaan saakka.⁵⁸ Kirjanpidon merkitys oli kenties enemmän symbolinen kuin taloudellinen. Vaimo oli taloudellisesti riippuvainen miehestään ja tämän antamista talousrahoista. Säästäväisellä taloudenpidolla vaimo todisti olevansa miehensä luottamuksen arvoinen. Suuren talouden hoitaminen, lastenkasvatus ja palvelijoiden työn valvonta vaativat järjestelykykyä, ja rautaisen aikataulun herkeämätöntä noudattamista: kaiken kodissa oli tapahduttava ajallaan.⁵⁹

Vaimolla oli johtava rooli perheessä, hänen tuli huolehtia jokapäiväisistä rituaaleista ja valvoa että kotityöt hoituivat niin, että perheen ja erityisesti miehen hyvinvointi maksimoitui. Perheen yhteisten aterioiden oli oltava erityisiä tilaisuuksia, joihin tahraton pöytäliina, puhtaina säihkyvät astiat ja miellyttävä pöytäkeskustelu toivat

⁵⁷ Hall 1990, 66-70, 74-77.

⁵⁸ Ulfvens 2001, 57.

⁵⁹ Perrot 1990, 191.

juhlan tuntua. Vaimo oli ainakin teoriassa se, joka nousi ensimmäisenä aamulla ja meni maaten viimeisenä illalla. Naisten tuli myös huolehtia perheen seuraelämän kannalta tärkeistä yhteyksistä ulkopuoliseen maailmaan. Vaimon tehtävänä oli tehdä tarvittavat seurapiirivierailut ja ottaa vastaan vastavierailut sekä hoitaa laaja kirjeenvaihto sukulaisten kanssa. Miesten aikataulua hallitsi liike-elämä. Miehillä koti oli rauhan ja levon paikka. Naisten oli hyvä saada päivän työt valmiiksi ennen kuin mies palasi työstä kotiin. Kodin harmoniasta tuli huolehtia ilman että vaivannäköä huomattiin.⁶⁰

Huvilalle muutettaessa perheen aikataulua sopeutettiin jonkin verran muuttuneisiin olosuhteisiin mutta muuten elämä jatkui samaa kaavaa noudattaen. Aviomies lähti aamulla työhön konttoriinsa. Höyrypaketit aloittivat liikenteen jo varhain aamulla, joten kauppiat ehtivät kaupungin keskustassa sijainneisiin liikkeisiinsä hyvissä ajoin. Vaimot jäivät huvilalle pitämään huolta lapsista ja kotitöiden joutumisesta. Huvilaelämä suorastaan vahvasti puolisoitten roolijakoa naisen jäädessä luontoon ja miehen lähtiessä sivistyksen pariin kaupunkiin. Viimeistään iltapäivällä oli myös perheenäitien lähdettävä kaupunkiin tekemään ostoksia ja hoitamaan asioita. Osan asioista juoksivat tietysti palvelijat, mutta tärkeimmät hankinnat rouva teki itse.⁶¹

Kesän alkamista ja huvilalle muuttoa odotettiin porvarisperheissä innolla. Kesänviettoon liitettiin odotuksia levosta luonnon rauhassa. Puhuttiin halusta paeta kaupungin kahlitsevaa ja kiireistä elämänrytmiä maaseudun rauhaan. Elämä huvilalla väikkyy ihmisten unelmissa vapautuksena edustuksellisen elämäntavan vaatimuksista. Tosiasiassa muutto huvilalle muutti perheen arkea vain vähän. Alkeellisemmissä olosuhteissa työtä oli jopa enemmän kuin kaupungissa. Pitkien työmatkojen vuoksi perheen isä pystyi viettämään vähemmän aikaa kotona kuin talvella. Sukulaisten vierailujen varalta talon ja puutarhan oli oltava huippukunnossa.⁶² Vapaudella ja velvollisuuksien pakenemisella ei ollut sijaa porvarillisessa kulttuurissa. Työntäyteinen kesänvietto oli kaukana levosta, mutta sen lähemmäs vapautta huvilasukkaat eivät osanneet tai halunneetkaan päästä.

⁶⁰ Martin-Fugier 1990, 269-273.

⁶¹ Rosengren 1999, 46-47.

⁶² Rosengren 1999, 38, 100.

5.2 Muutto huvilalle – lehmistä flyygeihin

Jokakeväinen muutto huvilalle merkitsi suurta urakkaa etenkin perheen äidille ja palvelijoille. Matka kaupungista Toppilansalmeen kesti höyrypaketilla vain noin 20 minuuttia, mutta ennakkovalmistelut veivät viikkoja. Syksyllä oli edessä muutto takaisin kaupunkiin. Muutto kesäksi huvilalle jakoi vuoden kahtia, ja antoi elämälle rytmin. Kaupunkiin jääminen tuli kysymykseen vain pakottavista syistä. Tavoista poikkeaminen olisi herättänyt hämmennystä ja paheksuntaa. Huviloilla vietetty kesä erotti herrasväen työtätekevästä, joiden oli jäätävä kaupunkiin. Samankaltainen muuttoliike tapahtui kaikissa Suomen suurimmissa kaupungeissa.

Signe Snellmanin ja Esther Cederhvarfin mukaan muutto tapahtui aina samaan aikaan ja saman kaavan mukaan. Kesän viettäminen huvilalla ja itse muutto olivat porvarillisia rituaaleja, joilla viestitettiin ryhmään kuulumista ja vahvistettiin perheen asemaa. Koko talouden muuttaminen kolmeksi kuukaudeksi huvilalle vaati myös kotieläinten: lehmien, hevosten ja kanojen ottamista mukaan. Vaivoja ei säästely kun oli kyse asukkaiden viihtymisestä. Koska perheiden tyttäret soittivat pianoa, oli myös instrumentti kuljetettava hevoskärryillä rantaan ja sitten höyrylaivalla huvilalle.

Signe Snellman on muistellut keväistä muuttoa Snellmanien Hannala-huvilalle 1880-luvun lopulla seuraavaan tapaan. Kaupunkikotia alettiin valmistella kesäkuuntoon jo toukokuussa. Huonekalut peitettiin kesäpäällisillä, lattialle levitettiin vaaleat matot, ja kattokruunut sekä taulut suojattiin valkeilla tyllipäällisillä. Kattokruunujen suojaaminen oli tärkeää, muutoin oli syksyllä edessä työläs pienten kristalliosien puhdistaminen. Pyykkiä pestiin urakalla, siivottiin, ja kotiompelija pantiin kunnostamaan lasten kesäpuvut. Kun laivat taas alkoivat kulkea jäidenlähden jälkeen, osa palvelusväestä lähetettiin edeltä käsin huvilalle valmistelemaan muuttoa.

Ensimmäiseksi huvilalle lähetettiin avuksi palkattuja vanhoja naisia lakaisemaan ja siivoamaan. Kun koko alue oli lakaistu talven jäljiltä, oli vuorossa huvilan siivoaminen sisäpuolelta. Hannalan ikkunaluukut irrotettiin, kaakeliuuneja alettiin lämmitellä, ja vuodevaatteet ripustettiin niiden lämpöön. Verhot laitettiin ikkunoihin, ja huvila valmistettiin odottamaan perheen saapumista.

Varsinaisen muuton aika tuli kesäkuun alkupäivinä. Posliinit oli varmuuden vuoksi pakattu liinavaatteiden joukkoon liinavaatearkkuun. Lastenhoitaja huolehti lastenvaatteista, ja keittäjä ja sisäkkö pakkasivat ruokatavarat. Ruokatavaraa otettiin mukaan runsain mitoin. Jo kevättalvella alettiin suolaamaan kinkkuja ja poron ja lehmän kieliä, jotka palvattiin kesätarpeiksi. Vielä säilöttiin suuret määrät keitettyjä ja paistettuja metsälintuja purkkeihin. Purkit voitiin jo talven aikana viedä ohralaatikkoihin pakattuina Hannalan alla sijainneeseen jääkellariin, jossa ne säilyivät jäätyneinä pitkälle kesään.

Tavaroita kuljettamaan Snellmanit tilasivat lotjan Toppilan sahalta. Toppilan sahalta tulivat myös joka vuosi samat luotetut muuttomiehet: Mustonen, Rautio, Keränen, Karvonen ja Paro. Miehet olivat paikalla kello 10 aamulla, ja muutto saattoi alkaa. Tavarat kuljetettiin hevoskärryillä useassa kuormassa laivarantaan Pikisaarta vastapäätä. Rannassa tavarat lastattiin Toppilan sahan suureen lotjaan.

Kesäksi palkattu puutarhatyttö sai istua lotjassa vartioimassa purjekankaalla peitettyjä tavaroita. Toiseksi viimeisessä hevoskuormassa tuotiin kukat: palmut, fuksiat ja pelakuut. Viimeisessä kuormassa satamaan saapui kanahäkki asukkaineen. Palvelijat, lapset ja Krusse-koira seurasivat kuormaa keittäjän kantaessa ruokasalin kelloa. Puhelimella soitettiin laivuri Lillström ja sahan höyryhinaaja Kaima hinaamaan lotja Hannalan rantaan. Kaikista viimeisenä seurasi muuttokuormaa vanha lehmä Maanmuori, joka talven ajan oli kaupungissa sahatyömies Keräsellä, mutta pääsi nyt kesälaitumelle Toppilaan. Puutarhatyttö ja renki astelivat lehmän kanssa siltoja pitkin satamaan, josta se vuorostaan pääsi ylittämään salmen samalla lotjalla.

Perheen äiti jäi viimeiseksi Kirkkokadun taloon ja tarkasti, että kaikki oli kuten piti. Sitten hän veti ikkunoiden rullakaihtimet alas, ikkunat oli kesäksi tapana peittää papereilla. Polvistuttuaan ensin rukoukseen äiti kiirehti jollakin höyrypaketilla Salmeen johtamaan tavaroiden purkamista. Lapset saivat auttaa äitiä järjestelyssä. Kaikki oli saatava huvilalla kuntoon ennen kuin perheen isä saapui illalla töistä. Ensi töikseen isä öljysi ovien ja saranoiden lukot sekä vei lämpömittarin yläparvekkeelle. Lapset saivat ensimmäisenä iltana valvoa tavallista myöhempään ja seurata vanhempia kierrokselle läpi huvilan huoneiden. Viimeisenä kiivettiin ylös torniin

kiikaroimaan kaupunkia, sahaa laajalle levittäytyvine lautatapuleineen ja redille ankkuroituja laivoja.⁶³

6. Seuraelämää huviloilla

6.1 Seurapiirit Erkki Kivijärven mukaan

Yksityiskohtaisimman kuvauksen oululaisten jakaantumisesta sosiaalisiin kerrostumiin 1800-luvun loppupuolella on antanut Erkki Kivijärvi romaanissaan ”Tervaporvari”. Kivijärven mukaan sääty-yhteiskunta oli vielä tuohon aikaan voimissaan Oulussa. Sääty-yhteiskunta täytyy tässä yhteydessä ymmärtää uudistuneena yhteiskuntana, jossa varakas keskiluokka oli noussut merkittäviin asemiin. Perinteisesti vahva virkamiesluokka oli joutunut antamaan tilaa kauppaporvaristolle kaupungin johdossa.

Kivijärvi kuvailee, miten seurustelu tapahtui tiukasti omissa piireissä. Seurapiirien johtopaikat lankesivat luonnostaan vanhojen kauppahuoneiden omistajille, kauppaneuvoksille ja heidän pojilleen. Pääsyä kaupungin kermaan oli ulkopuolisten turha haikailla. Seuraavana arvossa tulivat konsulit ja patruunat, jotka olivat perineet varallisuutensa tai tehneet onnistuneita naimakauppoja ja näin luoneet edellytykset liikemiesuralleen. Näille piireille keskittyivät paikat kaupunginvaltuustossa ja määräysvalta kaupungin asioissa. Kolmas ryhmä oli jo selvästi etäämmällä kahdesta edellä mainitusta. Siihen kuuluivat pikkukauppiaista tukkukauppiaiksi nousseet miehet sekä pienimuotoisen teollisuuden harjoittajat.⁶⁴ Varsinaiset suurteollisuuden harjoittajat kuten nahkatehtaan perustaneet Åströmin veljekset kuuluivat Kivijärven mainitsemaan ensimmäiseen ryhmään. Aikalaisten käyttämä nimitys näistä kauppiaista oli patruuna. Nimitys ”tervaporvari” lienee yleistynyt vasta Kivijärven omien teosten myötä.

Toppilansalmen huviloiden rakennuttajat kuuluivat kahteen ensimmäiseen ryhmään. Kolmannen ryhmän edustajia löytyy puolestaan Mustasalmen huvilanomistajien joukosta. Siellä sijaitsivat pikkukauppioiden ja käsityöläismestarien kesäpaikat.

⁶³ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

⁶⁴ Kivijärvi 1933, 55-57.

Kivijärven mukaan kaupungin harvat sivistyneistön edustajat, kuten opettajat ja lääkärit, otettiin vastaan porvariskodeissa lähinnä armosta.⁶⁵ Tässä sivistyneistö viittaa juuri virkamiehiin ja heidän perheisiinsä. Kivijärven kuvaus vahvistaa käsitystä, jonka mukaan opillinen sivistys ei ollut välttämätön edellytys herrasväkeen kuulumiselle. Ruotsin puhuminen oli tärkeä tapa erottautua työväestä, ja pikkuporvaritkin pyrkivät seuraamaan mahtavampien esimerkkiä parhaansa mukaan. Niissä piireissä, joissa ruotsia ei osattu, käytettiin runsaasti ruotsalaisia lainasanoja.⁶⁶

Toppilansalmen huvilanomistajien joukossa oli useita eri maiden konsuleita. Konsulit oli valittu varakkaimpien kaupunkilaisten keskuudesta hoitamaan vieraiden valtioiden kansalaisten asioita Oulussa. Konsulin titteli oli arvostettu ja siitä pidettiin. Karl August Pentzin ehti toimia Espanjan varakonsulina vuoden pari mutta konsuliksi häntä tituleerattiin kuolemaan asti.⁶⁷ Asemansa merkiksi konsulit liputtivat huviloidensa lipputangoissa edustamansa maan lipulla. Kivijärven mukaan ne huvilanomistajat, jotka eivät olleet yltäneet konsuleiksi, asti liputtivat mielikuvituslipuilla.⁶⁸

6.2 Onnen kesät – E. Kivijärven kirjalliset lapsuusmuistot

Osin omaelämäkerrallista materiaalia käyttävissä romaaneissaan ”Tervaporvari” ja ”Tervaporvarien tytöt ja pojat” Erkki Kivijärvi kuvaa porvarisperheen elämää 1880 - 1890-lukujen Oulussa. Kivijärvi syntyi vuonna 1882 Oulussa kauppias Karl Kivijärven perheeseen. Karl Kivijärvi (1847 – 1892) oli muuttanut kaupunkiin Haaparannalta. Hän ryhtyi itsenäiseksi kauppiaksi palveltuaan ensin kirjanpitäjänä Bergbomin kauppahuoneessa. K. Kivijärvi avioitui Maria Fredrika Nyberghin (s. 1859) kanssa. Maria Kivijärvi muutti miehensä varhaisen kuoleman jälkeen Helsinkiin.⁶⁹ Erkki Kivijärvi ei seurannut isäänsä kauppiaksi, vaan päästyään ylioppilaaksi Oulun klassillisesta lyseosta vuonna 1901, jatkoi opintojaan Helsingin yliopistossa. Valmistuttuaan filosofian kandidaatiksi vuonna 1904 Kivijärvi toimi

⁶⁵ Kivijärvi 1933, 56.

⁶⁶ Kivijärvi 1933, 56-57.

⁶⁷ Ulfvens 2001, 54.

⁶⁸ Kivijärvi 1933, 251-252.

⁶⁹ Snellman 1937, 53.

teatterikriitikkona ja julkaisi näytelmiä, runoja ja historiallisia romaaneja.⁷⁰ Kirjailijana Kivijärvi oli varakkaan porvariston elämäntavan tarkka joskin kuivakas kuvaaja.

Romaaneissaan ”Tervaporvari” ja ”Tervaporvarien tytöt ja pojat” Kivijärvi kuvaa Kuusiluodon perheen kesänviettoa Kesälä-nimisellä huvilalla Toppilansalmessa 1880- ja 1890-luvuilla. Huvilan hankkiminen oli merkki perheen saavuttamasta vauraudesta ja asemasta porvarispiireissä. Puutarhan hoitaminen vei perheen äidin ajan kesäisin kaupunkikodin jäädessä isoäidin hoitoon. Perheen isä lähti huvilalta joka aamu höyrypaketilla konttoriinsa kaupunkiin. Päivällisaikaan hän pistäytyi huvilalla pariaksi tunniksi, mutta palasi vielä kaupunkiin, josta ehti kotiin vasta yhdeksän aikaan illalla. Perheen pojalle otettiin joka kesä leikkiveriksi jonkun köyhän kaupunkilaisperheen lapsi, joka näin pääsi nauttimaan terveellisestä maalaiselämästä.

*”Kun kaikki oli saatu huvilalla kuntoon ja kun ei enää ollut pelkoa kevätkylmistä muutettiin sinne asumaan. – Maria ahersi puutarhassaan aikaisesta aamusta siihen asti, kunnes Karl tuli kaupungista. Ja hänen poikansa leikki päivät pitkät leikkittuvassa, joka oli vanhan purjelaivan kajuuttarakennus - - Ja aina kun kevät tuli ja illat pitenivät, odotettiin huvilalle muuttoa suurella jännityksellä”.*⁷¹

Huvilalla järjestettiin pienempiä kutsuja ja suuria päivällisiä, joilla tarjoiltavat ruoat ja juomat olivat hienointa laatua, ja herrat pukeutuivat hännystakkeihin helteestä huolimatta. Runsaista tarjoiluista johtuen päivällisten tunnelma saattoi yltyä varsin riehakkaaksi. Kuistilla voitiin kahvittaa myös tervamiehiä, jotka lastinsa vastarannan tervahoviin tyhjennettyään poikkesivat patruunan huvilalla.

Romaanissa kesäistä idylliä varjostaa isän ennen aikaiseen kuolemaan johtanut sairaus. Perheen elättäjän kuoltua huvila myytiin, ja äiti lapsineen muutti asumaan vaatimattomiin oloihin. Kesät vietettiin tästedes vierailemalla äidin sukulaisten huviloilla Etelä-Suomessa.⁷² Konkurssin rinnalla isän kuolema oli suurin mahdollinen emotionaalinen ja taloudellinen isku, jonka perhe saattoi kokea. Aikakauden romaaneissa isän kuolemaa käsiteltiin yleensä vapautuksena pojalle, joka pääsi

⁷⁰ Hautala 1976, 557.

⁷¹ Kivijärvi 1933, 221-223.

⁷² Kivijärvi 1933, 222, 244.

kaikkivaltiaan isän varjosta aloittamaan omaa elämäänsä.⁷³ Kivijärven romaanissa isän kuolema johtaa perheen sosiaalisen aseman laskuun ja sulkee pojan osin kaupungin seurapiirien ulkopuolelle.

6.3 Petrellin huvila - kulutuksen arkipäiväistyminen

Muistitiedon mukaan huvila, jossa Erkki Kivijärven perhe vietti kesiään olisi sijainnut Toppilansaaren tontilla numero 12. Tontin ensimmäinen vuokraaja vuonna 1856 oli Anette Petrell. Anette Petrell oli jäänyt leskeksi jo vuonna 1851, mutta hän jatkoi miehensä kauppaliikettä. Anetten poika Johan Fredrik Petrell muutti huvilalle pysyvästi asumaan Oulun palon jälkeen vuonna 1882.⁷⁴ Huvila oli yhä paikallaan vuonna 1945, mutta on sittemmin purettu.⁷⁵ Petrellin huvilan interiöörit ovat säilyneet vanhoissa valokuvissa (kuva 7). Valokuvat ovat peräisin 1900-luvun alkuvuosilta, jolloin Toppilan panimon panimomestari Frithiof Lundgren (s. 1868) asui huvilaa perheineen.⁷⁶ Lundgren oli saanut oppinsa Saksassa ja työskenteli panimomestarina 1890-luvun puolivälistä vuoteen 1918. Perheeseen kuuluivat vaimo Fanny (omaa sukuaan Okkonen) ja viisi lasta. Huvilaa ympäröi hieman villiintynyt puutarha, pääsisäänkäynnin eteen johti pitkä koivukuja puiston halki.⁷⁷

Kuvat antavat viitteitä siitä, millainen oli tyypillinen huvilan sisustus vuosisadan vaihteessa. Lundgrenien sali ei tosin edustanut eleganssin huippua Toppilansalmessa. Sali oli tapetoitu tummasävyisillä suurikuvioisilla tapeteilla, ja lattiaa peitti kukkakuvioinen linoleumimatto. Kertaustyylejä edustavat pehmustetut huonekalut olivat tummaksi petsattua puuta. Pöydän ja tuolien lisäksi salin kalustukseen kuuluivat piano, sohvaryhmä ja piironki. Valaistus oli järjestetty kattokruunulla ja piirongille asetetulla öljylampulla. Viihtyisyyttä toivat koriste-esineet, valkoiset pitsiverhot, maljakkoon asetellut puutarhakukat ja huonekasvit kuten peikonlehti,

⁷³ Perrot 1990, 175-179.

⁷⁴ Pasi Kovalaisen sähköpostiviesti Ulla Pohjamolle 25.5. 2003.

⁷⁵ Vuonna 1911 tontin vuokraaja oli A. A. Högsten. Vuosina 1922-1931 vuokraaja oli Einar Ståhlberg. Huvilan omisti vuodesta 1923 lähtien Heikki Niinimäki. Matti ja Maija Greta Niinimäki myivät huvilan Juho ja Lydia Lapinkoskelle 1945. Niskala 1997, 28-29.

⁷⁶ Kaisu Mikkola, ”Erkki Kivijärvin asui Petrellin villaa”. Kaleva 24.5. 2002.

⁷⁷ Kaisu Mikkola, ”Lasinegatiiveissa säilyy Petrellin villa”. Kaleva 23.5. 2002.

lohikäärmepeu ja fiikus. Seinille oli ripustettu valokuvia ja taidejäljennöksiä, joista voi tunnistaa Edelfeltin ”Kuningatar Blancan”.⁷⁸

Yhteiskunnallinen muutos 1900-luvun alussa mahdollisti sosiaalisen nousun. Vaatimattomista oloista lähteneet mutta sivistystä saaneet ihmiset saattoivat kerätä varallisuutta. Vaurastuttuaan perhe pystyi muuttamaan elämäntapaansa herraskaiseen suuntaan. Näyttävä kuluttaminen, kuten huvila muodikkaalla alueella, ilmensi yläluokkaista elämäntapaa. Kun aiemmin vain harvojen ulottuvilla olleet statussymbolit yleistyivät, niiden arvo laski. Alun perin korkealle arvostetusta asiasta saattoi tulla nousukkuuden merkki. Tällöin varsinainen yläluokka sanoutui irti ilmiöstä ja vahvistaakseen asemiaan julistautui ”hyvän maun” yksinomaiseksi määrittelijäksi⁷⁹.

6.4 Konsuli Brennerin jälkikesä – perhedraama huvilalla

Runoilija V. A. Koskenniemi syntyi Oulussa vuonna 1885 lyseon rehtori Anders Forsnäsin perheeseen. Oulun klassillisesta lyseosta hän myös pääsi ylioppilaaksi vuonna 1903.⁸⁰ Vaikka Koskenniemi myöhemmin palasi Ouluun vain harvoin, seurasivat lapsuudenmaisemat häntä läpi elämän. Koskenniemellä maisema on aina sieluntila, ja Oulu oli hänelle merkittävä maisemaelämys. Hänen tuotannossaan toistuvat kerta toisensa jälkeen kaupunki lakeuden keskellä, sen laidalla kohiseva koski ja kesäyön läpikuultava valo. Koskenniemen ainoan romaanin ”Konsuli Brennerin jälkikesän” tapahtumat on helppo sijoittaa Ouluun. Kaupunki mataline puutaloineen, mahtava Merikoski ja Toppilansalmen huvila-alue on kuvattu realistisesti. Sen sijaan kirjan henkilöille on turha etsiä tarkkoja historiallisia vastineita.⁸¹

Ilmestymisaikanaan romaani sai varsin nuivan vastaanoton, ja myöhemmin se on lähes täysin unohdettu. Aikalaisten asennetta saattaa osin selittää politiikka. Kirjassaan suomenmielinen Koskenniemi päättyy kuin vahingossa ihannoimaan

⁷⁸ Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

⁷⁹ Rosengren 1999, 107-108.

⁸⁰ Viljanen 1935, 16-17, 31.

⁸¹ Huhtala 1985, 7-8, 13-14.

ruotsinkielistä yläluokkaa suomenkielisen rahvaan kustannuksella. Arvostelijat syyttivät ”Konsuli Brennerin jälkikesää” liian kirjalliseksi ja tyyliään vanhentuneeksi.⁸² Vuosisadan lopun rappiotunnelma ja maalaukselliset maisemanäyt yhdistettyinä elävään tapainkuvaukseen tekevät romaanista mielenkiintoisen kuriositeetin.

”Konsuli Brennerin jälkikesän” tapahtumat saavat alkunsa Brennerin varakkaan kauppiassuvun huvilalla Toppilansalmessa. Konsuli Brenner sukulaisineen valmistautuu vastaanottamaan poikaansa Hermania ja tämän nuorta saksalaista morsianta, jotka saapuvat Brennerin kauppahuoneen suurimmalla fregatilla Lyypekistä. Huvilan suuri puutarha on täydessä kukassaan ja Hermanin vaimo Klara ihmettelee miten on mahdollista, että kaikki tutut kasvit saattoivat viihtyä näin pohjoisessa. Huvilaa emännöivät konsulin naimattomat sisaret, sillä konsulin vaimo on vuosia sitten karannut jättäen jälkeensä aviottoman lapsen, jonka konsuli kuitenkin tunnusti omakseen.⁸³

Konsulinna Agda Vesterberg oli nuori tukholmalaiskaunotar, joka ennen avioitumistaan ansaitsi elantonsa työskentelemällä tarjoilijana suurella höyrylaivalla.⁸⁴ Konsulinna pojan Herman Brennerin alhaiset sukujuuret ovat hyvästä kasvatuksesta huolimatta tulleet esiin jo lapsuudessa. Konsulin perillisen juoppous ja vastuuton käytös ajavat lopulta tuhoon Brennerin kauppahuoneen ja koko perheen. Väistämättömän katastrofin ainekset ovat läsnä jo ensimmäisessä kohtauksessa, jossa kuvataan nuoren parin kunniaksi järjestettyjä juhlaillallisia. Klara yrittää turhaan estää miestään juomasta itseään humalaan illallispöydässä. Todellisena herrasmiehenä vanha konsuli Brenner ymmärtää miniänsä ahdistuksen. Kahdenkeskinen keskustelu huvilan kuistilla viittaa jo näiden kahden välille myöhemmin syntyvään suhteeseen.⁸⁵

Koskenniemen romaani kuuluu lähinnä siihen realistisen kirjallisuuden lajityyppiin, jossa pikkukaupungin vanhoja muotoja toistavan ja konservatiivisen ympäristön

⁸² Viljanen 1935, 148-150.

⁸³ Koskenniemi 1916, 11.

⁸⁴ Koskenniemi 1916, 257-259.

⁸⁵ Koskenniemi 1916, 12-13, 27-29.

kuvaus tarjoaa mahdollisuuden pikkuporvarillisuuden kritiikkiin.⁸⁶ Toisaalta kirjailija antaa teoksen lopussa niiden hahmojen tuhoutua, jotka uskaltautuivat rikkomaan yhteisön sääntöjä. Uhka kodin onnelle tulee kirjassa ulkoa päin. Agda Vesterberg oli viettelevä kohtalokas nainen, jonka uskottomuuden kautta maailman lika tunkeutui Brennerien kotiin, ja tahraasi pysyvästi sen puhtauden. Uhmatessaan moraalialia ja järjestystä Agda kylvi tuhoa ympärilleen, mutta oli samalla romaanin ainoa vapaasti toimiva nainen.⁸⁷ Kirjan naispäähenkilölle nuorelle Klaralle koti osoittautuu ahtaaksi. Hän pakenee perheen huvilalle Toppilansalmeen ja elää siellä yksin lueskellen ja soudellen kuin ”*nuori leski tai miehestään eronnut rouva*”, todellista pakotietä avioliitosta ja vaimon velvollisuuksista ei hänelle kuitenkaan ole olemassa.⁸⁸

Romaanissa kuvattu juhlaillallinen huvilalla antaa käsityksen herrasväen seurustelutavoista. Romaanin ajankohta sijoittuu 1880-luvulle hieman ennen rautatien ulottumista Ouluun saakka. Illallinen nautittiin huvilan suuressa ruokasalissa. Kutsuttuihin kuului koko kaupungin kerma kauppaneuvokset ja konsulit puolisoineen. Ennen pöytään asettumista ne vieraista, jotka eivät olleet aikaisemmin tavanneet, esiteltiin toisilleen. Istumajärjestys pöydän ympärillä oli etukäteen määrätty. Pöydän ympärillä käyty keskustelu kosketti ennen kaikkea liike-elämää, metsäkauppoja ja tervanhintoja. Seurueen naisten yritykset keskustella taiteesta kuvataan lähinnä koomisessa valossa. Ylelliseen ateriaan kuului useita ruokalajeja, ja vieraat nauttivat innokkaasti isännän tarjoamista laadukkaista viineistä, jotkut herroista humaltumiseen saakka.⁸⁹

Aterian jälkeen seurueen miesten ja naisten ilta jatkui varsin eri tavoin. Illallisen päätyttyä herrat vetäytyivät tupakkahuoneeseen, jossa heille tarjottiin kahvia ja likööreitä. Miehet viettivät iltaa korttipelin ääressä nauttien laadukkaista sikareista. Naiset puolestaan siirtyivät salonkiin keskustelemaan. Pöydälle oli aseteltu valokuva-albumi ja taideteosten painokuvajäljennöksiä katseltavaksi.⁹⁰ Valokuvauksen yleistyttyä 1800-luvun puolivälin jälkeen perhealbumeista tuli porvariskodin vakiorekvisiittia. Albumeihin säilöttiin sukulaisten valokuvat, ja niistä tuli

⁸⁶ Lappalainen 1998, 108.

⁸⁷ Lappalainen 1998, 102-103, 120.

⁸⁸ Koskeniemi 1916, 192, 197; Lappalainen 1998, 127.

⁸⁹ Koskeniemi 1916, 30-37.

⁹⁰ Koskeniemi 1916, 40-47.

muistelemisen välineitä. Albumit vahvistivat suvun jatkuvuuden tunnetta. Niillä pyrittiin myös tekemään vaikutus ulkopuolisiin.⁹¹

Seuraavaksi keskustelu kääntyy romaanin tulevia tapahtumia ennakoiden Ibsenin näytelmään Nukkekot, jonka päähenkilön päätöksen hylätä ymmärtämätön miehensä oululaisrouvat tuomitsevat armotta. Saadaksean huomion kääntymään muualle eräs soittotaitoinen neiti istuu pianon ääreen hukuttaakseen keskustelun kevyellä sävelmällä.⁹² Pianolla oli tärkeä merkitys seuraelämässä. 1800-luvulla se oli käytännössä ainoa soitin, jota pidettiin sopivana myös porvariston naisille. Instrumentti kuului lähes pakollisena osana porvariskodin sisustukseen. Pianonsoittotaitoa arvostettiin, sillä se salli perheen tyttären tai vaimon viihdyttää vieraita sivistyneesti ja siveästi. Ajan kirjallisuudessa soittaminen nähdään usein naisen peitettyjen tunteiden tulkkina.⁹³

Toppilansalmessa ainakin Snellmaneilla ja Weckmaneilla oli tapana ottaa myös piano mukaan huvilalle. Musiikkia harrastettiin myös Robert Åströmin Parasniemen huvilalla Mustasalmessa. Huvilaan oli rakennettu kaarevapäätyinen lisäosa intiimejä musiikkitilaisuuksia varten. Laulajatar Aino Ackten äiti Emmy Ackte (omaa sukuaan Strömer) vietti kesiään huvilalla ja antoi pieniä konsertteja valikoidulle yleisölle.⁹⁴

6.5 Itäkävelyt möljällä ja kalaasit kuistilla

Toppilansalmi oli paalutettu molemmin puolin noin kahden kilometrin matkalta. Tämä laituri eli möljä veti huviloiden asukkaita kävelyille kesäiltais. Myös isommat lapset saivat seurata vanhempien mukana. Möljällä tavattiin tuttuja, vaihdettiin kuulumisia ja ihailtiin auringonlaskua.⁹⁵ Satama laivoineen tarjosi värikkäitä näkymiä, ja kaiken yllä oli kesäillan läpikuultava valo.

⁹¹ Corbin 1991, 463-465.

⁹² Koskenniemi 1916, 40-47.

⁹³ Corbin 1990, 531-533.

⁹⁴ Turunen 1993, 15.

⁹⁵ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

*”Laitureissa kellui prikejä ja kuunareita, jotka olivat saapuneet kaukaisista maista. Iltaisin istuskelivat merimiehet kannella ja soittelivat hanureitaan ja mandoliinejaan.”*⁹⁶

Sukulaisten vierailut kuuluivat oleellisena osana huvilaelämään. Perheet kerääntyivät huvilalle viettämään aikaa yhdessä. Elin ja Karl Pentzinin huvilalle Toppilansaaren kokoontui kesäisin suuri joukko sukulaisia ja ystäviä. Pentzinien kultahääpäivänä 12.10. 1925 Elinin veli tervehti hääparia ylistysrunolla, jossa muisteltiin Toppilansalmessa vietettyjä kesiä:

*”—På Sundet är det mycket skönt
Om sommaren, då allt är grönt!
Bra många gäster vistas där,
Vid kaffetåren, alltid kär.
Den flyter ur fru Elins hand,
I deras koppar så galant.
Därför vi tänkt med Grete så,
En kaffemössa skall hon få.—”*

Karl August Pentzin (1849 - 1929) oli kauppaneuvos Gustaf Bergbomin tyttärenpoika. Bergbomin kauppahuoneessa hän myös teki menestyksekkään uransa. K. Pentzin syntyi varakkaisiin oloihin, hänen ei tarvinnut aloittaa nousuaan alhaalta kuten isovanhempiensa. Avioliitto oululaisen virkamiesperheen tyttären Elin Hildenin (1854 - 1945) kanssa toi Pentzinille myös vakaata sivistyspääomaa. Pentzin toimi kauppaseuran ja kauppiaiden eläkerahaston luottamustehtävissä kymmeniä vuosia. Oulun säästöpankin hallituksen puheenjohtaja K. Pentzin oli vuosina 1904 - 1928.⁹⁷ Elin Pentzinin harrastus oli hyväntekeväisyys, hän oli mukana Oulun rouvasväen yhdistyksen toiminnassa. Ruotsinkieliset Pentzinit halusivat tukea äidinkieliensä asemaa, ja antoivat taloudellista tukea ruotsalaista kulttuuria edistäville yhdistyksille ja kouluille. K. Pentzinin tahdon mukaisesti 1930-luvulla E. Pentzin lahjoitti miljoonalahjoituksen Svenska kultur fondenille. Myös Suomen kulttuurirahasto sai huomattavan summan.⁹⁸

⁹⁶ Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.

⁹⁷ Ulfvens 2001, 30, 34, 42.

⁹⁸ Toppilansaaren tontit numero 18 ja 19 oli yhdistetty suureksi tontiksi, jonka keskelle huvila oli rakennettu. Kaksikerroksista rakennusta kiersivät koristeelliset kuistit molemmissa kerroksissa. Katettu tornirakennelma oli huomattavan kookas. Huvilarakennus ulkorakennuksineen on merkitty vuoden 1889 karttaan. Elin Pentzin jatkoi kesien viettämistä huvilalla vielä miehensä kuoleman jälkeen. Sukulaiset huutokauppasivat huvilan toisen maailmansodan jälkeen. Tonteilla sijainneista rakennuksista säilyi pitkään yksi suuri hirsirakenteinen ulkorakennus, joka oli mahdollisesti toiminut

Antje Tallgren muistelee iäkkäitä Pentzinejä, jotka kesälläkin kulkivat mustiin pyhävaatteisiin pukeutuneina. Vanhukset liikkivat korostetun sirosti ja olivat perin arvokkaita ja hillittyjä sekä toisiaan että vieraita kohtaan. Hattupäisinä he puuhastelivat korkean aidan ympäröimässä puutarhassaan. Elin oli erityisen kiinnostunut mansikanviljelystä.⁹⁹ Huvilalle ei eristäydytty oman perheen piiriin, vaan myös ystävät ja tuttavat pistäytyivät vierailulla. Lapsirakas Elin otti kesäisin huvilalle asumaan köyhempien sukulaisten lapsia. Puutarhanhoidon lisäksi huvilalla myös poimittiin marjoja, ulkoiltiin ja kalastettiin.¹⁰⁰

Tukholmaan nuorena muuttanut Marie Beskow (omaa sukuaan Stenman) saapui kesäisin vierailulle Candelinien huvilalle. Vierailut saattoivat kestää viikkoja ja vieraat toivat oman lisänsä oululaisten seuraelämään. Seurustelun lisäksi myös ruuan oli oltava ensiluokkaista. Tärkeitä päivällisiä varten vasikanpaisti tilattiin Turusta saakka. Päivälliseen kuului tavallisesti voileipäpöytä, jossa tarjoihin lohta eri tavoin valmistettuna. Lisäsi tarjolla oli paperinohueksi käristettyä poronkieltä ja pieniä lihapullia. Seuraavaksi oli madeiralla maustettua häränhätälientä, lohta, vasikanpaistia ja makeaksi jälkiruoaksi jauhovanukasta mehukastikkeen kera. Linnunpaistin jälkeen aterian kruunasi vaniljajäätelö mesimarjahillolla.

E. Cederhvarf muistelee perheensä juhannuksenviettoa, johon kuului matka koivuun ja lipuin koristellulla Kokko-hinaajalla Varjakan saareen. Varjakassa asui Candelinien sukulaisia: konkurssin tehneen kauppaneuvoksen leski Maria Franzen poikansa Georgin kanssa. Saarella kukkivat vanamot ja talvikit. Keskiyöllä perhe palasi huvilalleen Toppilansaareen. Korkeassa tornissa valvottiin ja seurattiin auringon laskua ja nousua. Palvelusväki valvoi keittiössä ja keitti perinteistä juhannusherkkua makeaa juustoa. Juhannuspäivälliselle kutsuttiin vanhempia yksinäisiä naishenkilöitä tavallisesti kaukaisia sukulaisia.

palvelijoiden asuinrakennuksena. Rakennuksessa oli kuusiruutuiset ikkunat ja harjakatto, päätyjen räystäslaudat oli hammastettu. Ulfvens 2001, 36, 49, 61-62; Kovalainen, Paso 1993, 26. Oulun kaupunki purki rakennuksen talvella 2002 - 2003. Huvilan purkamisvuosi ei ole tiedossa.

⁹⁹ Ulfvens 2001, 63.

¹⁰⁰ Ulfvens 2001, 56.

*”Makeajuusto, juhannuspäivän keitto, oli yhtä tärkeä kuin lohi ruohosipulikastikkeen kera. Makeajuusto, jossa oli heraa ja vaaleanpunaisia kokkareita, syötiin runsaan sokerin kera. Oululaiset pitivät sitä erinomaisena, mutta tarjositpa sitä etelä-Suomesta tulleelle, niin oli hän mieltävän näköinen.”*¹⁰¹

Cederhvarfin mukaan oululaisten seurustelutavat olivat Etelä-Suomeen verrattuna vanhanaikaiset ja jäykät. Päivällisillä sukupuolet oli tarkoin eroteltu toisistaan.

*”Oulussa oli aina seisova pöytä. Herrat ja naiset tapasivat saapuessaan, ruokaa ottaessaan ja hyvästellessään. Jos herra puhutteli hetken naista, saattoi arvata hänen hiljattain tulleen etelästä päin.”*¹⁰²

Elokuun kolmantena eli Marian päivänä, joka oli perheen äidin nimipäivä, järjestettiin huvilalla juhlat. Palvelijat koristelivat verannat kanervaköynnöksillä. Öljylamput täytettiin ja verannoille ripustettiin teräslankojen varaan siroja lasilyhtyjä. Illalliselle ja kalaaseihin kutsuttiin Toppilansalmen huviloiden asukkaat. Lapset saivat juosta ja leikkiä puutarhassa. Puiden alle leviävä hämäryys kertoi jo lähestyvistä syksystä. Myöhemmin illalla verannalta kuului laulua. Kvartettiin kuului apteekkari Hugo Hasselblatt, jonka kaunis baritoni painui kuulijoiden mieliin. Laulajien ohjelmistoon kuuluivat ”On tyyni nyt” ja ”Linnut ovat laulaneet”. Juhlat lujittavat naapuruston yhteenkuuluvuuden tunnetta. Kalaaseihin eivät suinkaan saaneet kutsua kaikki lähistöllä kesää viettävät vaan ne, jotka olivat jo valmiiksi tuttuja keskenään ja kuuluivat samaan seurapiiriin. Candelinit saattoivat asua huvilalla pitkälle syyskuuhun. Koulujen alettua perheen lapset kulkivat kaupungissa höyrypaketeilla. Vasta lokakuun lähetessä perhe palasi muuttokuormineen kaupunkiin. Huvilan ikkunaluukut suljettiin odottamaan uutta kevättä.¹⁰³

Juhlat rytmittivät kesää. Juhannus oli alkukesän suurin juhla. Juhannukseen mennessä huvilan välttämättömät korjaukset oli saatava valmiiksi ja puutarhan oli oltava esittelykelpoinen. Kaiken täytyi olla kunnossa ennen vieraiden saapumista. Juhlien järjestäminen ja onnistuminen oli emännän vastuulla ja hänen kunnia-asiansa. Kolme kesäkuukautta täyttyivät vierailuista ja vastavierailuista, kutsuista ja huviretkistä. Loppukesän juhlia olivat rapukestit, jotka merkitsivät huvilakauden päätöstä.

¹⁰¹ Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.

¹⁰² Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.

¹⁰³ Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963; Cederhvarfin täytyy muistaa juhlien päivämäärä väärin, sillä Marian nimipäivä on toinen päivä heinäkuuta.

Loppukesästä myös puutarha alkoi vaatia enemmän huomiota sadonkorjuun lähestyessä. Lopulta oli edessä muutto takaisin kaupunkiin.¹⁰⁴

6.6 Uimahuone – siveää vilvoitusta

Kivijärvi kuvaa romaaneissaan uimahuonetta, joka sijaitsi Toppilansalmen kaupungin puoleisessa päässä jonkin verran Mustasalmeen päin. Uimahuone oli puinen rakennus, johon kuului pukeutumishuone ja yksi uima-allas. Altaasta saattoi vesiluukun kautta sukeltaa uimaan väljemmille vesille. Uimahuoneen valvoja jakoi kävijöille lakanoita omasta pienestä kopperostaan.¹⁰⁵ Uimahuonetta muistelee myös Signe Snellman, joten se lienee todella ollut olemassa 1890-luvun alussa. Snellmanin mukaan uimahuoneen rakensivat huviloiden asukkaat yhteiseksi uimapaikakseen. Toppilansalmessa ei kovan virran ja laitureiden vuoksi voinut uida. Uimahuoneesta huolehtimaan oli palkattu matami Dahlström, joka huolehti järjestyksestä ja jakoi uimavuorot. Huviloiden lapsilla oli tapana mennä uimaan suurella joukolla. Aikaisin aamulla oli poikien vuoro, jonka jälkeen tyttöjen aika jatkui yhdestätoista neljään iltapäivällä. Tämän jälkeen alkoi herrojen vuoro.

”Herman Åström Toppilan panimosta salmen toiselta puolelta tuli melkein joka aamu hakemaan Augustia ja istua nyökytti kuin uskollinen koira hänen ikkunansa alla kiikkulaudalla ja odotti kunnes August suvaitsi nousta ylös. Klo 11 aikaan lähtivät Winckelmannin tytöt, jotka asuivat kauimpana redinrannalla, hakemaan Sally Ravanderia (Rosengren), Lilli Häggiä (Brandt), ja Anna Häggiä (Wichmann) sekä Ester Candelinia ja meitä. Koko komppania meni sitten yhdessä yli niittyaukean rantaan.”¹⁰⁶

Säätyläisten tapakulttuuriin kuului vielä 1800-luvun lopulla alastomuuden häpeäminen sekä sukupuolten tarkka erottaminen toisistaan. Säätyläiset pitivät omaa häveliäisyyttään vastakohtana työläisten ja talonpoikien siivottomuudelle ja sivistymättömyydelle. Niinpä Toppilansalmen uimahuoneella oli omat uima-ajat naisille ja miehille. Vielä 1800-luvulla vältettiin myös säätyläistön ja työväen uimista yhtä aikaa samoissa uimalaitoksissa.¹⁰⁷ Omassa uimahuoneessaan huvila-asukkaat

¹⁰⁴ Rosengren 1999, 40, 75.

¹⁰⁵ Kivijärvi 1933, 233; Kivijärvi 1934, 23-30.

¹⁰⁶ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

¹⁰⁷ Fredrikson 1993, 81.

saiivat polskutella kaikessa rauhassa. Kaupungin puoleisessa rannassa Vänmannin saarella oli suuri uimahuone laajemmalle yleisölle.¹⁰⁸

7. Huvielämää Toppilansalmessa

7.1 Rinmanska villan ja suurenmoinen Bellevue

Kaupunkilaisia, kesäasukkaita ja matkustavaisia varten syntyi Toppilansalmen varrelle ravintoloita ja huvipaikkoja. Yksi varhaisimpia oli salmen pohjoisrannalle tontille numero 23 avattu ulkoilmaravintola, jonka perustaja oli Otto Magnus Rinman (1807 - 1874). Ruotsalaissyntyinen Rinman harjoitti Oulussa myös laivanvarustusta ja oli osakkaana Maunun vesisahassa¹⁰⁹. Vuonna 1865 vararikkoon ajautuneen Rinmanin jälkeen ravintola Rinmanska villanin toiminta jatkui uusissa käsissä. Uleåborgs tidning ilmoitti 11.7.1868, että huvilassa soitetaan ”*harmonia-musiikkia kl 7 ½ - 10 ½*”.¹¹⁰

Vuonna 1869 pohjoisrannalle muodostettiin uusi tontti, jolle ”madamoiselle” Gustava Store eli Moster Stava sai rakennuttaa huvilan Södermanin polttimon läheisyyteen. Huvilassa toimi Storen ravintola, jonka Gustava Storen jälkeen omisti hänen veljensä Staffan Store.¹¹¹ Myös Toppilansaaren puolelle syntyi huvipaikkoja. Rouva Dagmar Söderlund piti 1920-luvulla tontilla numero 15 sijainneessa entisessä Castrenin huvilassa Casino-ravintolaa. Castrenin huvila on merkitty vuoden 1889 karttaan. Kookas tornihuvila tuhoutui tulipalossa 20-luvun lopulla.¹¹²

Mannermaisen tuulahduksen Toppilan huvielämään toi Lyypekissä syntynyt liikemies Ferdinand Siemssen (1840 - 1924). Ennen itsenäiseksi kauppiaksi ryhtymistään F. Siemssen palveli Oulussa Bergbomin kauppahuoneella. Vuonna 1874 Siemssen sai kauppianoikeudet Oulussa, ja seuraavana vuonna hän kirjoittautui kauppiaiden eläkekassan jäseneksi. Siemssen toimi Saksan konsulina Oulussa vuodesta 1875

¹⁰⁸ Hautala 1982, 407.

¹⁰⁹ Snellman 1937, 75.

¹¹⁰ Niskala 1997, 26.

¹¹¹ Snellman 1939, 245-246.

¹¹² Niskala 1997, 29.

alkaen. Hän avioitui oululaissyntyisen Sofia Matilda Castrenin kanssa (s. 1851).¹¹³ Vuonna 1879 valmistui Kirkkokatu kahteen Siemssenin rakennuttama kolmekerroksinen kivitalo, joka on säilynyt nykypäivään. Rakennuksen huomattavin yksityiskohta on sakarapäätteinen torni.¹¹⁴

Kotiuduttuaan kaupunkiin Siemssen hankki haltuunsa Rinmanska villanin tontin ja perusti sillä sijainneen Gustafsro-nimisen huvilan yhteyteen eläintarhan, jossa esiteltiin ainakin karhuja ja kotkia.¹¹⁵ Seuraavaksi Siemssenin toimeliaisuus kohdistui vielä suurisuuntaisempaan hankkeeseen. Pohjanmaan rannikon vilkas höyrylaivaliikenne oli kasvattanut matkustajamääriä myös Toppilansalmessa. Jatkoyhteyksiään odottelevien matkustajien tarpeeseen Siemssen rakennutti ravintola Bellevuen, jossa oli myös majoitustiloja (kuva 8).¹¹⁶

Juhannusaattona avattua Bellevueta mainostettiin ruotsinkielisen Uleåborgs tidningin lisäksi ainakin suomenkielisessä Kaiku-lehdessä.¹¹⁷ Ravintola herätti kaupunkilaisissa ihastusta suurenmoisuudellaan. Uleåborgs tidning ennakoi Bellevuen avajaisia:

*”Den nya restaurationslokalen i Toppila sund, som blifvit uppbyggd af herr Siemssen, skall öppnas Johanneaftonen, hvarvid musik kommer att exequeras af vårt stadskapell. Lokalen lemna hvad proprete och beqvämlighet beträffar intet öfrigt att önska. Bland annat finnes en god kägelbana, med tillstötande danspaviljong, musikpaviljong, biljard, m. m. På hufvudbyggnadens tak är utbygd en balkong, hvarifrån den herrligaste utsigt erbjuder sig för ögat. Inrättningen är för våra förhållanden kanske tilltagen i för stor skala, men kanske den med tiden kommer att bära sig, då vi få hit militär, som väl kommer att gifva ökad fart åt våra nöjen och förlustelser.”*¹¹⁸

¹¹³ Snellman 1937, 78.

¹¹⁴ Oulun kulttuurihistoriallisesti arvokkaat kohteet 1986, 36.

¹¹⁵ Niskala 1997, 26; Snellman 1937, 78.

¹¹⁶ Hautala 1976, 54-55.

¹¹⁷ ”Bellevue, Ravintola, Biljardi, Keilarata. Tämä ravintola Toppilan salmessa Tervahovin takana avataan Keskiviikkona Kesäkuun 23 päivänä ja suljetaan yleisön suosioliseen huomioon. Konsertti-Soitantoa toimittaa Kaupungin-soittokunta kello 6-10 j. p. ilman maksutta. Jos ilma sopimaton, jää soitto torstaiksi. H. Åkerlund.” Kaiku 19.6. 1880.

¹¹⁸ Uleåborgs tidning 21.6 1880; ”Uusi ravintolahuoneusto Toppilansalmessa, jonka huoneuston on rakentanut herra Siemssen, ajetaan avata Juhannusiltana, jolloin musiikkia esittää Kaupungin soittokunta. Mitä huoneuston siisteyteen ja mukavuuteen tulee, se täyttää kaikki toivomukset. Siellä on mm keilarata, jonka ulkonevassa osassa on tanssipaviljonki, musiikkipaviljonki, biljaardi jne. Päärakennuksen katolle on rakennettu balkongi, josta on mitä ihanin näköala. Laitos on ehkä meidän oloissamme liian suurenmoinen, mutta kenties se ajanmittaan tulee kannattamaan, kun saamme tänne sotaväen, joka varmaankin antaa lisää vauhtia ilonpidollemme”. Käännös Kaarina Niskala. Niskala 1997, 27.

Avajaistunnelmista lehti kertoi juhannuksen jälkeen seuraavaa:

”Bellevue, det nya värdshuset vid Toppila sund var Johanneaftonen, då det för första gången uppläts för allmänheten, besökt af närmare ett hundratal gäster, både herrar och damer, som under musikens glada toner rörde sig omkring i parken, samt satt ute på balkongerna och verandan och i de trefliga rummen. Stämningen var lifvad och en stor del af gästerna qvarblef långt in på den ljusa sommarmorgonen fröjdande sig vid glasens klang åt vårt herrliga midsommarljus.”¹¹⁹

Bellevuen vieraat olivat siis herroja ja daameja eivät mitään tavallista kansaa. Vaikka Bellevuen maine myöhemmin kärsi kolhuja, ei mikään estänyt rouvia esiintymästä avajaisjuhlallisuuksissa. Ainoastaan miehille oli suunnattu Oulun ampumayhdistyksen järjestämä kilpa-ammunta Bellevuen lähistöllä kesällä 1883. Aseiden tarkastusta varten kokoonnuttiin kyseiseen ravintolaan.¹²⁰ Kaupunkilaisten suussa pian Pellepyyksi muuttunut Bellevue järjesti vierailleen konsertteja. Sekä kaupungin että Pataljoonan soittokunnat esiintyivät siellä. Oulu Lehti kertoi vuonna 1885 hauska illasta Bellevuessa:

”Pataljoonan soittokunta soitteli viime tiistai-iltana Bellevuen ravintolan edustalla, johon oli kerääntynyt koko joukko kaupunkilaisia nauttimaan hyvää toivottua soittoa. Pataljoonan soittokuntaa kuunneltiin taas eilen illalla Bellevuen edustalla. Hauska ilta.”¹²¹

K. A. Järven ”Harry” -romaanin mukaan Oulun kauppaseuran jäsenet olivat Bellevuen innokkaimpia asiakkaita. Oulu Lehdessä vuonna 1885 ilmestyneen ilmoituksen mukaan myös kaupungin Suomalainen klubi kokoontui Bellevuessa W. P. K:n kuusikon soittaessa, joten ilmeisesti ravintolan asiakaspiiri ei koostunut yksin ruotsinkielisistä ja -mielisistä oululaisista.¹²²

Epäilyksille ravintolan kannattavuudesta oli ehkä aihetta, sillä Siemssen teki konkurssin vuonna 1885. Siemssen vietti viimeiset vuotensa Helsingissä Seurasaaren

¹¹⁹ Uleåborgs tidning 28.6.1880; ”Bellevuessa, uudessa ravintolassa Toppilansalmessa, joka juhannusaattona avattiin ensimmäisen kerran yleisölle, vieraili lähes sata vierasta. Mukana oli sekä herroja että rouvia, jotka iloisen musiikin soudessa liikkuiivat ympäri puistoa, istuivat ulkona balkongeilla ja verannalla sekä viihtyisissä huoneissa. Tunnelma oli hauska ja suuri osa vieraista viipyi pitkään valoisassa kesäyössä ja iloitsi kilistelemällä laseja meidän ihanalle kesäyön valolle”. Käännös Kaarina Niskala. Niskala 1997, 27.

¹²⁰ S. Blumenthal, ”Kilpa-ampuminen”. Kaiku 9.6.1883.

¹²¹ Oulu Lehti 22.8.1885.

¹²² Oulu Lehti 29.8.1885.

ulkomuseon intendenttinä.¹²³ Siemssenin vararikon jälkeen Bellevue ja Gustafsro sekä Siemssenin kaupunkitalo siirtyivät J. G. Bergbomille, joka luopui Bellevuesta sisarenpoikansa pormestari Johan Leonard Pentzinin hyväksi.¹²⁴ Ilmeisesti Bellevuesta tuli tuolloin Pentzinien yksityishuvila. Bellevuen vauhdikas mutta lyhyt ura ulkoilmaravintolana oli ohi. Gustafsro-huvilan osti apteekkari Westerlundin poika R. E. Westerlund, joka asui siinä kesiään vaimonsa Helene Pentzinin ja kolmen poikansa kanssa.¹²⁵ Pormestari Pentzinin perikunta myi Bellevuen merikapteeni ja rautakauppias H. W. Snellmanin leskelle. Oulun kaupunki osti myöhemmin molemmat huvilat majoittaakseen niihin asunnottomia perheitä.¹²⁶

7.2 Oliko Bellevue ”Promenad”? - prostituutio osana kaupungin huvielämää

Toppilansalmen huviloita koskevan perimätiedon mukaan huvila Bellevuessa toimi bordelli. Erityisen innokas Bellevuen salaperäisyyksien tutkija oli nimismies Herbert W. Claudelin (1882 - 1947), joka 1930-luvun lopulla kirjoitti sanomalehti Kalevaan Oulun historiaa käsitteleviä artikkeleita. Sävyltään lähinnä kauhuromanttisissa artikkeleissa Claudelin kertoi muun muassa pormestari Pentzinin keittiöapulaisen tarinan. Jäätyään yksin tyhjiin huvilaan keittiöapulainen oli usein kuullut salaperäiset nuoren naisen askeleet ja lapsen itkua. Kummituksen uskottiin olevan ravintola Bellevuen nuori tarjoilijatar, joka oli synnyttänyt lapsen. Tapahtuneen peittämiseksi sekä äiti että lapsi oli surmattu.¹²⁷

Tarinoille aviottomista lapsista ja lapsenmurhista oli olemassa vahva historiallinen tausta. Kodeissa työskennelleet palvelijat olivat alttiina perheen miesväen seksuaaliselle hyväksikäytölle. Kahviloissa ja ravintoloissa työskenteleviä naisia pidettiin huonomaineisina, ja kaikkein heikoimmassa asemassa olivat prostituutiolla

¹²³ Snellman 1937, 78.

¹²⁴ Niskala 1997, 28.

¹²⁵ Lunden Cronsrtöm 1957, 236.

¹²⁶ H. W. C. (Herbert W. Claudelin), ”Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua III”. Kaleva 19.11. 1939.

¹²⁷ ”Harrya” koskevia muistiinpanoja, Herbert W. Claudelinin arkisto Ad:36. OMA; H.W.C. (Herbert W. Claudelin), ”Oulun hautausmaan ja Toppilansalmen salaperäisyyksiä”. Kaleva 23.6. 1940.

itsensä elättäneet naiset. Avioton lapsi jäi yleensä aina äitinsä hoidettavaksi, ja yksinäisen naisen osa ei ollut helppo.¹²⁸

Ilmeisesti Claudelinin ja muiden levittämien huhujen vanhin kirjallinen lähde oli kirjailija K. A. Järven eli Kaarlo August Mällisen vuonna 1910 ilmestynyt romaani ”Harry”. Järvi kasvoi merimiehen poikana Oulun Kuusiluodon köyhälistökaupunginosassa. Isän kuoleman jälkeen perhe eli vaikeissa oloissa. Varakkaan sukulaisen tuella Järvi pääsi opiskelemaan ja valmistui ylioppilaaksi vuonna 1889. Järvi toimi myöhemmin kansakoulunopettajana, sanomalehtimiehenä ja kirjailijana eri puolilla Suomea. Kirjallisena esikuvanaan Järvi piti Minna Cantchia.¹²⁹ Järven tuotantoa tutkineen Leena Pavaksen mukaan Järven teosten tapahtumaympäristöt perustuvat kirjailijan tarkkoihin omakohtaisiin havaintoihin. Pavas pitää Järven teoksia luotettavina ajankuvina. Järven lehtimiesmäinen tapa kuvata tunnistettavia paikkoja ja ihmisiä hankki hänelle vihamiehiä etenkin Oulussa.¹³⁰

Romaanin varsinaisena aiheena on Oulun ruotsinkielisen kauppaporvariston ja suomenkielisen älymystön vastakkainasettelu 1800-luvun loppupuolen Oulussa. Järvi kuvaa kitkerän humoristisesti varakkaiden porvarien moraalista rappiota ja heidän tuhoon tuomittuja yrityksiään estää suomenmielisten aatteiden leviäminen kaupungissa. Teoksen päähenkilöiden maisteri Tervon ja Harryn esikuvana Järvi on käyttänyt Ouluun Kaiku-lehden perustanutta K. F. Kivekästä.¹³¹ Kirjan nimihenkilö Harry Nicander on oululaisen kauppaneuvoksen poika, joka saa fennomaanisen herätyksen. Isänsä tavoin viinaan menevä ylioppilas Harry seikkailee Oulun ja Helsingin yöelämässä. Huvila Bellevueta koskettavassa kohtauksessa Harry saapuu Toppilan satamassa sijaitsevaan ulkoilmaravintolaan, joka romaanissa kantaa nimeä ”Promenad”.

”Vägen till Promenad’ lukee Harry muutamasta valkoiseksi maalatusta taulusta maantien poskessa ulkosatamassa. Ja siinä taulussa mustaksi maalattu käsi viittaa oikealle. Hän on harmistuneena ja kovassa mielenliikutuksessa perilletullut.

¹²⁸ Rauhamäki 1996, 109-114.

¹²⁹ Pavas 1979, 16-18.

¹³⁰ Pavas 1979, 105-106.

¹³¹ Pavas 1979, 94-95.

'Promenadissa' ei Harry ollut koskaan ennen käynyt sillä se oli vanhain herrain vieraspaikka.”¹³²

Harryn näkemä taulu sitoo Promenadin ja Bellevuen yhteen varsin konkreettisesti. Kesällä 1939 H. W. Claudelin löysi ja valokuvasi ravintola Bellevuen vanhan tienviitan Toppilansalmessa (kuva 9). Mitoiltaan 3 ½ kertaa 1 ½ metrinen tienviitta oli säilynyt väliseinäksi muutettuna Bellevuen vanhassa keilaratarakennuksessa.¹³³ Lautarakenteisessa tienviitassa oli tuolloin yhä näkyvillä romaanissa mainittu musta käsi ja teksti ”*BELLEVUE. RESTAURANT, BILLARD, KAGELBANA.*” Sen sijaan sanat ”*vägen till*” on mahdollisesti lisätty valokuvaan myöhemmin.

Harryn lähestyessä ravintolaa syksyn kellastamaa koivukujaa pitkin romaanin kertoja valaisee lukijoita Promenadin todellisesta luonteesta:

”Ja tämä 'Littowin haaremi' joksi sitä kaupungilla sanottiin kummitteli hyvin salaperäisenä ihmisten aivoissa. Rouvat siitä hermostuneella kauhulla toisilleen puhuivat. Ja oikein siistissä seurassa siitä peräti vaiettiin. Sillä se oli verhottu jonkinmoiseen hekuman harsoon. Kuiskailtiin, että siellä kaikki kuoleman synnit olivat kuin kotonaan, että viattomien tyttöjen alla maa siellä poltteli astua. Ja kaiken tämän syynä olivat 'Promenadin' kovin sievät ruotsalaiset ravintolatytöt.”¹³⁴

Harryn eteen avautuu hyvin hoidettu puisto, mutta kauneus osoittautuu petolliseksi:

”Täällä on köynnöskasveista muodostettuja pieniä huoneita penkkeineen ja pöytineen. Ovat n. s. rakkauden luolia. Näihin, kun elokuun kuutamotummanhopeisena värisee lämpöisessä kesäyössä, siirtyvät vanhat herrat tyttöjen ja sampanjan kanssa. Silloin nuortuu vanha veri rakastamaan ja nauttimaan. Laulu laulettu vanhan miehen särähtelevällä äänellä kuuluu köynnösmökistä köynnösmökkiin. Ja sitä säestävät sampanjakorkkien poksahdukset, korkean lasin kilinä ja tyttöjen nauru.

Ja kuitenkin tämä korea puisto ja tämä sokea huvila salasi sisäänsä monet julmat tappelut, eläimelliset juomingit, alastomat sukupuolisuhteet.

Siitä sen öinen kaamea maine, joka kaupungilla tämän kasveihin salatun asunnon päällä leijaili.”¹³⁵

Harry ihailee komeaa huvilaa puutarhoineen mutta illuusio särkyä pian. Peilien peittämät seinät ja tyttöjen mauttoman koreat puvut antoivat aikalaislukijalle selvän viestin paikan todellisesta luonteesta. Myös valssilla oli vielä tuohon aikaan syntinen

¹³² Järvi 1910, 76.

¹³³ H. W. C. (Herbert W. Claudelin), “Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua I”. Kaleva 30.9. 1939.

¹³⁴ Järvi 1910, 76.

¹³⁵ Järvi 1910, 77-78.

maine, eikä sitä tanssittu paremmissa piireissä.¹³⁶ Vaikka Harry on saanut hyvän kasvatuksen ei hän epäröi käyttäytyä tavallisesti Bellevuen naisia kohtaan. Heitä koskevat eri käyttäytymissäännöt kuin porvaristyttöjä.

” - -Mutta tähän huoneeseen ei Harry aio jäädä. Hän kävelee sen poikki bufettiin, jossa taas suurten kaappien seinät ovat pelkkää peililasia. Siinä tiskiä vasten makaa pari nuorta naista nauraen ja jutellen. Ne ovat pyntätyt kuin lasten vauvat kaiken maailman koristeilla.

-Katso...katso! Nuori herrassöötinki..! huudahtaa se toinen, joka on sama eilisen illan tumma tyttö, kumppanilleen, mikä taas ei ole muu kuin se puolikasvanut perhonen.

-Ai! Ai! Dala-la-dala-la-laa! äänтелеe perhonen.

Harry nipistää perhosta. Tämä nousee varpailleen siinä samassa. Ja alkaa kieriä valssiaskelilla ympäri huonetta laulaen ja helmojaan viskoen.

*Toinen tiskin takana kohottelee jalkaansa ja lyö tahtia.—Samassa alkaa piano viereisessä huoneessa helkytellä valssia ja tanssivia pareja on pian joka loukko täynnä.”*¹³⁷

Kuinka todennäköistä sitten on, että Bellevuessa olisi toiminut ”Promenadin” kaltainen herrasmiesten bordelli? Oulu oli yksi niistä kaupungeista, joissa 1800-luvun lopulla esiintyi ammattimaista prostituutiota, joten mistään tuntemattomasta ilmiöstä ei ollut kyse. Jo vuonna 1870 kuvernöörin päätöksellä oli kaupungissa alettu tehdä terveystarkastuksia prostituoiduille, ja poliisi velvoitettiin rekisteröimään tarkastettaviksi määrättyt naiset. Vuosina 1888 - 1889 Oulussa oli säännöllisesti tarkastettavia prostituoituja 15. Heidän lisäksi arveltiin salaista prostituutiota harjoittaneiden määräksi 25 - 40 naista. Poliisin tiedot kertovat lähinnä katuprostituutiosta.¹³⁸

Prostituutiota Helsingissä tutkinut Antti Häkkisen kuvailee 1800-luvun loppupuolta Suomessa prostituution kukoistusaikaa, johon kuuluivat ruotsalaiset ilotytöt, säätyläismiehet ja hienostuneet bordellit.¹³⁹ Ruotsalaisia prostituoituja saapui 1800-luvun puolella runsaasti Tukholmasta Helsinkiin ja Turkuun.¹⁴⁰ Ei ole mahdotonta, etteikö jokunen heistä olisi päätyneet myös Ouluun.

¹³⁶ Corbin 1990, 460.

¹³⁷ Järvi 1910, 78-78.

¹³⁸ Karjalainen 1993, 128.

¹³⁹ Häkkinen 1995, 11-14.

¹⁴⁰ Häkkinen 1995, 128.

Ruotsalaisiin tarjoilijattariin viittasi myös Erkki Kivijärvi romaanissaan ”Tervaporvari”. Viittausten sävy oli varsin samankaltainen kuin Järvellä, vaikka Kivijärvi itse kuului kuvaamaansa porvarilliseen kulttuuriin ja tarkasteli Oulun yläluokan elämää huomattavasti Järveä lempeämmin ja avoimen nostalgisesti.

”Kun ei ollut pitoja, oli herroilla klubinsa ja Seurahuone, oli tuoksuvat totit ja makeat arrakkipunssit, oli korttipöydät ja korkeapoviset Hebet, Tukholmasta tuotetut tarjoilijattaret, hienohepeniset pullojen kantajat, joiden kanssa sopi laskea kömpelöäkin leikkiä ja kuherrella kouraantuntuvastikin, kun ei juomarahoja kitsastellut.”¹⁴¹

Kivijärven romaanissa mainitaan tapauksia, joissa joku porvarismies oli avioitunut ruotsalaisen prostituoidun kanssa. Jos vaimo käyttäytyi hyvin ja osoitti tarvittavaa nöyryyttä, oli närkästyneiden porvarisrouvien lopulta hyväksyttävä hänet vertaisekseen ja kutsuttava tuore aviovaimo koteihinsa ja mukaan kaupungin seuraelämään.¹⁴² Yhteiskunnassa, jossa naiset olivat taloudellisesti täysin riippuvaisia miehistä, heillä oli vain vähän mahdollisuuksia itsenäisiin valintoihin julkisessa elämässä. Perheen seuraelämässä ja kaupungin seurapiireissä naisilla oli portinvartijan rooli. Heidän vallassaan oli sosiaalinen hylkääminen ja hyväksyntä.¹⁴³ Kuvatun kaltainen tapahtuma tuntuu epätodennäköiseltä, mutta sukupuolten valtarakenteen huomioon ottaen se oli mahdollisuuksien rajoissa. Oulun kaltaisessa syrjäisessä kaupungissa, jossa porvaristo pyrki parhaansa mukaan vaalimaan ruotsin kieltä säätynsä merkinä, saattoi pelkällä ruotsalaisella syntyperällä ja sitä kautta riikinruotsalaisella aksentilla saada anteeksi muita taustan ja varallisuuden puutteita.

Prostituutio liittyi tiiviisti alkoholin anniskeluun ja ravintolakulttuuriin. Tarjoilijana työskentelevän naisen oli 1800-luvulla vaikea pitää maineensa puhtaana. Tarjoilijan ja ilotytön välillä ei juuri nähty eroa.¹⁴⁴ Liikemiehet ja matkailijat olivat ilotyttöjen suuri asiakasryhmä,¹⁴⁵ ja kaupunkien välinen höyrylaivaliikenne toi yhteen kaikki nämä tekijät. Juuri höyrylaivojen matkustajia silmällä pitäen perustetussa ravintola Bellevuessa siis löytyi edellytyksiä prostituution harjoittamiselle: oli potentiaalisia asiakkaita ja alkoholia, mahdollisesti myös prostituutiolla itsensä elättäneitä tai siitä

¹⁴¹ Klubi viittaa tässä todennäköisesti ruotsinkieliseen Sällskapsklubbeniin, joka toimi vuosina 1879-1882 Seurahuoneen kanssa samassa ensimmäisen kaupunginosan tontilla 24 sijainneessa puurakennuksessa Hautala 1976, 294-297; Kivijärvi 1933, 51.

¹⁴² Kivijärvi 1933, 70, 107-108.

¹⁴³ Perrot 1990, 89.

¹⁴⁴ Häkkinen 1995, 56-58.

¹⁴⁵ Häkkinen 1995, 91-92.

lisätuloja hankkineita naisia. Ilotyttöjen ostaminen oli 1800-luvulla yläluokan miesten huvittelukulttuurin oleellinen osa, vaikka yhteiskunta sitä virallisesti paheksuikin.¹⁴⁶

Oulu oli asukasluvultaan 1880-luvulla tietenkin Helsinkiä ja Turkuu huomattavasti pienempi kaupunki. Väkimäärältään Oulu sijoittui Suomen kaupungeista viidenneksi. Vuonna 1870 asukasluku oli 7288 henkeä kasvaen nopeasti vuoteen 1910 mennessä 16 114 henkeen.¹⁴⁷ Satama- ja kauppakaupunkina Oulu oli merkittävä. Varakkailla yläluokan miehillä oli epäilemättä taloudellisia edellytyksiä kustantaa itselleen huvielämä, joka ei juuri jäänyt jälkeen Helsingin vastaavasta. Vaikka ei ole mitään pitäviä todisteita siitä, että ”Promenadin” kaltainen bordelli olisi sijainnut juuri Bellevuessa, on täysin mahdollista, että sellainen sijaitisi jossain muualla Oulussa.

Toinen prostituutiota tukenut seikka oli porvarillinen avioliittokäytäntö, ja siihen kiinteästi liittyvä kaksinaismoraali. Yläluokan miehet avioituivat vasta pitkän opiskelukauden jälkeen itseään nuorempien oman säätynsä naisten kanssa. Avioliiton yhtenä tärkeänä tehtävänä oli perheen taloudellisten etujen säilyttäminen ja laajentaminen, vaikka romanttinen avioliitonäkemyks oli jo valtaamassa alaa. Naisten esiaviolliset suhteet ja aviollinen uskottomuus tuomittiin jyrkästi. Miesten kohdalla suhteita paheksuttiin, mutta käytännössä vaimo joutui hyväksymään sekä miehensä nuoruuden seikkailut että myöhemmätkin käynnit prostituoitujen luona, sikäli kun sai niistä koskaan tietää.

1800-luvulla avioero miehen uskottomuuden vuoksi oli mahdollinen mutta vielä erittäin harvinainen tapahtuma yläluokan keskuudessa. Tässä suhteessa asiat muuttuivat vuosisadan vaihteen jälkeen, ja prostituutioon alettiin suhtautua kielteisemmin. Yleensä ongelmat haluttiin ratkaista kodin seinien sisäpuolella.¹⁴⁸ Tästä kasvavasta kriittisyydestä voi omalta osaltaan pitää esimerkkinä myös Järven romaanin prostituutiokuvauksia. Romaanissa juuri juopottelu ja ilotyttöjen käyttäminen nostettiin esiin esimerkkeinä ruotsinkielisen yläluokan rappiosta.

¹⁴⁶ Häkkinen 1995, 78-79, 94-95.

¹⁴⁷ Hautala 1976, 230-231.

¹⁴⁸ Perrot 1990, 150; Häkkinen 1995, 94-95, 109-110.

8. Huviloita ja kesäasukkaita Toppilansalmessa

8.1 Hannalan asukkaat - Snellmanien suku¹⁴⁹

Hannalan huvilan rakennutti eräs Oulun mahtavimmista miehistä. Johan Vilhelm Gerhardin poika Snellman (1809 - 1881) oli J. W. Snellman G:sonin vienti- ja laivanvarustusliikkeen perustaja, valtiopäivämies ja Oulun kauppaseuran pitkäaikainen puheenjohtaja. J. V. Snellman syntyi Suomussalmella ja lähti 16-vuotiaana merille. Ouluun hän saapui veljensä Gerhard Georg Snellmanin omistaman Pandora-nimisen laivan kapteeniksi vuonna 1837. Seilattuaan Pandoralla neljä vuotta varsin menestyksekkäästi Snellman jäi maihin ja perusti kauppaliikkeen Ouluun. Vuonna 1840 hän avioitui oululaisen Jeannette Enbomin (1817 - 1878) kanssa.¹⁵⁰ Neljä vuotta myöhemmin J. V. Snellman osti appensa talon Kirkkokadulta ja muutti sinne perheineen. Samassa suuressa talossa sijaitsivat myös kauppahuoneen konttori ja Snellmanin kauppapuoti.¹⁵¹

Jeannette Snellman jäi sukulaisten muistoihin lähes täydellisenä perheenemäntänä. Suuren lapsikatraan äitiä kuvailtiin vaatimattomaksi, hyväsydämiseksi ja auttavaiseksi ihmiseksi, jolla oli tasainen luonne. Jeannette Snellman omistautui lastenkasvatukselle ja huolehtimaan suuresta taloudestaan. Snellmanien koti oli aina avoin vieraille. Vieraanvaraisuuden ohella säästäväisyys oli perheenemännän hyveistä tärkein. Snellmanien elämässä kuitenkin näkyi porvarillinen vauraus, ja pöydän antimet olivat sen mukaiset. Sunnuntaipäivälliset olivat erikoisen juhlavat. Silloin perheen naimisissa olevat lapset perheineen kokoontuivat syömään vanhempien luo. Tällöin ateria oli huolella valmisteltu ja ruoan kanssa tarjottiin Reinin viinejä. Myös lapsille, jotka istuivat syömässä eri huoneessa, annettiin lasillinen sokerilla ja vedellä sekoitettua viiniä. Perheen patriarkka J. W. Snellman saattoi ottaa ryypyn palan painikkeeksi. Viinapulloa säilytettiin pienessä lippaassa, jonka avain oli perheenpään liivintaskussa. Suuremmat juhlat järjestettiin pari kertaa vuodessa. Kutsun sai tällöin yli sata henkeä, ja loisto oli sen mukaista.¹⁵²

¹⁴⁹ Katso Osa II, luku 1. Hannala.

¹⁵⁰ Bergholm 1959, 1212; Snellman 1983, 16.

¹⁵¹ Snellman 1983, 14.

¹⁵² Snellman 1983, 18, 22-23.

Hannala valmistui ensimmäisten Toppilansalmen huviloiden joukossa vuonna 1857 (kuva 10).¹⁵³ Hannala sai nimensä perheen vanhimman tyttären vuonna 1843 syntyneen Johanna Christinan mukaan, jota kutsuttiin Hannaksi.¹⁵⁴ Perheeseen syntyi yhteensä yhdeksän lasta. Lapset saivat hyvän koulutuksen, kolme pojista valmistui ylioppilaiksi, ja Albert Oskar sekä Karl August jotka jatkoivat isän liikettä hankkivat jatkokoulutusta ulkomailla. Tytöt kävivät aluksi rouvasväen koulua Oulussa, jonka jälkeen heidät lähetettiin sisäoppilaitoksiin Helsinkiin, Tukholmaan, Sveitsiin ja Lontooseen.¹⁵⁵

Tyttöjä ja poikia kasvatettiin yhdessä kahdeksanteen ikävuoteen saakka, jolloin varsinainen koulunkäynti alkoi. Tällöin pojille alettiin opettaa teoreettisia aineita, ja heidän harrastuksensa ohjattiin ulkoilmaan. Metsästys, purjehdus ja kalastaminen sekä ratsastus olivat nuorille miehille sopivia ajanvietteitä. Tyttöjen kasvatusta keskittyi seurustelutaitoihin ja kielten, ennen kaikkea ranskan, opiskeluun. Tyttöjen harrastukset pitivät heidät enimmäkseen sisätiloissa. Kodin koristaminen koruommelluin käsitöin, pianonsoitto ja laulu olivat suosittuja harrasteita. Viisitoistavuotiaana konfirmaation jälkeen pojat lähtivät opiskelemaan tulevaa ammattiaan. Tytötkin voitiin vielä lähettää ulkomaille täydentämään kasvatustaan, mutta yleisemmin he jäivät kotiin harjoittelemaan tulevaa perheenemännän rooliaan. Lapsiin ja heidän kasvatukseensa panostettiin, sillä heissä oli perheen ja liikeyrityksen tulevaisuus. Perijän osa oli erityisen vaativa, ja uralla epäonnistuminen toi suuren pettymyksen.¹⁵⁶

Perheen pojilla oli vapautta matkustella ja kokeilla rajojaan eri tavalla kuin tytöillä, joiden ura oli avioliitto. Vanhin poika Johan Georg (1841 - 1885) intoutui hurjastelemaan opintomatallaan Saksan Bremenissä ja teki niin suuret velat, että joutui vankilaan vuonna 1863. Isä ei koskaan kelpuuttanut Johania kauppaliikkeen johtoon vaan työ siirtyi nuoremmille veljille. Tämä ei estänyt poikaa ryhtymästä kauppiaksi ja kohoamasta raatimieheksi asti.¹⁵⁷ Henrik Vilhelm (1849 - 1902) valmistui isänsä tavoin merikapteeniksi. J. V. Snellman rakennutti pojalleen

¹⁵³ Hannalan palovakuutus 19.12. 1901. Pasi Kovalaisen arkisto.

¹⁵⁴ Snellman 1983, 15.

¹⁵⁵ Snellman 1983, 18.

¹⁵⁶ Perrot 1990, 203, 212, 216.

¹⁵⁷ Kaukiainen 1998, 59.

kaupungin kaikkien aikojen suurimman purjelaivan fregatti Toivon. Kovaotteinen H. W. Snellman sai hieman kyseenalaista kuuluisuutta pilkkalaulussa, jonka kirjoittaja oli Toivo-laivan perämies.¹⁵⁸ Gustaf Ferdinand (1857 - 1918) toimi piirilääkärinä ja valtiopäivämiehenä. Hanna avioitui Oulun oikeuspormestarin Johan Fredrik Gummeruksen kanssa vuonna 1867. Nuoripari asettui Helsinkiin, mutta Hanna menehtyi viiden avioliittovuoden jälkeen vain 29-vuotiaana. Emilia Charlotta (1855 - 1934) avioitui lankonsa kanssa Hanna-sisaren kuoltua.¹⁵⁹

Maria Matilda (1853 - 1918) avioitui kauppaneuvos Hemming Åströmin kanssa.¹⁶⁰ Maria Snellman sai viettää kesänsä huvilalla myös avioituttuaan, jos mahdollista vielä ylellisemmissä puitteissa kuin aiemmin. H. Åström osti Oulujoen suistossa keskustan tuntumassa sijaitsevan Pakolan saaren vuonna 1886 ja rakennutti sille huvilan, joka valmistui 1887. Ainolaksi nimetty huvila oli arkkitehtuuriltaan kenties kaupungin näyttävin. Valokuvista päätellen rikkain puuleikkauksin koristeltu huvila oli tummaksi petsattu. Arkkitehti J. E. Stenbergin piirtämä huvila oli tyyliään kansallisromanttinen. Ainolasta löytyivät kaikki ajan uusimmat mukavuudet, sinne oli vedetty lämpö ja vesijohdot. Höyrypumppu nosti veden Oulujoesta rakennuksen ullakon kahteen vesisäiliöön ja sieltä se virtasi ”eräisiin huoneisiin”. Huvila oli kaupungin ensimmäinen yksityisasumus jota valaisivat sähkölamput. Kuten asiaan kuului, Ainolaa ympäröi laaja puisto tuuheine lehtipuineen.

Leskeksi jäätyään Maria Åström lahjoitti Ainolan Oulun kaupungille vuonna 1910. Lahjoittajan toiveen mukaisesti Ainolaan sijoitettiin kaupungin kirjasto lukusaleineen sekä vuonna 1896 perustetun Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmat. Huvila tuhoutui täysin tulipalossa, joka syttyi yöllä 9.7. 1929. Alakertaan sijoitettu kirjasto saatiin pelastettua, mutta yläkerrassa sijainneet museon kokoelmat tuhoutuivat lähes täysin.¹⁶¹

8.2 Lina Snellman – perhetyöstä diakonissaksi

¹⁵⁸ Kaukiainen 1998, 258-259.

¹⁵⁹ Bergholm 1959, 1212; Snellman 1983, 15.

¹⁶⁰ Bergholm 1959, 1212; Snellman 1983, 15.

¹⁶¹ Hautala 1976, 313-314; Oulun kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1986, 53.

Sofia Karolina Snellman syntyi vuonna 1846 yhteen Oulun varakkaimmista perheistä. Sofia Karolina, jota kutsuttiin Linaksi, oli perheen yhdeksästä lapsesta viides.¹⁶² Lina asui nuoruuden kesiään Hannalassa perheensä mukana. Hannalassa viettivät aikaansa etenkin äiti ja sisarukset, perheen isä ehti harvemmin mukaan.¹⁶³ Lina Snellmanilla oli perheensä aseman ansiosta ikätovereitaan suuremmat mahdollisuudet nähdä maailmaa ja sivistää itseään. Jossain määrin hänen nuoruuden harrastuksensa voivat valaista ajan porvaristyttöjen maailmaa. Jo nuorena Lina pääsi usein isänsä mukana Helsinkiin.¹⁶⁴

Lina Snellman oli aktiivinen ja jopa iloluonteinen nuori nainen. Lina Snellmanin elämäkerran kirjoittaja mainitsee ”*huvitukset ja ulkoilmaurheilun*”, jotka Lina hylkäsi koettuaan uskonnollisen herätyksen. Lina harrasti musiikkia ja laulua, sisarensa kanssa heillä oli tapana soittaa pianoa nelikätisesti. Säätyläistyksen elämään pakollisesti kuuluneiden käsitöiden lisäksi Lina oli innokas lukija.¹⁶⁵ Kesällä 1871 Lina Snellman matkusti Tukholmaan opiskellakseen musiikkia ja ottaakseen englannin kielen tunteja. Tukholmassa ollessaan Lina vaipui syvään masennukseen, joka johti vakavaan uskonnolliseen kriisiin. Elämäkerran kirjoittaja arvelee syynä olleen vastakaikua vaille jääneen rakkauden. Isä Snellman matkusti Tukholmaan hakemaan tyttärensä takaisin kotiin. Kuukausia kestäneen masennuskauden jälkeen Lina Snellman koki uskonnollisen herätyksen, joka määräsi hänen loppuelämänsä suunnan.¹⁶⁶

Ajan tavan mukaan varakkaissa perheissä harrastettiin hyväntekeväisyyttä. Suurten nälkävuosien aikana 1860-luvulla myös Snellmanien talossa oli jaettu ruokaa hätäkärsiville. Lina Snellman alkoi kierrellä talosta taloon lukemassa herran sanaa ja jakamassa isänsä allekirjoituksella varustettuja ruokakuponkeja.¹⁶⁷ Pienen mittakaavan hyväntekeväisyydestä hän siirtyi pian suurempiin tehtäviin.

Lina Snellman kutsuttiin Helsinkiin Aurora Karamzinin perustaman diakonissalaitoksen johtajattareksi. Hänen johtajatarkautensa aikana Helsingin

¹⁶² Bergholm 1959, 1212.

¹⁶³ Viren 1927, 31.

¹⁶⁴ Viren 1927, 25-27.

¹⁶⁵ Viren 1927, 20, 29-30.

¹⁶⁶ Viren 1927, 35-39.

¹⁶⁷ Virkkunen 1987, 112.

diakonissalaitos kasvoi vaatimattomasta alusta merkittäväksi tekijäksi sosiaalityön kentällä.¹⁶⁸ Lina Snellmanin tarina osoittaa, että hänen kaltaisillaan vauraiden porvarisperheiden sivistyneillä tyttärillä oli mahdollisuus itsenäisen perheestä ja aviomiehestä riippumattoman uran luomiseen. Mahdollisuudet avautuivat usein perinteisesti naisten alueeksi miellettyillä alueilla: opetuksessa, hyväntekeväisyydessä ja sairaanhoidossa. Tällainen itsenäinen tie myös vaati paljon: valinta oli tehtävä oman työn ja oman perheen välillä.

8.3 K. A. Snellman – Hannalan laajennus

Kauppaneuvos Snellmanin vuonna 1881 tapahtuneen kuoleman jälkeen Hannalan perihän kuudes lapsensa Karl August Snellman (1849 - 1920). K. A. Snellman avioitui oululaisen kauppiaantyttären Alma Maria Antmanin (s. 1857) kanssa. Perheeseen syntyi neljä lasta: August Vilhelm (s. 1876), Signe Alma Sofia (s. 1880), Mary Johanna (s. 1882) ja Eiler Albert (s. 1887).¹⁶⁹ K. A. Snellman opiskeli Englannissa ja siirtyi kauppahuoneen johtoon yhdessä veljensä A. O. Snellmanin kanssa. K. A. Snellmanin johtajakaudella J. W. Snellman G:sonin kauppahuone löki suurimman menestyksensä. Kauppahuone fuusioitui vuonna 1912 entisten kilpailijoidensa Bergbomin ja Candelinin kauppahuoneiden kanssa ja muodosti puutavarayhtiö Uleå AB:n. Paitsi tarkkavainuisena liikemiehenä tyttärenpoika Kaj Snellman kuvailee isoisäänsä myös leppoisana ja hyväsydämisenä vanhana herrana, joka jakeli karamelleja kaupungin lapsille.¹⁷⁰

Signe Snellman muistaa äitinsä Alma Snellmanin eleganttina rouvana, joka ei koskaan poistunut kodistaan portaita pidemmälle hatutta päin.¹⁷¹ Alma Snellmanilla oli hoidettavana neljä lasta ja talous, jossa monet peruselintarvikkeetkin tuotettiin kotona. Leipä ja kahvileipä leivottiin yhä itse. Maito saatiin omista lehmistä, kanoja pidettiin kananpoikien ja munien vuoksi. Suuri kotitalous eli oman rytmensä mukaan, kaikilla töillä oli oma määrätty aikansa. Keväisin ja syksyisin pidettiin suursiivous, ja samassa yhteydessä pestiin suuri pyykki. Apuna töissä oli tietysti suuri joukko

¹⁶⁸ Virkkunen 1987, 110-113.

¹⁶⁹ Bergholm 1959, 1213.

¹⁷⁰ Snellman 1983, 27.

¹⁷¹ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

palvelijoita. Alma Snellman viihtyi lasten kanssa, ja keräsi kesäisin lastenlapset luokseen huvilalle. Kotitöiden lisäksi hän varasi aikaa myös hyväntekeväisyydelle ja työskenteli muun muassa iäkkäiden palvelijoiden vanhainkodin hyväksi.¹⁷²

Perheen kesänviettoon ei kuulunut pelkästään oleskelua Toppilansalmen rauhassa. Ennen ensimmäistä maailmansotaa vanhemmat vierailivat usein Saksan kylpylöissä Bad Nauheimissa ja Karlsbadissa.¹⁷³ Kylpylään matkustettiin usein huhti-toukokuussa, ja vasta sen jälkeen muutettiin huvilalle.¹⁷⁴ Maalle muuttamista kesäksi perusteltiin vakavasti myös terveyssyillä. Puhtaalla maalaisilmalla uskottiin olevan terveyttä edistävä vaikutus kaupunkilaisiin. Lomailun ja levon arveltiin parantavan myös sielua. Porvarilliseen työmoraalin kuului, että loma oli hyväksyttävää, koska se auttoi taas jaksamaan vaativassa työssä. Vaikka kylpylämatkat antoivat mahdollisuuden seurusteluun, ei hoitoihin silti suhtauduttu kevyesti. Sairaanhoidon oli monilta osin kehittymätöntä, ja omasta terveydestä ja työkyvystä huolehtiminen ensiarvoisen tärkeää.¹⁷⁵

K. A. Snellmanin periessä Hannalan huvila lienee yhä ollut siinä asussa, johon se hänen isänsä aikana valmistui. Vuonna 1898 K. A. Snellman ryhtyi laajentamaan huvilaa ajanmukaisemmaksi.¹⁷⁶ Huviloiden laajentaminen oli tyypillistä 1880-luvulla. Vaatimuksen asumismukavuuden suhteen kasvoivat ja omistajat ryhtyivät muutostöihin kauneusarvojen ja lisätilan saavuttamiseksi.¹⁷⁷ Samoihin aikoihin Snellmanien kaupunkitaloon Kirkkokadulla hankittiin uudet pietarilaistyylliset kalusteet. Salongin kalusto oli tummaksi petsattu ja verhoiltu punaisella plyyshellä, tyyliin kuuluivat myös korkea kehystetty peili eli trymoo ja valtava kristallikruunu. Hannala oli sisustettu kevyempään kustavilaistyyliin.¹⁷⁸ Kenties osa vanhasta kalustosta siirrettiin huvilalle. Yleensä huviloissa oli oma täydellinen kalustuksensa huonekaluja, vuodevaatteita ja astioita myöten, ei tosin yhtä muodikas kuin kaupunkikodissa. Vain tärkeimmät ja arvokkaimmat esineet muutettiin joka kesä

¹⁷² Snellman 1983, 33-34, 37.

¹⁷³ Snellman 1983, 35.

¹⁷⁴ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

¹⁷⁵ Häggman 1994, 79-80.

¹⁷⁶ Hannalan palovakuutus 19.12. 1901. Pasi Kovalaisen arkisto.

¹⁷⁷ Rosengren 1999, 57.

¹⁷⁸ Snellman 1983, 26.

edestakaisin.¹⁷⁹ Myös perheen isä saattoi osallistua aktiivisesti kodin ja huvilan sisustamiseen. Edustava koti, vaimo ja perhe olivat tärkeitä asioita menestyvälle liikemiehelle.¹⁸⁰

8.4 Hannala diakonissojen lepokodiksi

Kun K. A. Snellmanin puoliso Alman kuoli kesällä 1919, jouduttiin Snellmanin suvun kaupunkitalo palauttamaan pikavauhtia kesäkunnosta viralliseen loistonsa suuria hautajaiskahveja varten. Hautajaispäivälliset lähiomaisille ja ystäville tarjottiin Hannalassa.¹⁸¹ K. A. Snellman seurasi puolisoaan manan majoille seuraavana vuonna. Kuolinvuoteellaan K. A. Snellman esitti toiveen, että perheen toisen pojan jo 1913 kuolleen Albert Eilerin osa pesästä lahjoitettaisiin pois. Lahjoitettava summa oli noin viisi miljoonaa markkaa, ja perikunta ohjasi sen erilaisiin hyväntekeväisyys ja kulttuuritarkoituksiin.¹⁸²

Vuonna 1921 Hannala siirtyi lahjoituksena Oulun diakonissakodille sisarten lepokodiksi. Lahjoitukseen sisältyi toivomus, että mikäli tilaa jäisi, olisi muitakin sairaanhoitajia otettava sinne lepäämään, kohtuullisesta maksusta tietenkin. Hannala oli vain osa suurempaa diakonissakodin saamaa lahjoitusta. Snellmanin perikunta lahjoitti diakonissakodille 350 000 markan summan rakennusrahastoon ja vielä 25 000 markkaa Hannalan kunnossapitorahastoon. Huvilan arvoksi arvioitiin 50 000 markkaa.¹⁸³ Epäilemättä lahjoittajilla oli mielessä K. A. Snellmanin sisaren Linan Helsingin diakonissalaitoksen johtajattarena tekemä työ.

Hannala oli ensimmäisiä niiden Hietasaaren - Toppilansalmen alueen huviloiden joukossa, jotka siirtyivät yksityisiltä yhteisöjen haltuun. Näin myös Toppilansalmen aikaisemmin varsin suljetusta kesäparatiisista pääsivät nauttimaan aikaisempaa useammat ja myös alempia yhteiskuntakerroksia edustavat ihmiset. Tosin omistajien vaihtuessa myös huvilan käyttötapa muuttui. Yhtäjaksoisen asumisen tilalle tulivat lyhyemmät vierailut ja tapahtumat. Kukin lomaili mahdollisuuksiensa mukaan.

¹⁷⁹ Rosengren 1999, 61.

¹⁸⁰ Perrot 1990, 173-174.

¹⁸¹ Snellman 1983, 35, 37.

¹⁸² Snellman 1983, 36.

¹⁸³ Oulun diakonissakodin 25-vuotiskertomus 1922, 73, 80.

Hannala säilyi diakonissojen omistuksessa vuoteen 1950¹⁸⁴. Lainaus diakonissakodin 25-vuotisjulkaisusta kertoo, että myös uskonsisaret nauttivat huvilaelämästä:

*”Suurena Jumalan lahjana pidämme yhteisen kesäkotimme Hannalan, joka vuosi sitten sisarillemme lepokodiksi annettiin. Kyllä ovatkin sisaret kiitolliset ja iloiset lahjasta, ymmärtäen panna sille suuren arvon. Kun se sijaitsee niin lähellä kaupunkia, niin mielellään pistäytyy iltaisin ja pyhäisin kauniilla ilmalla ja omalla venheellä Hannalaan.”*¹⁸⁵

Kun Oulussa järjestettiin Suomalainen diakonissakonferenssi, ja samalla vietettiin Oulun diakonissakodin 25-vuotisjuhlaa, tekivät osanottajat höyrylaivalla retken Hannalaan. Tilaisuudessa otetussa valokuvassa¹⁸⁶ on huvilan kuistille ja pihamaalle kokoontunut yli sadan hengen seurue. Lina Snellman ei huonon terveytensä takia voinut itse ottaa osaa tapahtumaan, mutta kirjeessään eräälle osanottajalle hän kuvailee tunteitaan seuraavasti:

*”Minulle on mieluista, että vähäiseltä osaltani saan olla teidän monien meikäläisten matkassa, kun nyt kuljeksitte rakkaan Hannalan vanhoja käytäviä, Hannalan, missä nuoruuteni kesät vierivät rukouksen ja työn vaihdellessa ja jonka puut, jotka äiti ja minä yhdessä istutimme, ovat kasvaneet suuriksi. Minulle on rukouksen kuulemista, että te juuri tässä rakkaassa paikassa kokoonnutte rukoillen ja kiitosvirsiä veisaten käsittelemään kysymyksiä sen elämäntehtävän alalta, johon tiedän, ei oman haluni, vaan Jla:n kutsun minut johtaneen ja siinä pysyttäneen.”*¹⁸⁷

8.5 Ellala – Weckmanien kesähuvila¹⁸⁸

Kauppaneuvos J. V. Snellmanista kerrotaan, ettei hän koskaan toipunut vaimonsa vuonna 1878 tapahtuneesta kuolemasta. Pian tapahtuneen jälkeen hän jätti liikkeen johtamisen pojalleen Albert Oscarille.¹⁸⁹ A. O. Snellman (1844 - 1894) rakennutti oman huvilansa Toppilansalmen pohjoisrannalle tontille numero 19 (kuva 13). Huvila on nimetty Ellalaksi A. O. Snellmanin tyttären Elinin mukaan. A. O. Snellman ryhtyi

¹⁸⁴ Niskala 1997, 28.

¹⁸⁵ Oulun diakonissakoti 1896-1921/1922, 59.

¹⁸⁶ Oulun diakonissakoti 1941, 32.

¹⁸⁷ Viren 1927, 31-32.

¹⁸⁸ Katso Osa II, luku 2. Ellala.

¹⁸⁹ Snellman 1983, 17.

isänsä kuoleman jälkeen johtamaan kauppahuonetta yhdessä veljensä Karl Augustin kanssa. Vuonna 1893 A. O. Snellman oli perustamassa Kemi puutavara Oy:tä yhdessä Bergbomin kauppahuoneen kanssa. A. O. Snellman hoiti eläessään monenlaisia luottamustoimia. Hän oli valtiopäivämiehenä vuosina 1877 - 1891 ja toimi myös kaupunginvaltuuston sekä kauppaseuran puheenjohtajana, hän oli myös aktiivisesti ajamassa rautatien rakentamista Ouluun.¹⁹⁰

A. O. Snellman avioitui vuonna 1868. Puoliso Rosina Susanna Bernhard (1843 - 1898) oli syntynyt Sveitsissä. Hän oli nuorena tullut Ouluun kotiopettajattareksi opettamaan ranskaa ja saksaa.¹⁹¹ Kotiopettajattaren työ oli yksi harvoista kunniallisista ammateista, joka oli avoin porvarillisten perheiden varattomille tyttärille. A. O. Snellmanin kaltainen mies saattoi avioitua ajattelematta yksin liiton taloudellista merkitystä. Puolison mukanaan tuomat arvot eivät aina olleet käsin kosketeltavia.

Rosina Bernhard ei ehkä tuonut avioliittoon suurta omaisuutta, mutta siitä edestä hänellä oli sivistystaustaa, hienostuneisuutta, kielitaitoa ja kauneutta, jotka tekivät hänestä edustavan puolison ja taitavan kodinrakentajan. Rosina Snellman harrasti hyväntekeväisyyttä Oulun rouvasväen yhdistyksessä. Hän oli perustamassa De gamlas hem –vanhainkotiä ja istui myös sen hallituksessa.¹⁹² A. O. Snellman kärsi heikosta terveydestä ja kuoli vain 50-vuotiaana. Myös hänen puolisonsa menehtyi pian tämän jälkeen Badenissa, minne oli matkustanut ehkä juuri terveytensä vuoksi.¹⁹³

Perheeseen syntyi vain yksi lapsi Elin Johanna (s. 1869). Elin Snellman oli huomattavan omaisuuden perijätär, joten tulevalle aviomiehelle asetettiin epäilemättä suuria vaatimuksia.¹⁹⁴ Vaikka rakkausavioliitto oli syrjäyttänyt järjestetyt avioliitot, ei puolisoiksi kelvannut kuka tahansa. Säätörajat ylittäviä liittoja ei yleensä katsottu hyvällä. Parasta oli jos rakkaudessaakin järki ja tunteet olivat sopusoinnussa, ja sopivaisuussäännöt otettiin huomioon.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Bergholm 1959, 1213.

¹⁹¹ Snellman 1983, 24-25.

¹⁹² Snellman 1983, 24-25.

¹⁹³ Bergholm 1959, 1213.

¹⁹⁴ Bergholm 1959, 1213.

¹⁹⁵ Martin-Fugier 1990, 307, 310.

Sulhanen oli Johan Reinhold Weckman (s. 1865 Liljendalissa). Weckman tuli Ouluun vuonna 1888 neljännen tarkka-ampujapataljoonan mukana. Hän jätti pian sotilasuran ja palveli konttoristina J. W. Snellman G:sonin kauppaliikkeessä. Avioituttuaan johtajan tyttären kanssa vuonna 1891 Weckman kohosi yhtiökumppaniksi. Myöhemmin Weckmanista tuli vuonna 1912 perustetun Uleå Oy:n ensimmäinen toimitusjohtaja. Vuosina 1911 - 1922 Weckman toimi Britannian varakonsulina Oulussa.¹⁹⁶ Suhteellisen varaton nuori mies saattoi avioitua perijättären kanssa, mikäli hänen uranäkymänsä olivat hyvät. Sen sijaan köyhtyneen porvarisperheen tyttären mahdollisuudet jäädä naimattomaksi olivat suuremmat.¹⁹⁷

Avioituminen oli yksilön elämän merkittävin tapahtuma, joka jakoi elämän kahteen osaan. Avioliitto oli oleellista sekä perheen että seuralämän jatkumiselle.¹⁹⁸ Elin Snellmanin ja J. R. Weckmanin häitä kuvataan E. Kivijärven romaanissa ”Tervaporvariens työt ja pojat”. Häävalmistelut olivat mahtavat. Niitä vieraita varten jotka eivät saapuneet Ellalaan hevoskyydillä, oli tilattu ylimääräinen höyrylaivavuoro kaupungista. Kutsuttujen joukossa olivat kaikki Toppilansalmen huomattavimmat kesäasukkaat. Hääruekia oli valmistettu kolme päivää etukäteen, ja omien palvelijattarien avuksi oli palkattu tarjoilijoita. Häävieraita viihdytti pataljoonan koko soittokunta, olihan sulhanen pataljoonan upseereita. Vähäväkisemmät seurasivat juhlahumua salmen toiselta rannalta.¹⁹⁹

Hääseurue oli kokoontunut kuusenhavuköynnöksin koristetulle verannalle. Köynnösten lisäksi verantaa koristivat ruotsin ja suomen liput. Kun hääpari kuvattiin huvilan verannalla oli puutarhaan kokoontunut yli 50 vierasta. Palvelustytöt pääsivät mukaan valokuvaan kurkistellessaan keittiön portailla. Miehet mustissa silintereissään ja hännystakeissaan istuivat erillisen pöydän ääressä pihamaalla. Osa nuoremmista naisista oli pukeutunut valkeisiin leninkeihin ja kesähattuihin vanhempien valitessa juhlallisen mustan (kuva 12).

J. R. Weckman rakennutti Kirkkokadulle Snellmanien sukutalon naapuriin komean jugendtyylisen kivitalon. Arkkitehti Carl Hård af Segerstadin suunnittelema

¹⁹⁶ Snellman 1937, 96-97.

¹⁹⁷ Martin-Fugier 1990, 314.

¹⁹⁸ Martin-Fugier 1990, 307.

¹⁹⁹ Kivijärvi 1934, 30-32.

rakennus valmistui vuonna 1902.²⁰⁰ Uuden talon valmistumisen myötä pariskunnan elämä sai entistä porvarillisemmat puitteet. Palovakuutuksen mukaan uuteen kotiin hankittiin maalauksia, gravyyreita ja veistoksia 3000 markan arvosta. Vuonna 1907 sisustus sai lisäksi Steinway & sons –merkkisen flyygelin.²⁰¹

Elin ja Reinhold Weckman viettivät kesiään Ellalassa ainakin vuodesta 1896²⁰² vuoteen 1931 saakka, jolloin tontti huviloineen siirtyi Vaasan höyrymylly Oy:lle.²⁰³ Huvilan palovakuutuksesta vuodelta 1890 käy ilmi, että pihapiiriin kuului useita ulkorakennuksia muun muassa navetta, talli, makasiini, kellari ja hirsirakenteinen pirtti, ilmeisesti palvelusväen asunto.²⁰⁴ Weckmanit kunnostivat ja parantelivat huvilaansa, muun muassa pärekatto vaihdettiin uudenaikaiseen asfalttihuopakattoon.²⁰⁵ Myös huvilalla oli mahdollisuus musiikin harrastamiseen, sillä Rosina Snellmanilla oli siellä pianonsa.²⁰⁶ Piano oli tähän aikaan oleellinen osa porvarillisen kodin sisustusta. Vuonna 1896 J. R. Weckman vakuutti polkupyörän 400 markasta²⁰⁷, joten perheessä harrastettiin myös ulkoilua. Mahdollisesti pyörää käytettiin huvilalta käsin tehtyihin kesäisiin pyöräretkiin.

Vuoden 1895 vakuutus on otettu Rosina Snellmanin nimellä tämän jäätyä leskeksi edellisenä vuonna. Siitä käy ilmi, että kylpyhuonerakennus oli varustettu vesisäiliöllä ja vesijohdolla.²⁰⁸ Tällainen uudistus on lisännyt asumismukavuutta huomattavasti. Yleisin peseytymismahdollisuus 1900-luvun alkuvuosille saakka sekä kodeissa että huviloilla lienee ollut makuuhuoneessa sijainnut pesukomuuti. Komuutiin kuului alimmalla hyllyllä säilytettävä yöastia, jonka palvelija aamulla tyhjensi. Komuutin päällä oli 5 - 7 litran vetoinen vesikannu, jonka palvelija täytti valmiiksi sekä saippuakotelo ja pesuvati. Kylpy metalliammeessa oli vielä suurta ylellisyyttä.²⁰⁹

²⁰⁰ Rakennus on myöhemmin muutettu ulkoasultaan funktionalistiseksi arkkitehti Eino Pitkäsen suunnitelman mukaan. Oulun kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 1986, 45.

²⁰¹ Ellalan palovakuutus 11.11. 1907. Luutnantti R. Weckmanin palovakuutusasiakirjat ja kuitit 1896-1912. OMA.

²⁰² Ellalan palovakuutus 2.11. 1895. Luutnantti R. Weckmanin palovakuutusasiakirjat ja kuitit 1896-1912. OMA.

²⁰³ Niskala 1997, 32.

²⁰⁴ Ellalan palovakuutus 20.7. 1890. A. O. Snellmanin palovakuutukset 1877-1895. OMA.

²⁰⁵ Ellalan palovakuutus 2.11. 1895. Luutnantti R. Weckmanin palovakuutusasiakirjat ja kuitit 1896-1912. OMA.

²⁰⁶ Ellalan palovakuutus 5.6. 1895. Rouva R. Snellmanin palovakuutukset 1894-1897.

²⁰⁷ 2.11. 1895. Luutnantti R. Weckmanin palovakuutusasiakirjat ja kuitit 1896-1912. OMA.

²⁰⁸ Ellalan palovakuutus 25.3. 1895. Rouva R. Snellmanin palovakuutukset 1894-1897. OMA.

²⁰⁹ Fredrikson 1993, 52.

On epäselvää kuuluiko saunominen huvilakulttuuriin sen varhaisessa vaiheessa. Ennen pesutuvan valmistumista pyykin pesu on ollut vaivalloista. Pyykki oli kuljetettava rantaan pestäväksi. Oululaiseen perinteeseen kuului, että pyykkiä pestiin vain kaksi kertaa vuodessa syksyisin ja keväisin. Erityisen huomattava oli suuri kevätpyykki, johon liittyi juhlia. Porvarisrouvien ylpeyden aiheena oli pitää tarpeeksi suurta liinavaatevarastoa, niin että puhdasta riitti syksystä kevääseen.²¹⁰

Lopullisesti Ellala siirtyi Weckmaneille Rosina Snellmanin kuoltua vuonna 1898. Ensimmäinen J. R. Weckmanin ottama vakuutus on päivätty 1.11. samana vuonna. Huvilan sisustus on palovakuutusten kaavamaiseen tapaan jaoteltu seuraaviin luokkiin: huonekalut ja muut talon tavarat, liina- ja sänkyvaatteet sekä puvut, posliinit, lasit, peilit ja metallista valmistetut esineet, kulta-, hopea- ja koriste-esineet, musikaaliset instrumentit ja kirjat, ajoneuvot ja lopuksi palvelusväen vaatteet.²¹¹

Vertailun vuoksi voidaan todeta, että kun huvilan sisustuksen arvo oli 8000 markkaa, oli samaan aikaan vastaava summa Weckmanien kaupunkitalon osalta 47 000 markkaa. Kaupunkikodissa mainittiin lisäksi olleen maalauksia ja gravyyrejä sekä linoleumi- eli korkkimatot, jotka vakuutusarvoltaan lähes vastasivat kodin taidearteita. Jaottelu antaa hyvän kuvan porvarillisen huvilan ja yleisemminkin tuon ajan porvarillisen kodin sisustuksesta. Samantapaiset esineet ovat todennäköisesti löytyneet Toppilansalmen jokaisesta huvilasta.

Vuoden 1918 tapahtumat järkyttivät yhteiskuntarauhaa myös Oulussa. Moni tehtaanomistaja joutui suurlakon aikaan näkemään työmiestensä marssivan punaisten lippujen alla. Sisällissota jätti patruunoiden ja heidän työväkensä välille syvän epäluottamuksen, jonka paikkaamiseen kului vuosikymmeniä. J. R. Weckman joutui vielä kerran palaamaan sotilaan rooliin. Vuoden 1918 alussa hänet nimitettiin Oulun suojeluskunnan piiripäälliköksi. Oulun aiemmin maltillinen työväenliike oli radikalisoitunut vuoden 1917 suurlakon aikana. Tammikuussa 1918 kaupungissa ei ollut selkeää järjestysvaltaa, ja kun Etelä-Suomesta kantautui tietoja

²¹⁰ Snellman 1983, 33.

²¹¹ Luutnantti R. Weckmanin palovakuutukset ja kuitit 1896 - 1912. OMA.

vallankumouksesta, Weckman päätti ottaa aloitteen käsiinsä. Verenvuodatusta ei enää kyetty estämään.

Taistelun jälkiselvittelyissä Weckmanilla oli valta päättää punaisten kohtalosta. Valkoisten ylipäällikön kenraali Mannerheimin viides helmikuuta Weckmanille lähettämässä sähkössä määrättiin: ”*Sotaoperaatioiden aikana kiinni saadut murhaajat ja murhapolttajat arkebuseerataan*”. Kirjaimellisesti noudatettuna käsky olisi voinut merkitä kaikkien taistelun yhteydessä vangittujen punaisten teloittamista.

Monien muiden paikkakuntien verisiin kostotoimiin verrattuna Weckman toimi maltillisesti. Arviot Oulussa teloitettujen punaisten määrästä vaihtelevat 6 ja 11 välillä. Kaikkia annettuja kuolemantuomioita ei pantu täytäntöön. Oulun lyseolla istunut valtiorikosoikeus tuomitsi Oulun työväenneuvoston sihteerin Yrjö Kallisen kuolemaan. Kallinen toimi rauhan puolesta ja yritti välittää taistelevien osapuolten välillä. Tuomio olisi voitu panna täytäntöön välittömästi, mutta everstiksi ja paikalliskomendantiksi ylennetty Weckman ei allekirjoittanut paperia. Kallisen tuomio muutettiin myöhemmin elinkautiseksi vankeudeksi.²¹²

8.6 Toppilan olutpanimon huvila – työtä ja huvia rinnakkain²¹³

Toppilansalmen alueen vanhimman huvilan rakennutti laivanvarustaja Henrik Tornberg vuonna 1856 salmen pohjoisrannalle.²¹⁴ Kovaoninen Tornberg teki konkurssin jo 1862. Seitsemästä hänen varustamastaan laivasta kolme oli tuhoutunut: Najaden joutui englantilaisten kaappaamaksi Ahvenanmerellä Krimin sodan aikana, Katarina poltettiin Oulussa muiden laivojen mukana, kun taas Uno upposi miehineen lasteineen päivineen.²¹⁵

Toppilan olutpanimo sai privilegionsa vuonna 1864, jolloin sen omisti J. W. Fellmanin konkurssipesä. Vuonna 1869 J. W. Snellmanin kauppahuone osti panimon, tällöin valmistus oli arvoltaan 10 000 markkaa vuodessa, josta kymmenen seuraavan

²¹² Ylitalo 1986, 2-7.

²¹³ Katso Osa II, luku 3. Toppilan olutpanimon huvila, 101.

²¹⁴ Kovalainen; Paso 1993, 12.

²¹⁵ Snellman 1937, 89.

vuoden aikana nousi 21 000 - 25 000 markkaan asti. Työntekijöitä panimolla oli 4 - 10. Seuraavan kerran panimo vaihtoi omistajaa vuonna 1880, jolloin Johan Georg Snellman osti panimon isältään J. W. Snellmanilta.²¹⁶ Snellmanin perheen tuhlaajapoika uudisti huvilan ajan muodin mukaan uusrenessanssityyliseksi. Tässä yhteydessä rakennus sai komean kahdeksankulmaisen tornin (kuva 14).²¹⁷ J. G. Snellmanin kuoltua perikunta myi panimon huviloineen konsuli Isak Åströmille vuonna 1886.²¹⁸

Isak Herman Åström (1848 - 1919) asui huvilaa perheineen monia vuosia. Jungmannista merikapteeniksi kohonnut Åström jäi maihin vuonna 1875 ja ryhtyi kokeilemaan onneaan kenkätehtailijana. Toppilan mailla toiminut tehdas ei kuitenkaan kannattanut, ja Åström lopetti sen vuonna 1885. Samana vuonna hän hankki omistukseensa appensa raatimies C. W. Westerlundin Mustasalmen panimon. Åström uudisti ja laajensi Toppilan panimoa ja yhdisti molemmat panimonsa säilyttäen ne hallussaan kuolemaansa asti.

Myös Carl Wilhelm Westerlundin 1860-luvulla rakennettu huvila liittyi sukulaissitein Toppilansalmen huvilayhteisöön. Mustasaaren tontilla numero kahdeksan sijainneen huvilan pihapiiriin kuului olutpanimo. Raatimies ja teatterinjohtaja C. W. Westerlund toimi ravintoloitsijana ja huutokauppakamarin pitäjänä. Westerlund piti Seurahuonetta kaupungin keskustassa vuoteen 1877 saakka, jolloin hän myi sen vastaperustetulle Oulun Seurahuone Oy:lle. Toppilan olutpanimon huvilaa isännöinyt Isak Åström avioitui Westerlundin tyttären kanssa ja sai kaupan päälle myös panimon huviloineen.²¹⁹

Åström oli aktiivisesti mukana hoitamassa kaupungin yhteisiä asioita. Hän toimi muun muassa kaupunginvaltuutettuna vuosina 1897 - 1903 ja Portugalin varakonsulina Oulussa vuosina 1892 - 1907. Iluontoinen laulava oluttehtailija kuoli huvilallaan kesäkuussa 1919. Isak Åström avioitui vuonna 1878 Ida Maria Westerlundin (1854 - 1921) kanssa, hänen olleen innokas puutarhanhoitaja. Ida Westerlundin äiti oli C. W. Westerlundin toinen vaimo Katarina Yrttiaho, joka oli

²¹⁶ Hautala 1976, 191-192.

²¹⁷ Turunen 1993, 10.

²¹⁸ Boström 1925, 52.

²¹⁹ Hautala 1976, 294-297; Turunen 1993, 13.

alun perin tullut perheeseen taloudenhoitajaksi. Avioliitostaan Åströmeillä oli viisi lasta. Nuorin poika Ernst Robert syntyi huvilalla vuonna 1887. Ernst Åström osallistui sisällissodassa Oulun valtauksen, ja hänet palkittiin ansioistaan kunniamerkillä.²²⁰

Huvilassa on säilynyt joitakin vanhoja huonekaluja sekä maalattu kipsinen runouden muusan rintakuva jalustoineen. Lisäksi huvilassa on kehystettyinä rakennusta ulkopuolelta esittäviä valokuvia, jotka on otettu Snellmanin muutostöiden jälkeen. Niissä huvilan puutarha on vielä loistossaan nuorine koivukujineen ja kukkaistutuksineen. Huvilan etupihan pieni puutarha oli aidattu matalalla verkkoaidalla. Koko pihapiirin jakoi koristeellinen puuaita, joka erotti panimon tontin muista toiminnoista. Pihalta katsoen huvilan vasemmalla puolella johti pieni portti puutarhaan. Laaja puutarha sijaitsi rakennuksen toisella puolella, suojassa panimon melulta ja hajuilta. Toppilan olutpanimon huvilan suhteellisen hyvin säilynyt kiinteä sisustus antaa viitteitä siitä, millaisia olivat sisäpuolelta nyt jo kadonneet huvilat (kuvat 15-16). Useiden Toppilansalmen nykyaikaan säilyneiden huviloiden kiinteä sisustus on tuhoutunut myöhemmissä muutostöissä. Toppilan olutpanimohuvila antaa kuvan myös näiden rakennusten menneestä loistosta.²²¹

Työntäyteinen panimo ja kiirettömän kesänvieron keidas sijaitsivat suorastaan epämukavan likellä toisiaan. Tuon ajan ihmiset olivat kuitenkin tottuneita näkyviin säätyeroihin. Ja antoihan huvilan sijainti mahdollisuuden liiketoimien valvomiseen myös kesänvieron ohessa. Isak Åström piti panimon yhteydessä kapakkaa, mikä sentään herätti jo pahennusta. Oulun kirkkoneuvosto päätti vuonna 1900 yksimielisesti pyytää kaupunginvaltuustoa sulkemaan sen.²²² Kyseessä lienee ollut ravintola Bellevueta kansanomaisempi paikka. Åströmin jälkeläiset perustivat hänen kuolemansa jälkeen Oy Toppilan Mallasjuomatehdas Ab –nimisen perheyhtiön, joka liitettiin vuonna 1967 Mallasjuomaosakeyhtiöön.²²³ Huvila oli vuoteen 1968 saakka panimomestarin ja isännöitsijän asuntona, jonka jälkeen se muutettiin

²²⁰ Boström 1925, 51-54.

²²¹ Toppilan olutpanimon huvilassa on säilynyt lyijykynäpiirros, joka nykyään riippuu kehystettynä eräässä huvilan yläkerran huoneessa. Piirros esittää huvilaa ja sen rannan puoleista pihapiiriä aina Toppilansalmeen saakka. Rakennukset on kuvattu detaljitarkasti, todennäköisesti piirroksen apuna on käytetty yhtä huvilasta löytyvistä valokuvista. Piirroksen tekijästä tai tekoajasta ei ole merkintöjä. Sama piirros yksityiskohdiltaan muunneltuna löytyy panimon 120-vuotisjuhlan kutsukortista vuodelta 1985. Mahdollisesti piirros on tehty vasta 1980-luvulla kutsukorttia varten.

²²² Niskala 1997, 33-34.

²²³ Turunen 1993, 10.

toimistokäyttöön.²²⁴ Nykyään huvila toimii Hartwall Oy:n jakeluvaraston konttorina. Ulkopuolelta huvila on joitain pienempiä muutoksia lukuun ottamatta samassa asussa kuin 1900-luvun alussa.

8.7 Leipuri asettuu Toppilansalmeen - Antellin huvila²²⁵

Viimeisenä Pitkänmöljätien varrella tontilla numero 27 sijaitsee Antellin huvilana tunnettu rakennus (kuva 19). Rakennuksen tarkka valmistumisaika on yhä selvittämättä. Juho Leskelä rajaa huvilan rakentamisen vuosiin 1867 - 1889. Tontin ensimmäinen vuokraaja oli kauppias Adolf Laurell, joka teki konkurssin vuonna 1867. Konkurssiakirjoissa ei ole mainintaa huvilasta, joten se lienee rakennettu vasta myöhemmin. Sen sijaan huvila on merkitty vuonna 1889 piirrettyyn karttaan (kuva 2).

Tontin seuraava haltija oli kauppias Johan Galenius, jonka lesken hallussa tontti oli ainakin vuosina 1870 - 1873. Galenius on ensimmäinen ehdokas huvilan rakennuttajaksi. Galeniuksen jälkeen tontin vuokrasi saksalaissyntyinen kauppias Henrik Winckelmann (1845 - 1895) vaimonsa Jenny Winckelmannin, (omaa sukuaan Boström) kanssa. Henrik Winckelmann toimi Nordiska Aktie bankenin Oulun haarakonttorin johtajana ja Hollannin konsulina Oulussa, hän omisti myös rautakaupan. Winckelmannilla oli tontti hallussaan pitkään, he ovat huvilan todennäköisiä rakennuttajia. Mieheensä kuoltua Jenny Winckelmann jäi yksin huvilan omistajaksi, kunnes muutti Helsinkiin, jossa kuoli vuonna 1929.²²⁶ Jennyn isä nahkurimestari Jacob Boström teki Oulussa rakennuspiirustuksia yli 25 vuoden ajan. Jacob Boström myös omisti Oulussa tiilitehtaan. On mahdollista, että juuri Boström olisi rakennuksen suunnittelija.²²⁷

Todennäköisesti jo vuonna 1909 tontin numero 27 vuokraajana ja huvilan omistajana oli leipomo- ja konditorialiikkeen legendaarinen perustaja Katri Antell (1850 -

²²⁴ Heikki Honka 2002.

²²⁵ Katso Osa II, luku 4. Antellin huvila.

²²⁶ Leskelä 2002, 5-6; Snellman 1937, 100.

²²⁷ Pasi Kovalaisen sähköpostiviesti Ulla Pohjamolle 25.5. 2003.

1924).²²⁸ Katri Antell muutti Ouluun vuonna 1879. Jäätyään viiden lapsensa yksinhuoltajaksi hän perusti vuonna 1880 leipomon, joka muutamassa vuodessa kohosi kaupungin suosituimmaksi. Topakka Katri Antell piti perheensä ja palvelusväkensä ojennuksessa omaperäisten sananlaskujensa voimalla. ”*Vie mennessäsi, tuo tullessasi.*” hän saatoi opastaa uusia puotityttöjä. ”*Pijä Jumala silmäis eessä ja piru persees takana, niin ei ole katumista!*” kuului elämänohje, joka sopi tilanteeseen kuin tilanteeseen. Kovalla työllä Katri Antell nosti perheensä uhkaavasta köyhyydestä kaupungin hyvin toimeen tulevien joukkoon.²²⁹ Hienossa seurassa oli myös Antellien kesäpaikka Toppilansalmessa.

On selvää, että Toppilansalmen huvilanomistajien keskuudessa Antellit eivät kuuluneet parhaimpiin piireihin. Työskentelihän Katri Antell tyttäriin itse omassa leipomossaan aikana, jolloin herrasväen naisten ei kuulunut tehdä ruumiillista työtä ansaitsemistarkoituksessa. Mutta vuosisadan vaihteen jälkeen myös Toppilansalmen huvila-asukkaiden sosiaalinen koostumus muuttui. Kesäasukkaiden joukkoon ilmestyi suurkauppiaiden ja tehtaanjohtajien lisäksi muidenkin ammattiryhmien edustajia kuten leipuri, lääkäri ja panimomestari. Katri Antell vetäytyi leipomon johdosta vuonna 1911. Tällöin hän oli jo arvostettu kaupunkilainen, jonka luona porvarisrouvat suvaisivat kyläillä leivontaohjeita kyselemässä. Katri Antellin työtä leipomossa jatkoivat hänen tyttärensä Anna ja Loviisa. Myös tyttäret viettivät kesänsä Toppilan huvilalla, jossa Katri Antell lepäsi viimeiset kesänsä.

Antellien palvelijatar Liisa Pekkala eli Pekkalinnska piti järjestystä yllä tiukoin ottein sekä leipomossa että huvilalla, jossa hän toimi Katri Antellin hoitajana. Pekkalinnskan palvelussuhde kesti vuosikymmeniä, ja hän pysyi huvilan kotihengettärenä 1930-luvulle saakka. Tällaiset lähes elinikäiset palvelussuhteet olivat harvinaisia. Uskotun palvelijan osa oli parempi kuin monien lyhytaikaisten palvelustyttöjen. Mahdollisesti perhe piti huolta palvelijastaan myös vanhuuden tullessa, ja kustansi kenties vielä hautajaisetkin²³⁰. Loviisa Antellin kuoltua yrityksen johtoon siirtyi Katrin nuorin tytär Hilja Viljakkala miehensä Anton Viljakkalan kanssa.²³¹ Hilja Viljakkala oli vuodesta

²²⁸ Leskelä 2002, 5.

²²⁹ Ukkola 2000, 23, 27, 45.

²³⁰ Rauhamäki 1996, 12-13.

²³¹ Ukkola 2000, 28, 34-35, 43.

1949 Toppilan huvilatontin vuokraajana.²³² Vuoden 1910 tienoilla otetussa valokuvassa Katri Antell istuu huvilan kuistilla rottinkinojatuolissa sukulaistensa ympäröimänä (kuva 17). Huvilan lasiverannan edessä ollut avokuisti, jolla kuvan henkilöt istuvat ei ole säilynyt nykyaikaan.

Katri Antell Oy:n 120-vuotisjuhlakirjassa kerrotaan seuraava tarina leivostarpeiden matkasta huvilalta kaupunkiin:

”Marjoja kasvatettiin Antellin kesäpaikassa Hietasaarella. Sieltä poimimukset piti soutaa päivittäin torin rantaan kiikkerällä veneellä tukkisuman läpi, täydellä voimallaan virtaavan kahlitseemattoman Oulujoen poikki. Tuommoinen sestominen näytti toisinaan niin pahalta, että läheskään kaikki antellilaiset eivät uskaltaneet nousta veneeseen ollenkaan, varsinkin jos perämiehenä toimi Anton Viljakkala, joka joskus oli itsekin hankkinut lisärohkeutta liikelounaalta, eikä paljon perustanut kierrellä pahintakaan tukkisumaa. Mutta Hietasaarella kesäisin aputyttönä käynyt Selma Ilvesviita uskaltautui airoihin aina kun pyydettiin. Myös vanha kunnan Pekkalinnska joutui mukaan silloin tällöin, ja pelkäsi aina niin kamalasti, että huusi koko ajan apua. Anton-herra kajotti veneenperästä että ’Selma huopaa! Selma huopaa!’ Ja Selma huopasi. Ja Pekkalinnska huusi. Ja kansa katsoi ja arvuutteli, miten tuossa käy. Vaan hyvin siinä aina kävi, mansikat tulivat kunnialla perille ja päätyivät hilloksi.”²³³

Ensimmäisen maailmansodan mukanaan tuoma pula vaikeutti vakavasti myös leipomotoimintaa. Vuonna 1917 Katri Antellin leipomosta jonotettiin leipää ei enää leivoksia. Samana vuonna suljettiin myös Antellin osoitteessa Kirkkokatu 18 toiminut kahvila, joka oli muodostunut kaupungin hienomman väen kokoontumispaikaksi. Kahvilan uudelleen avautumista jouduttiin odottamaan vuoteen 1950 saakka.²³⁴ Vaihtelevista suhdanteista huolimatta leipomo piti yllä sukupolvien mittaisia asiakassuhteita. Antell varusti monien perheiden juhlapöydät kaikissa tärkeimmissä tilaisuuksissa.²³⁵ K. A. Snellmanin kuollessa vuonna 1921 järjestettiin suurelliset hautajaiset, joiden runsaisiin tarjoiluihin Antellin leipomo toi tärkeän lisänsä. Antellilta olivat perinteiset sokerileivät, joita mustiin pukeutuneet sisäköt valkeissa tärkätyissä esiliinoissaan ja pitsimyssyissään tarjoilivat vieraille hautajaiskahveilla.

²³² Leskelä 2002, 5.

²³³ Ukkola 2000, 45.

²³⁴ Ukkola 2000, 34-35.

²³⁵ Ukkola 2000, 29.

Samoin Antellilta tulivat hautajaiskaramellit, jotka oli kääritty mustaan silkkipaperiin ja joihin oli liimattu vakavamielisiä mietelauseita.²³⁶

8.8 Fellmanin huvila – kauppiashuvilalasta Merenkävijöiden Majaksi²³⁷

Toppilansaaren tonteilla numero 6 ja 7 sijaitseva Fellmanin huvila on ollut monien eri omistajien hallussa (kuva 20). Huvilan vanhimmat osat on todennäköisesti rakennettu ennen vuotta 1871. Mahdollinen rakennuttaja on kauppias C. G. Lundman, jonka hallussa tontti numero 7 oli vuosien 1855 - 1888 aikana. Vuosina 1889 - 1902 rakennuksen omisti Fanny Fellman.²³⁸ Fanny Fellman (omaa sukuaan Jurvelius) (1857 - 1931) oli kotoisin Kristiinankaupungista. Hän avioitui vuonna 1881 oululaisen kauppias John Fellmanin (1851 - 1921) kanssa. Se, että pariskunnan huvila oli vaimon nimissä, liittyi ehkä J. Fellmanin liikemiehen uraan, johon mahtui ylä- ja alamäkensä. Fellmanit muuttivat sittemmin Helsinkiin viettämään vanhuudenpäiviään.²³⁹

Vuosina 1903 - 1906 huvilan omisti Hemming Emanuel Åström (s. 1876).²⁴⁰ H. E. Åström loi uransa isänsä perustamassa Weljekset Åströmin nahkatehtaassa. Hän matkusteli ja opiskeli kansainvälisessä liike-elämässä välttämättömiä kieliä Saksassa, Moskovassa ja Lontoossa. Isänsä Karl Robert Åströmin (1839 - 1896) varhaisen kuoleman jälkeen H. E. Åström nousi vain 21-vuotiaana firman johtopaikoille. Vuonna 1902 hän avioitui Tukholmassa ruotsalaisen Hilda Harriet Smithin (s. 1882) kanssa. Pariskunnan neljästä lapsesta kaksi vanhinta Märtha ja Gunvor syntyivät Oulussa, jolloin perhe vietti kesät Toppilansalmessa. Vuonna 1907 H. E. Åström siirtyi Pietariin Weljekset Åström Oy:n paikallisen konttorin johtajaksi. Weljekset Åström Oy havitteli osuutta Venäjän armeijan suurista valjastilauksista.²⁴¹

²³⁶ Snellman 1983, 37.

²³⁷ Huvila tunnetaan myös nimillä Lundmanin huvila ja Nurron huvila Aino ja Sulo Nurro ostivat huvilan Oulun Merenkävijöiltä vuonna 1963. Aino Nurro 20.10 2001 Oulu; Katso Osa II, luku 5. Fellmanin huvila, 106.

²³⁸ Kovalainen, Paso 1993, 32.

²³⁹ Snellman 1937, 31-32.

²⁴⁰ Kovalainen, Paso 1993, 32.

²⁴¹ Boström 1925, 37-39.

Åströmeillä oli sukulaisia huvila-asukkaiden joukossa. H. E. Åströmin isä K. R. Åström vuokrasi vuonna 1891 Mustasaaren tontin numero kolme. Tontilla sijainneesta huvilasta muodostui perheen pitkäaikainen kesänviettopaikka.²⁴² Åströmit kuuluivat samaan seurapiiriin kuin Toppilansalmen huvila-asukkaat. Parasniemeksi kutsuttua huvilaa laajennettiin 1900-luvun alkuvuosina. toisella kerroksella. 1910-luvulla huvilan päätyyn rakennettiin sali pienimuotoisia musiikkitilaisuuksia varten. Robert Åströmin kuoltua hänen leskensä Clementine Åström (s. 1852) asui huvilaa 1920-luvulle saakka, jolloin se siirtyi H. E. Åströmille.²⁴³

Lähtiessään Pietariin H. E. Åström myi Toppilansalmen huvilansa Louis Gratschoffille (s. 1863). L. Gratschoff nimitettiin Oulun lääninsairaalan ylilääkäriksi vuonna 1897. Vuonna 1888 hän oli avioitunut Maj Öhrnbergin kanssa (s. 1865). L. Gratschoff oli kiinnostunut 1800-luvun lopun muoti-ilmiötä lääketieteessä, ja hän julkaisi vuonna 1889 artikkelin *'Den hysteriska sömnattacken och den hypnotiska sömnen'*. Varsinaisen ammattinsa lisäksi Gratschoff harrasti myös kirjallisuutta ja julkaisi matkakertomuksia opintomatkaltaan Pariisiin²⁴⁴. Virkamiesperheenä Gratschoffit kuuluivat uusiin tulokkaisiin Toppilansalmen huvilayhteisössä. Vuosisadan vaihteen jälkeen mahtavat kauppiassuvut väistyivät, ja Toppilansalmen kesäasukkaiksi tuli taustoiltaan erilaisia ihmisiä.

Louis ja Maj Gratschoff osallistuivat aktiivisesti Oulun kulttuurielämään. Kun Oulun Soitannollinen seura vuonna 1910 otti esittääkseen Verdin oopperan Trubaduuri paikallisin voimin oli Maj Gratschoff yksi esiintyjistä. Vaikka kielikysymys jakoi 1800-luvun lopulla kaupungin suomen- ja ruotsinkielisiin kuppikuntiin, soitannollisessa seurassa molemmat kieliryhmät toimivat jo yhdessä.²⁴⁵ L. Gratschoffin hallussa huvila oli vuosina 1907 - 1909.

Vuosina 1924 - 1929 tonttipari oli kauppias Isak Ravanderin (1846 – 1913) perikunnan hallussa.²⁴⁶ Ei ole tiedossa asuivatko Ravanderit huvilaa, vai oliko se poisvuokrattuna. Mahdollisia asukkaita olisivat I. Ravanderin leski Charlotta

²⁴² Turunen 1993, 15.

²⁴³ Turunen 1993, 15.

²⁴⁴ Bergholm 1917, 105-107.

²⁴⁵ Hautala 1976, 547-548.

²⁴⁶ Kovalainen, Paso 1993, 32; Ukkola 1996, 79.

Ravander (1860 - 1927) sekä heidän lapsensa eksentriset vanhapoikamiljonäärit Oskar ja Georg Ravander.²⁴⁷

Huhtikuussa 1929 päivätyn kauppakirjan mukaan I. Ravanderin perikunta myi huvilan Oulun merenkävijät ry:lle 34 000 markan hinnasta.²⁴⁸ Oulun merenkävijät perustettiin vuonna 1927. Perustamisasiakirjan mukaan kyseessä oli täyssuomalainen purjehdusseura. Perustamisen taustalla olivat kieliriidat ja suomenkielisten syrjiminen Oulun purjehdusseuran jäsenyydestä. Suurin osa seuran perustajajäsenistä oli myös nimiltään suomenkielisiä. Perustajien ammattinimikkeet: johtaja, kauppias, veturinkuljettaja ja konttoristi kertovat suomenkielisten purjehtijoiden kuuluneen samaan porvarilliseen keskiluokkaan kuin ruotsinkielistenkin.²⁴⁹ Yhteisestä harrastuksesta huolimatta oululaiset eivät vielä mahtuneet purjehtimaan samassa seurassa. Ruotsin- ja suomenkielisten seurojen lisäksi toimi myös Oulun työväen pursiseura, joka oli perustettu jo vuonna 1912. Oulun purjehdusseura ja Oulun merenkävijät aloittivat pian yhteistyön kilpailujen järjestämisessä. Työväen pursiseura pyydettiin mukaan yhteistoimintaan ensimmäisen kerran vasta 1950-luvulla.²⁵⁰

Huvitoimikunnalla oli tärkeä rooli Oulun merenkävijöiden toiminnassa. Naamiaisten ja vappujuhlien tuotolla hankittiin myös oma Maja. Merenkävijät laajensivat huvilaa lasiterassilla ja rakensivat tanssilavan. Majan täysin klubioikeuksin varustetun ravintolan tarjoilua hoiti oma ravintoloitsija. Huvitoimikunnan oma viisimiehinen mandoliiniorkesteri oli suosittu esiintyjä. Majan pieni biljardipöytä oli kovassa käytössä. Myös näytelmäryhmä ja tanssiorkesteri muodostettiin omin voimin.²⁵¹ Merenkävijöiden järjestämät tanssit yltyivät joskus varsin villeiksi. Orkesteri soitti huvilan toisessa kerroksessa, joka avautui tanssisaliin. Huvilan keittiöstä tarjottiin virvokkeita luukun kautta, joka johti eteläseinustan lasitetulle verannalle. Verannalta oli yhteys myös tanssisaliin. Toisen maailmansodan aikana huvilaan majoittuivat saksalaiset upseerit.²⁵²

²⁴⁷ Ukkola 1996, 106.

²⁴⁸ Toiminimi Isak Ravanderin arkisto A5:1. OMA.

²⁴⁹ Oulun merenkävijät ry 1927 – 1977, 15, 17.

²⁵⁰ Oulun työväen pursiseura 70 v., 3, 20.

²⁵¹ Oulun merenkävijät ry 1927 – 1977, 19-20, 24-25.

²⁵² Aino Nurro 20.10 2001 Oulu.

8.9 Hedmanin huvila - Kesän kuumaa eleganssia kuistilla ja puutarhassa²⁵³

Tontilla numero 22 sijaitseva Hedmanin huvila kuuluu Toppilansaaren vanhimpiin (kuva 21). Huvilan rakennuttamisen pani todennäköisesti alulle kauppias Petter Pettersson Hedman (1794 - 1857). P. Hedman oli syntyjään oululainen. Käytyään Oulun triviaalikoulun hän palveli vaaditut 12 vuotta kauppaneuvos Engmanin kauppahuoneessa. Itsenäiseksi kauppiaaksi Hedman ryhtyi vuonna 1819. Hän toimi myös laivanvarustajana ollen muun muassa parkkilaiva Libertaksen pääosakas.²⁵⁴ Hedmanin kuoltua rakentamista valvoi hänen leskensä Tukholmassa syntynyt Gustafva Christina (omaa sukuaan Callmeijer) (1796 - 1868). Hirsirakenteinen huvila valmistui vuosina 1858 - 1859.²⁵⁵

P. Hedmanin lesken kuoltua huvila todennäköisesti jäi heidän pojalleen Johan Sanfrid Pettersson Hedmanille (1831 - 1902). J. S. Hedman seurasi isänsä jälkiä ja ryhtyi kauppiaaksi Ouluun vuonna 1856. J. S. Hedman toimi vuosina 1859 - 1866 parkkilaiva Kotkan päävarustajana. Vuonna 1862 hänestä tuli Yhdyspankin edustaja Oulussa, tässä tehtävässään hän jatkoi vielä pankin perustettua tytärikonttorin kaupunkiin. J. S. Hedman toimi kauppiaiden eläkekassan johtokunnan puheenjohtajana vuosina 1877 - 1901. J. S. Hedman hoiti useita kunnallisia luottamustehtäviä. Hänelle myönnettiin kauppaneuvoksen arvonimi vuonna 1889.²⁵⁶

Huvilan seuraava haltija oli J. S. Hedmanin poika hammaslääkäri Werner Hedman. Vuonna 1921 tontin vuokraaja oli G. H. Hedman. Huvila myytiin vuonna 1950, jolloin se oli ollut saman suvun hallussa yli 140 vuotta tosin välillä poisvuokrattuna.²⁵⁷ Puutarhaistutusten lisäksi huvilan pihapiiriin kuului suurehko tiilirakenteinen sauna. Rakennuksen suippokaarisissa ikkunoissa oli uusgotiikan piirteitä.²⁵⁸

Vuonna 1898 Hedmanin huvilan edustalla otetussa valokuvassa huvilan eteen on kannettu pitkä pöytä ja penkit ehkä ulkona tapahtuvaa ateriointia varten (kuva 22).

²⁵³ Katso Osa II, luku 6. Hedmanin huvila.

²⁵⁴ Snellman 1937, 40.

²⁵⁵ Kovalainen, Paso 1993, 24.

²⁵⁶ Snellman 1937, 40.

²⁵⁷ Kovalainen, Paso 1993, 24.

²⁵⁸ Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

Pöydän ääressä ja kuistilla on varsin epämuodollisesti asettunut valokuvattavaksi 11 hengen seurue.²⁵⁹ Vielä 1800-luvulla kesä ei tuonut huomattavia muutoksia porvariston pukeutumiskulttuuriin. Kaupungissa ja huvilalla, talvella ja kesällä pukeutuminen noudatteli samoja jäykkiä kaavoja. Vasta vuosisadanvaihteessa alkoi vaaleiden kesäpukujen käyttö yleistyä. Pukeutuminen oli yksi tärkeä tapa, jolla herrasväki erottautui muusta rahvaasta. Valokuvan seurue on varsin perinteisesti pukeutunut lukuun ottamatta yhtä herroista, joka keikailee valkeassa kesäpuvussa ja olkihatussaan. Loput miehistä ovat pukeutuneet tummaan villakankaiseen takkiin ja housuihin, joissa he esiintyivät niin työssä kuin vapaa-aikanakin. Valkoisen pitkähihaisen solmion sitoman paidan päällä saatettiin kesällä käyttää vaaleita vuorittomia liivejä mustien silkki vuoristen sijaan. Housujen alla miehillä todennäköisesti oli pitkät pellavaiset alushousut.

Jaloissa pidettiin villaisten tai puuvillaisten sukkien päällä nahkasaappaita tai mustia patiinikenkiä. Etiketin mukaan säätyläismiehen asuun ulkosalla liikuttaessa kuuluivat hansikkaat ja hattu. Kesällä käytettiin oljenkeltaisia säämiskähansikkaita.²⁶⁰ Valokuvan miesten päähineet edustavat eri vaihtoehtoja hieman keikailevista olkihatusta ja ylioppilaslakista viralliseen knalliin sekä epämuodolliseen lippalakkiin. Näin tukevasti vaetetettuina kuumuuden on väliin täytynyt tuntua tukahduttavalta. Ei ollut ihme jos uimahuoneelle riitti kävijöitä, ja kuistin suoma varjo tuntui tervetulleelta.

Naisten kesäasut olivat tuskin miesten vastaavia kevyempiä. Porvarisrouvien pukuun kuuluivat 1800-luvulla muotiin tulleet polviin ulottuvat alushousut, aluspaita ja tukeva korsetti. Sukat ulottuivat polviin asti ja alushameita puettiin useita päällekkäin. Päällimmäiseksi naiset pukivat nilkkoihin ulottuvat mustan hameen, pitkähihaisen kaulaan asti napitetun puseron sekä varsikengät.²⁶¹ Valokuvan kolme vanhempaa naista on pukeutunut juuri tähän tapaan. Kuistilla istuvalla nuoremmalla naisella on yllään vaalea puku. Huvilallakin naiset käyttivät hattua. Kaupungilla liikkueensa porvarisrouvan asuun kuuluivat vielä pitkät hansikkaat ja mahdollisesti päivänvarjo.

²⁵⁹ Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmat.

²⁶⁰ Fredrikson 1993, 48.

²⁶¹ Fredrikson 1993, 48-49.

Kesähuvilalle muuttaminen ei välttämättä merkinnyt pukeutumisen vapautumista. Ainakin vuosisadan vaihteeseen saakka huvilalla noudatettiin samaa muodollista pukeutumista kuin kaupungissa. Säännöstä muodostivat poikkeuksen lapset kuten kuvan kolme pikkutyttöä, jotka puettiin valkoisiin röyhelömekkoihin. Tosin tytöistä vanhimman asuun kuuluu jo suuri koristeellinen hattu. Parhaat pukunsa oululaiset rouvat tilasivat Augusta Lundinin kuuluisasta ompelimosta Tukholmasta.²⁶²

Antellin huvilan kuistilla joskus vuoden 1910 aikaan otetussa valokuvassa näkyy pukumuodin muuttuminen kuluneen kymmenen vuoden aikana (kuva 17). Nuoret naiset pukeutuivat löysiin valkoisiin puseroihin ja pitkiin mustiin helmasta leveneviin hameisiin, joihin ei enää kuulunut krinoliinia. Tämä asu yleistyi vuosisadan vaihteessa herrasväen naisten työssäkäynnin mukana. Yksinkertainen ja käytännöllinen puku antoi liikkumavapautta ja mahdollisti jopa pyörällä ajon. Työn lisäksi paita ja hame yhdistelmää käytettiin myös vapaa-aikana ja luonnossa liikuttaessa. Kaupungilla kuljettaessa puseron päälle puettiin tiukka tumma jakku. Päähineenä käytettiin olkihattua.²⁶³ Kuvan herrasmies on pukeutunut vaaleaan kesätakkiin ja leikittelee olkihattullaan ja kävelykepillään. Pojille kesä antoi eniten vapauksia kuten Ole Finellin polvihousut ja paljaat varpaat todistavat. Lapsille kesänvietto huvilalla merkitsi suurempaa muutosta kuin aikuisille. Puutarhat, metsät ja rannat antoivat tilaisuuden leikkeihin, joille kaupungissa ei ollut tilaa.

8.10 Uuden lomailukulttuurin alku makkaratehtailijan huvilalla²⁶⁴

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen ei maailma enää ollut entisensä, ja uudet tuulet tuntuivat myös porvarillisessa kulttuurissa. Herrasväki jatkoi kesänviettoa Toppilansalmen huviloilla vielä 1920-luvulla ja 1930-luvun alussa. Varjoisalla kuistilla istuskellen vietettyjen kesäpäivien sijaan ihanteeksi tuli reipas liikunta auringonpaisteessa ja raikkaassa ulkoilmassa. Auringon ja kylmän meriveden uskottiin tuhoavan tautibakteereja. Päivettyminen alettiin nähdä terveyden merkinä. Reipas liikunta taas vahvisti ihmisiä sekä ruumiillisesti että moraalisesti. Huoli

²⁶² Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

²⁶³ Brunow-Ruola 2001, 102.

²⁶⁴ Katso Osa II, luku 7. Lundströmin huvila.

alenevista synnytysluvuista sai aikaan sen, että velvollisuus liikunnan harrastamiseen ulotettiin koskemaan myös naisia. Naisihanne ei enää ollut kalpea ja heikko kuten 1800-luvulla. Porvaristyttyöjenkin tuli kasvaa vahvoiksi ja terveiksi.²⁶⁵

Toppilansaaren palstalla numero 17 sijaitsevan komean hirsisen tornihuvilan rakennuttaja ja tontin ensimmäinen vuokraaja oli raahelaissyntyinen kauppias, laivanvarustaja ja sahanomistaja Olof Lundström (1803 - 1877) (kuva 26). Lundström toimi kauppiana Oulussa vuonna 1866 kärsimäänsä konkurssiin saakka.²⁶⁶ Perimätiedon mukaan huvila rakennettiin O. Lundströmin tyttarelle,²⁶⁷ todennäköisesti ennen Lundströmin konkurssia.

Huvila siirtyi vuonna 1922 makkaratehtailija ja lihakauppias Oscar Magnus Lidströmin (k. 1933) haltuun. O. M. Lidström ja hänen vaimonsa Tilma (s. 1878) (omaa sukuaan Poukkanen) viettivät huvilalla kesiä lapsineen, joita oli seitsemän: Ragnar (s. 1908), Frida (s. 1910), Ture, Valter, Tage, Knut ja Leo, joka kaatui sodassa. O. M. Lidström oli syntyisin Ruotsin Roneåsta ja oli koko ikänsä kiivas Ruotsin ja ruotsalaisuuden ystävä. Myös lapset kasvatettiin ruotsinkielisiksi, tosin myöhemmin kieliriidat repivät perherauhaa.²⁶⁸ Vuonna 1937 huvila siirrettiin lahjakirjalla makkaratehtailijan pojille Knut ja Leo Lidströmille. Lidströmeillä huvila säilyi vuoteen 1949 saakka.²⁶⁹

Lidströmin makkaratehdas ja myymälä sijaitsivat samassa osoitteessa Torikatu 23 perheen kaupunkikodin kanssa. Huvilalla tarvittiin apuväkeä, sillä Tilma Lidström hoiti kesälläkin makkaratehtaan konttoripuolen asioita. Palvelijoiden lisäksi kodinhengittärenä hääri Tilman naimaton sisar Elsa eli Musteri. Lidströmien nuoriso seurasi aikaansa: noudatti uusinta muotia ja harrasti urheilua.. Uimista ei enää rajoitettu uimahuoneeseen, vaan etsittiin paras hiekkaranta meren rannalta.²⁷⁰ Huvilan puutarhassa Valter ja Knut Lidström esittelivät kuvaajalle kanoottiaan. Perinteinen ja moderni pukeutumiskulttuuri kohtaavat huvilan kuistilla 1920-luvun lopulla otetussa valokuvassa, jossa Frida ja Ragnar esiintyvät pelkissä niukoissa uimapuvuissa äiti

²⁶⁵ Pihl-Atmer 1998, 29.

²⁶⁶ Snellman 1937, 58.

²⁶⁷ Turunen 1993, 30.

²⁶⁸ Valter Bäckström 7.3. 2003.

²⁶⁹ Niskala 1997, 31.

²⁷⁰ Valter Bäckström 7.3. 2003.

Tilma Lidströmin seuratessa vierestä nilkkoihin asti ylettyvään mustaan pitsikaulusleninkiin pukeutuneena. Kesävaatteet kevenivät naisten osalta väljiksi hihattomiksi mekoiksi, ja korsetin käytöstä luovuttiin. Uusi vapaampi kesämuoti näkyy valokuvassa, jossa Frida ystävättäriineen poseeraa huvilan kuistilla (kuvat 23-25).

Perhe oli erityisen innokas purjehtimaan. Purjehtiminen huvin vuoksi oli aikaa vievä harrastus, johon kaikilla ei ollut varaa. Paremmissa piireissä asiaan kuuluivat kallis vene ja tyylikkääät purjehdusajat²⁷¹. Lidströmit kuuluivat epäilemättä kaupungin vanhimpaan vuonna 1881 perustettuun Oulun purjehdusseuraan. OPS oli virallisesti kaksikielinen, mutta itsensä syrjityiksi tunteneet suomenkieliset perustivat oman seuransa vuonna 1927.

OPS:n aktiivien joukossa oli monia Toppilansalmen huvila-asukkaita. Isak Åström oli erityisen innokas kilpurjehtija. Veljekset H. E. Åström ja J. R. Åström osallistuivat kilpailuihin uudenaikaisella Daisy-kutterillaan. Myös K. A. Snellmanin ja F. Lundgrenin nimet vilahtavat seuran papereissa. Alkuvuosinaan seura kokoontui usein Storen ravintolassa salmen pohjoisrannalla. Vuonna 1922 valmistui oma maja Vihreäsaareen. Kilpailut aloitettiin Toppilansalmen Etelämöljän päästä, jossa seuralla oli satamapaikkansa. Katsojat seurasivat kilpailua höyrylaivan kannelta pataljoonan orkesterin soittaessa. Purjehdusseurat olivat merkittäviä sosiaalisen elämän kannalta. OPS:n naamiaiset ja illallistanssiaiset olivat tärkeitä kohtaamispaikkoja.²⁷²

Uudet urheilulliset ihanteet kasvattivat kuilua sukupolvien välillä. Eri sukupuolten välinen seurustelu sen sijaan vapautui jonkin verran. Nuoret tytöt ja pojat saattoivat tehdä yhteisiä kävely- ja pyöräretkiä kuten Ruotsalaisen koulun syksyinen pyöräretki Toppilansalmeen vuonna 1925, josta on säilynyt valokuva.²⁷³ Liikuntaa huviloilla oli harrastettu jo aikaisemmin. Polkupyörä on epäilemättä kuulunut useamman huvilan varustukseen jo 1800-luvun lopulla. Sellaisesta on tietoa ainakin Hannalasta ja Ellalasta. Esther Cederhvarf kertoo purjehdusretkistä lähisaariin. Ratsastus oli

²⁷¹ Rosengren 1999, 109-110.

²⁷² Oulun purjehdusseura 90 v. 1881-1971, 14-55.

²⁷³ Niskala 1997, 45.

suosittua, sitä harrastivat myös hurjapäisimmät naiset.²⁷⁴ Signe Snellmanin mukaan uinti oli yleinen ajanviette jo ennen vuosisadan vaihdetta.²⁷⁵ Seurapeleistä ainakin verkkopallo ja krocketti olivat tunnettuja. Höckertin huvilan puutarhassa oli verkkopallokenttä.²⁷⁶ Enemmän herrojen suosiossa olivat sisätiloissa harrastettavat biljardi ja keilailu.²⁷⁷

9. Sisäköstä puutarhamuonoon - palvelusväkeä huviloilla

1800-luvun loppupuolen porvariston huvilakulttuurista on sanottu, että sille olivat ominaisia punssiverannat, valkoiset vaatteet ja palvelusväki. Huvilaelämän kulta-aikaa muistelleiden Signe Snellmanin ja Esther Cedehvarfin kirjoituksista välittyy herrasväen ja palvelusväen suhteista idyllinen kuva. Palvelusväeltä ei ole jäänyt vastaavia kirjallisia muisteluksia siitä miten he kesänvieton kokivat. Epäilemättä porvarisperheiden kesäidyllin ylläpito vaati lukuisalta palvelijajoukolta huomattavan työpanoksen. Palvelusväen asema oli omiaan synnyttämään monia jännitteitä kodin sisällä.

Palvelijoiden määrä riippui perheen varallisuudesta. 1800-luvun lopulla palvelijoiden suurimpia työllistäjiä olivat juuri varakkaat kauppias-, tehtailija- ja virkamiesperheet. Keskimäärin perheessä oli kaksi palvelijaa.²⁷⁸ Yleensä perhe palkkasi sisäkön, keittäjän ja rengin, joka toimi myös kuskina.²⁷⁹ J. W. Snellmanin perheellä oli palveluksessaan Jaakko-niminen ajuri, jolla oli työasunaan Itävalta-Unkarin armeijan univormua mukaileva takki.²⁸⁰ Sisäkkö ja keittäjä olivat naimattomia naisia, joilta vaadittiin erityisosaamista tehtäviensä hoitamiseen. Keittäjän oli hallittava varsin erikoistunutta ruoanlaittotaitoa, sillä perheissä ei suinkaan syöty yksinkertaisesti. Sisäkön oli oltava hyvätapainen ja edustava, sillä hän otti perheen vieraat vastaan.²⁸¹ Oli tärkeää, että palvelijat osasivat puhutella herrasväkeä säädynmukaisesti. Muuten

²⁷⁴ Esther Cedehvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.

²⁷⁵ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

²⁷⁶ ”Vavan” huvilapuutarha Oulun Hietasaarella. Puutarha 1922, nr 3.

²⁷⁷ Katso luku 7.1 Rinmanska villan ja suurenmoinen Bellevue, 42.

²⁷⁸ Rauhamäki 1996, 21.

²⁷⁹ Martin-Fugier 1990, 270.

²⁸⁰ Snellman 1983, 34.

²⁸¹ Rauhamäki 1996, 39-40.

heidän oli hoidettava työnsä huomaamattomasti ja nopeasti, käveltävä mahdollisimman äänettömästi ja puhuttava hiljaisella äänellä.²⁸²

Palvelijat olivat välttämättömiä porvarisperheen arjen pyörittämiseen. Rouva ei välttämättä osannut tehdä yksinkertaisiakaan taloustöitä itse. Perheen äidin tehtäväksi jäi palvelijoiden työn ohjaaminen ja valvonta. Omien käsien likaamista työssä pidettiin porvarisrouvan arvolle sopimattomana. Herraskodissa käytiin jatkuvaa taistelua likaa ja pölyä vastaan, ja palvelijoita tarvittiin puhtauden säilyttämiseen. Jatkuva siivoaminen, kuuraaminen ja kiillottaminen täytti palvelijattarien päivät. Puhtauttaan kiiltävä koti edusti myös perheenemännän moraalista puhtautta. Lika ja epäjärjestys yhdistettiin löysään moraaliin ja velvollisuuksien laiminlyömiseen. Usein maalta kaupunkiin muuttaneet palvelustytöt oli ensin saatava sisäistämään isäntäperheen puhtausnormit. Myös tiukka kelloon sidottu aikataulu oli usein vasta kaupunkiin tulleille uutta. Palvelijoiden työpäivät olivat pitkiä 10 aina 17 tuntiin.²⁸³

Snellmanien suuressa talossa Kirkkokadulla J. W. Snellmanin aikana palveluskuntaan kuului useita renkejä ja piikoja. Keittiössä hallitsi keittäjä Beata, jota kutsuttiin Bietuksi. Taloudenhoitaja Karin-neiti ja Skogen, joka oli kauppaneuvoksen oikea käsi konttorissa, sekä kaksi kirjanpitäjää osallistuivat perheen aterioihin. Jeannette Snellman saattoi ennen ateriala pyytää maistiaisista joka ruokalajista. Jos tulos ei kelvannut, jouduttiin koko ruokalaji valmistamaan uudelleen.²⁸⁴ Vain arvokkaimmat palvelijoista ruokailivat yhdessä perheen kanssa. Palvelustytöt ja rengit eroteltiin tiukasti perheen jäsenistä, he ruokailivat keittiössä. Ero tehtiin myös puhuttelussa. Palvelijoita sinuteltiin ja puhuteltiin etunimeltä kolmannessa persoonassa. Palvelijat taas teitittelivät kaikkia ja kutsuivat isäntäväkeä herraksi ja rouvaksi.²⁸⁵ Taloudenhoitaja oli yleensä vanhempi nainen, jolla oli kokemusta taloudenpidosta. Hän piti yhdessä emännän kanssa kirjaa kotitalouden menoista.²⁸⁶

Todennäköisesti taloudenhoitaja, keittäjätär, sisäkkö, lastenhoitaja sekä osa rengeistä ja piioista seurasi perhettä huvilalle kesäisin. Hannalan keittiössä otetussa valokuvassa

²⁸² Rauhamäki 1996, 28-29.

²⁸³ Rauhamäki 1996, 35-38, 45-46, 66-67.

²⁸⁴ Snellman 1983, 22-23.

²⁸⁵ Rauhamäki 1996, 99-100.

²⁸⁶ Martin-Fugier 1990, 270.

keittäjä, sisäkkö ja keittiöapulainen seisovat työasuissaan. Kaikilla on yllään yksinkertainen vaalea nilkkapituinen pitkähihainen mekko ja sen päällä pitkä valkoinen esiliina, jossa on suuri röyhelökaulus. Naisista kahdella on päässään pienet tärkätyt pitsimyssyt.²⁸⁷ Palvelijat edustivat perhettä ulospäin, joten heidän oli oltava ulkoasultaan moitteettomia. Työpuvun oli oltava siisti ja yksinkertainen. Usein palvelijat maksoivat ja korjasivat mekkonsa ja esiliinansa itse. Myös kampauksen oli oltava siisti ja sileä, kiharat ja korea pukeutuminen tuomittiin. Vuosisadan vaihteen jälkeen palvelijoiden määrä perheessä laski, ja perheen emäntä alkoi itse osallistua enemmän kotitöihin.²⁸⁸ Varakkaissa perheissä palvelijoiden pitäminen jatkui pitempään. Vielä vuonna 1919 K. A. Snellmanin talouteen kuuluivat palvelijat Tilda Grönlund, sisäköt Lyyli ja Mari Tomperi sekä siivooja Hilda Korhonen.²⁸⁹

Esther Cederhvarf muistelee lapsuutensa kesiä 1890-luvulla isänsä Leonard Candelin nuoremman huvilalla. Candelinin huvila sijaitsi salmen etelärannalla tonteilla numero 13 - 14. Esther Cederhvarf kuvaa Candelinien palvelusväkeä: komea renki Frans Äijälä ajoi hevostärryillä perheen naiset Merikosken rantaan lohihuutokauppaan. Hevosta tarvittiin myös kaupungista veneellä tuodun juomaveden kuljettamiseen huvilalle. Canelineilla oli tapana, että joku iäkäs nainen eli puutarhamummo jäi talveksi asumaan huvilalle. Puutarhamummon tehtävänä oli muun muassa pitää huolta ruukkukasveista: pelakuista ja fuxioista.

Palvelijat ottivat osaa perheen jokapäiväiseen elämään. Isäntäperheen ja palvelijoiden välille muodostui intiimi suhde. Vaikka palvelijat tunsivat perhe salaisuudet, odotettiin heidän pitävän ne omana tietonaan. Läheisyydestä huolimatta palvelijat olivat silti ulkopuolisia asemansa ja taustansa vuoksi. Kodeissa ja huviloilla heidät eroteltiin monin tavoin. Erilliset palvelusväen portaat ja tarjoiluhuoneet pitivät heidät pois herrasväen silmistä. Palvelijalla oli harvoin omaa huonetta, vaan hän saattoi nukkua keittiössä tai käytävällä. Toisaalta hänen ei ollut lupa oleskella perheen edustushuoneissa kuin työasioissa.²⁹⁰ Lähes kaikissa Toppilansalmen huviloissa ovat säilyneet erilliset palvelusväen portaat. Huvilan leveä koristeellinen pääportaikko oli isäntäväen ja vieraiden käyttöä varten. Palvelusväen kapeammat ja yksinkertaisemmat

²⁸⁷ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

²⁸⁸ Rauhamäki 1996, 36-37, 92-93.

²⁸⁹ Snellman 1983, 35.

²⁹⁰ Perrot 1990, 234-239.

rappuset johtivat alakerran keittiöstä yläkertaan. Erilliset portaat estivät ikävät kohtaamiset ja mahdollistivat palvelijoiden huomaamattoman liikkumisen talossa.

Palvelijoilla ei ollut mahdollisuutta yksityiselämään ja harvoin heillä oli muuta kotia kuin palveluspaikkansa. Pitkäaikaisissa palvelussuhteissa palvelijat päätyivät usein elämään isäntäperheensä ilot ja surut.²⁹¹ Esther Cederhvarfin kertomus Sophia Korkolasta eli ”Pikku-Titasta” osoittaa, että palvelijan ja perheen suhde saattoi kehittyä läheiseksi, vaikka palvelija yhä koettiin erilaiseksi ja toiseksi:

”Nuorena hän oli tullut isoisäni kotiin auttamaan ompelutöissä, mutta älykkäänä ja ruotsinkielen taitoisena hänestä tuli vähitellen perheenjäsen ja kaikkien uskottu. Joulut ja kesät hän vietti meillä auttaen ompeluksissa ja hienommassa ruuanlaitossa. Pienenä hän oli pudonnut portaissa ja jäänyt kyttyräselkäksi. Hän oli niin pieni, että hän syödessään seisoi pöydässä. Sen vuoksi häntä kutsuttiin pikku Titaksi. Pieni ruma vartalo, mutta kuinka kaunis sielu siinä olikaan. Juhlien jälkeen Tita aina keräsi viinilaseista loput taskumattiin. (meidän päiviemme paremmanpuoleinen cocktail) ’Tekee niin hyvää kun selkää pakottaa yöllä.’ sanoi pieni eukko. Usein kuului yöllä valitusta hänen huoneestaan.”²⁹²

10. Unelma pienoiskoossa – huviloiden puutarhat

Porvarilliseen kesähuvilaan kuului 1800-luvulla lähes pakollisena elementtinä rakennusta ympäröivä puutarha. Vaikka ajan johtavien puutarhasuunnittelijoiden ohjeet oli yleensä laadittu keskiverto huvilatonttia huomattavasti suuremman puutarhan tarpeisiin, pyrkivät useat huvilanomistajat silti toteuttamaan annettuja ihanteita omien mahdollisuuksiensa rajoissa. Riippui tietysti omistajan varallisuudesta ja kunnianhimosta miten suurellisen puutarhan hän huvilallaan tahtoi ylläpitää. Mutta Suomessakaan ei ollut harvinaista, että puutarhasuunnitelma tilattiin asiaan perehtyneeltä arkkitehdiltä. Huvilapuutarhassa kauneus yhdistettiin usein hyötyyn ja tontille istutettiin myös hedelmäpuita ja marjapensaita.²⁹³ Myös Toppilansalmessa kaikkia huviloita ympäröi aidattu puutarha.

²⁹¹ Perrot 1990, 234-239.

²⁹² Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.

²⁹³ Pihl Atmer 1987, 504-521.

Carola Rosengrenin mukaan huvilapuutarhat kertovat porvariston luontosuhteesta. Toisaalta ihmiset olivat 1800-luvun mittaan yhä kasvavassa määrin alistaneet luonnon hallintaansa. Luonto ei enää ollut henkien asuttama ja mystinen, vaan siitä oli tullut puhtaasti taloudellisen hyödyntävoittelun väline. Toisaalta kaupunkien asukkaat olivat vieraantuneet luonnosta. Ajatus villistä ja koskemattomasta erämaasta oli saanut uudenlaista romanttista hohdetta. Luontoretket ja luonnon rauhasta nauttiminen olivat muodikkaita vapaa-ajan huveja. Tosiasiassa porvarisperhe uskaltautui harvoin villiin luontoon. Huvilapuutarhan kesytetty ja hyvin hoidettu luonto sai korvata erämaan. Puutarhassa luonto oli aina kaunista ja siitä saattoi nauttia turvallisesti.²⁹⁴

Toppilansalmen ainoa puutarhasuunnitelma, josta on säilynyt maininta, oli J. V. Sjöströmin käsialaa. Toppilansaaren tontin numero 16 ensimmäinen vuokraaja oli Jacob Junnelius. Tontti siirtyi 1880-luvulla Viktor Emil Höckertin ja hänen vaimonsa Teklan käyttöön. Tontilla sijainnut huvila on purettu, eikä siitä ole jäänyt valokuvia.²⁹⁵ Tekla Höckert (1864 - 1922) oli antaumuksellinen puutarhanhoitaja. Puutarha-lehdessä esiteltiin Villa Vavan puutarhaa Tekla Höckertin muistikirjoituksen yhteydessä. Tekla Höckertin mainitaan kuuluneen kaupungin puutarhalautakuntaan, ja toimineen siellä asiantuntijana ja aloitteentekijänä monissa kaupungin puutarhoja koskevilla asioilla.²⁹⁶

Puutarha-lehti kertoo, että astuessaan puutarhaan kulkija saapui kuin toiseen maailmaan. Ulkopuolelle jäivät karu pohjoinen luonto ja arkipäiväiset varastomakasiinit. Puutarhan laajuuden kerrotaan olleen noin 2,5 hehtaaria. Koristepuutarhan lisäksi siihen kuului myös hedelmäpuutarha, keittiöpuutarha ja lavatarha sekä kaksi kasvihuonetta. Tasaista maata oli saatu vaihtelevammaksi keinotekoisin kummuin ja kiviasetelmin. Kotimaisista puista puutarhassa kasvoi koivuja, kuusia ja mäntyjä. Erilaisissa puuryhmissä kasvoi myös lehmuksia, poppeleita, hopeapajuja, orapihlajia ja erilaisia mäntylajeja. Pensaista mainitaan syreeni.

²⁹⁴ Rosengren 1999, 32, 120-211.

²⁹⁵ Niskala 1997, 30.

²⁹⁶ A. R:mi, Tekla Höckert in memo riam. Puutarha 1922, nr 3.

Puutarhan keskusakselina oli pitkä kuin viivoittimella vedetty koivukujanne, jolta puistokäytävät haarautuivat eri suunnille. Käytävien varsille oli aseteltu kivikkopenkkejä ja kukkaistutuksia. Penkit oli aseteltu niin, että niillä istuen saattoi ihailla kauniimpia näkymiä. Kukkaistutuksista edustavimpia olivat runko- ja pensasruusuryhmät. Huvilan kuisteilla ja parvekkeilla mainitaan viihtyneen myös monien arkojen kasvilajien. Artikkelin kuvituksesta päätellen puutarhassa käyskenteli myös kuusipeura.

Pienen hedelmäpuutarhan lajeista maininnan saavat omenapuut, marjapensaat ja hyvin menestyneet hyötymansikat. Keittiöpuutarhassa kerrotaan menestyvän kaikkien Etelä-Suomen vihannesten, salkopapujen ja tomaattien kerrotaan antaneen hyviä satoja. Taimilavoja puutarhassa oli sadan ikkunan verran, niissä viljeltiin muun muassa kurkkuja. Kasvihuoneita valaistiin sähköllä ja lämmitettiin puulämmitteisillä pannuilla.²⁹⁷ Kuvatun laajuinen hyötypuutarha antoi epäilemättä huomattavan lisän perheen ruokapöytään. Puutarhan sadon kypsyminen ja korjuu oli tärkeä mielenkiinnon ja keskustelun aihe kesäasukkaille. Maan antimia säilöttiin suuret määrät ja perhe sai nauttia niistä koko talven. Etenkin ensimmäisen maailmansodan jälkeisenä pula-aikana puutarhaviljelyyn suhtauduttiin vakavasti.²⁹⁸ Pietarsaaresta lähtöisin olleen Tekla Höckertin kerrotaan olleen tarkka äidinkielensä ruotsin asemasta:

*”Pienenä piirteenä siitä, ettei hän tässä suhteessa ollut pikkumaisen fanaatikko, mainittakoon esim. millä ihastuksella hän puhui eräästä suomenkielisestä työmiehestään, puutarhuristaan, joka ei ruotsin sanaa ymmärtänyt, mutta joka oli erinomaisen tunnollinen ja etevä työssään.”*²⁹⁹

Vielä 1800-luvun puolella puutarhojen näyttävyyys oli kuitenkin tärkeintä. Esther Cederhvarf kertoo Candelinien huvilan puutarhassa olleen puutarhakäytäviä, joiden varsilla sijaisi lehti- ja humalamajoja. Kukkaistutusten keskelle oli asetettu antiikin naishahmoja esittäviä patsaita: Venus, Hebe ja Flora keikistelivät kukkien keskellä. Vanhassa valokuvassa näkyy yksi näistä veistoksista korkealla jalustallaan. Perheen valkoiisiin puetut lapset ovat kokoontuneet kuvassa kukkaistutusten keskelle. Pyöreä kukkapenkki on ympäröity valkoisilla näkinkengillä tai kivillä. Etualalla on nuorista

²⁹⁷ ”Vavan” huvilapuutarha Oulun Hietasaaressa. Puutarha 1922, nr 3.

²⁹⁸ Rosengren 1999, 70-72.

²⁹⁹ A. R:mi, ”Tekla Höckert in memoriam”. Puutarha 1922, nr 3.

pihlajista taivutettu portti³⁰⁰. Talven patsaat viettivät huvilan salissa säänsuojassa. Kevään ensimmäisiä puutarhakukkia olivat valko- ja sinivuokot sekä kevätesikot. Myöhäiskesän kukkia olivat floxiat, resedot ja joriinit. Tontilla oli myös suuri keittiöpuutarha. Candelinit saattoivat muuttaa huvilalle jo varhain keväällä:

*”Kun me muutimme maalle, oli käytävillä ja kukkalavoilla vielä lunta, puiden silmut paisuivat, ja linnunlaulu oli niin kiihkeää, etten sellaista ole täällä etelässä koskaan kuullut. Isäni halusi aterioida parvekkeella, ja jo ensimmäisenä iltana istuimme ulkona kietoutuneina toppatakkeihin ja shaaleihin! Kuinka hyvältä maistuikaan tuore pinaatti ja paistettu lohi, perinteellinen alkukesän illallinen.”*³⁰¹

Hannalan puistossa pienen aukion keskellä oli pyöreä kukkaistutus. Istutuksen keskipisteeksi korkean jalustan päähän oli asetettu naisen rintakuva, rintakuvan ympärille oli pistetty humalasalkoja. Köynnösten kasvaessa veistos jäi vihreän lehtimajan sisään. Puutarhaan oli pystytetty pieni puurakennus huvimajaksi tai leikkimökiksi. Pienet pylväät muodostavat majan eteen kuistintapaisen. Puistossa oli myös puinen keinu ja pitkiä penkkejä. Parissakin valokuvassa esiintyvät piippalakkiset puutarhatontut osoittavat, että tämä nykyään suosittu puutarhakoriste oli valloittanut Suomen jo varhaisessa vaiheessa (kuvat 27 - 28).³⁰²

Toppilan olutpanimon huvilan puutarhassa kasvoi koivukujan lisäksi myös kuusia. Puutarhaa koristi jalustalle nostettu suuri malja sekä monimutkaiset kukkaistutukset.³⁰³ Toppilansaaren puolella tontilla numero 22 sijaitsevan Hedmanin huvilan puisto edusti 1800-luvun lopulla hieman jäykkää puutarhaihannetta. Huvilan etupiha oli jaettu kapeiden hiekkakäytävien erottelemiin kulmistaan pyöristettyjen suorakulmion muotoisiin nurmikenttiin. Etummaisen nurmikentän keskellä oli pieni pyöreä kukkapenkki, joka oli ympäröity valkoisin kivin.³⁰⁴ Salmen eteläpuolella tontilla numero 25 sijaitsevan Ravanderin huvilan puistossa kasvoi aikoinaan lehtikuusikuja. Joitakin mahtavia lehtikuusia on säilynyt nykypäivään asti.³⁰⁵

³⁰⁰ Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

³⁰¹ Esther Cederhvarf, ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.

³⁰² Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

³⁰³ Boström 1925, 52.

³⁰⁴ Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

³⁰⁵ Toppilansaaren tontin numero 25 ensimmäinen vuokraaja oli Magnus Höckert. Hirsirakenteinen huvila on valmistunut vuonna 1886. Huvilan todennäköinen rakennuttaja on kauppias Otto Ravander (1843 – 1914). O. Ravander vietti kesä huvilalla vaimonsa Marian (omaa sukuaan Jurvelius) (1846 – 1932) ja tyttärensä Sallyn kanssa. O. Ravanderin kuoltua hänen vaimonsa ja tyttärensä jatkoivat liikettä joitakin vuosia konttoripäällikkö Viljo Byströmin avulla, mutta vuosina 1918 – 1919 toiminta

Myös K. A. Järven romaanissa ”Harry” on kuvaus ulkoilmaravintola ”Promenadin” puutarhasta. Kuvaus voi antaa viitteitä siitä, miltä huviloiden Bellevue ja Gustafsro ympäristö näytti:

”Harry kääntyy osotetulle lehtokujalle. Tämä on solakoilla koivuilla kuin holvattu vihreälle nurmelle, joka kyllä nyt vivahtaa keltaiselle.

Riemuissaan tätä tietä kulkija astuu, vaikka nyt koivujen lehdet ovatkin syksyn puremat ja osaksi jo maahan varisseet

Tällaista tietä on pitkältä. Sitten aukeaa eteen kaunis puisto, jonka nurmikot ovat hyvin hoidetut ja istutukset maulla tehdyt. Täällä on köynnöskasveista muodostettuja pieniä huoneita penkkeineen ja pöytineen. - -

Harry näkee myös suuria kukkalavoja ja erityisiä häkkejä eläimiä varten. Täällä on siis eläintarhakin. Keskellä on puiden ympäröimänä aukea ympyrä koristekasveineen, jotka kaartavat vihreätä pylvästä, minkä nenässä on kiiltelevä suuri metallipallo.

Taka-alalla pilkoittaa puiden sylistä keikaileva huvilarakennus, minkä eteen vie kuin viivoittimella vedettynä suora hyvinhoidettu hiekkatie. Huvilan otsalla on Ruotsin sinikeltainen lippu ja sen yläverannalla ovat vielä kesäiset vaateverhot kuten akuttimet ikkunoissa.

Näkemänsä näin myöhäsellä syksylläkin hurmaa Harrya. ’Promenad’ kantoi ulkoravintolan nimeä. Mutta näin päältä nähden tuntuu se Harrysta miljoonamiehen kesähuvilalta. Niin kuin se olikin.

Mutta miten kumman kiehtova se suvisametissaan mahtoikaan olla!”³⁰⁶

Kuvauksessa esiintyvät muidenkin Toppilansalmen huvilapuutarhojen yhteydessä mainitut pitkät suorat koivukujat, monimutkaiset kukkaistutukset, siististi haravoidut, geometrisen suorat hiekkakäytävät ja köynnöskasveista muodostetut lehtimajat. Jalustan varaan nostettu hopeoitu lasipallo oli vaasien ja patsaitten ohella tyypillinen 1800-luvun puutarhakoriste. Eläinten häkit viittaavat konsuli Siemssenin Gustafsron yhteyteen perustamaan eläintarhaan. Huvilan verannalle ripustettujen verhojen tarkoituksena on todennäköisesti ollut suojata liialliselta auringonpaisteelta ja toisaalta myös tuulelta ja sateelta. Rusketus ja auringossa oleskeleminen tuli yläluokan parissa muodikkaaksi vasta vuosisadan vaihteen jälkeen. Verannoilla saatettiin oleskella muulloinkin kuin kesähelteellä, kuten kertomus Candelinien varhaiskevään illallisesta osoittaa.

lopetettiin. Vuonna 1921 tontin vuokraajana oli tytär Sally Rosengren (1872 - 1943), joka avioitui Paul Rosengrenin kanssa. Rakennuksen toinen kerros on purettu 1970-luvulla. Kovalainen, Paso 1993, 22; Ukkola 1996, 106. Huvilan säilynyt osa tullaan purkamaan lähiaikoina rakennustöiden tieltä.

³⁰⁶ Järvi 1910, 76-78.

Apteekkarin poika, kasvitieteilijä Robert Westerlund (1859 - 1922) perusti isänsä apteekkari Westerlundin Oulujokivarressa sijainneen huvilan ympärille upean puutarhan. Ulkomaanmatkoiltaan Sveitsiin, Saksaan ja Italiaan Robert Westerlund toi mukanaan uusia kasveja ja siemeniä. Korkealle mäntykankaalle perustettuun puutarhaan istutettiin ainakin harvinaista rusokoiranhammasliljaa, taponlehteä, näsiä, valkovuokkoja, siperiankärhää, pihtakuusia, paratiisiomenapuita, tammia, sypressejä ja sembramäntyjä. Läheisestä syväjärvestä tehtiin lummelampi. Perimätiedon mukaan puutarha oli suunniteltu siten, että kasvuston yleisväri vaihteli vuodenajan mukaan valkoisesta lilaan ja niin edes päin riippuen siitä mitkä kasvit olivat kukintavuorossa. Valtava puutarha tarvitsi huolenpitoa, ja useat paikkakuntalaiset kävivät ”rekkoorisa töisä” eli hankkivat lisäansioita auttamalla puutarhanhoidossa.³⁰⁷ Vanhan Apteekin omistaja Emil Westerlund (1814 - 1896) oli eksentrisen vanha herra. Hienokäyttöksinen ja musikaalinen apteekkari tapasi kuljeksia yksinään luonnossa ja näppäillä luutullaan runoilija Bellmanin ”Fredmanin epistoloita”.³⁰⁸

Laajan puutarhan pitäminen kunnossa, jossa se tuotti kunniaa omistajilleen, teetti kovasti töitä. Toppilansalmen puutarhojen yhteydessä olen löytänyt vain yhden maininnan varsinaisesta puutarhurista, mutta luultavasti puutarhuri kuului useamman huvilan palvelusväkeen. Puutarhan jokapäiväisistä töistä huolehtimaan palkattiin yleensä nuoria tyttöjä tai iäkkäitä naisia. Työn raskaudesta huolimatta naisten palkat olivat huomattavasti alhaisempia kuin työikäisten miesten. Yleensä myös perheen äiti osallistui puutarhan hoitoon. Olihan puutarha hänen oma ylpeydenaiheensa. Puutarhan kukoistusta vertailtiin naapureiden saavutuksiin pienen kilpailun hengessä. Valtavan työmäärän lisäksi puutarha merkitsi perheen äidille myös omaa paikkaa. Huvilassa hänellä ei yleensä ollut omaa huonetta. Puutarhaan saattoi hetkeksi paeta etsimään rauhaa ja yksinäisyyttä.³⁰⁹

Puutarhanhoidolla uskottiin olevan erityisen kasvattava vaikutus. Sen avulla lapsille tahdottiin opettaa keskiluokan arvostamia hyveitä ahkeruutta ja työteliäisyyttä.³¹⁰ Signe Snellman on muistellut miten perheen lapset saivat joskus osallistua puutarhatöihin. Perheen äiti, lapset August, Signe ja Mary sekä sisäkkö tapasivat

³⁰⁷ Syrjänen 1993, 27.

³⁰⁸ Lunden Cronström 1957, 237-238.

³⁰⁹ Rosengren 1999, 120-121.

³¹⁰ Hall 1990, 73.

käydä huvilalla ensimmäisen kerran toukokuun 22. eli Hemmingin päivän tienoilla. Matka tehtiin höyrypaketti Fritzillä. Hernettä kylvettäessä August sai painaa maahan reiät erityisellä laudalla, jossa oli puikkoja, ja tytöt vuorostaan pudottelivat yön yli lionneet herneet koloihin. Jälkeenpäin istahdettiin aurinkoiselle nurmelle juomaan kahvia. Signe Snellmanin mukaan puutarhassa kasvoi vielä Jeannette Snellmanin lapsineen istuttamia kultaesikoita, joita poimittiin mukaan sukulaisten haudoille vietäviksi.³¹¹ Kun mummot olivat keväällä lakaisseet Hannalan pihan:

”- - saapui Paavolasta vanha ontuva Paakkola-niminen mies, joka muokkasi keittiökasvi- ja mansikkamaan sekä kunnosti viinimarja ja vadelmapensaat. Pienet juurikasvipenkkiä väliset käytävät hän tallasi pehmeillä pieksuillaan, niin että varpaiden jättämät hauskat pyöreät painanteet näkyivät.”³¹²

H. W. Claudelin muisteli aitojen suojaamien puistojen antamaa hienostunutta ja suljettua vaikutelmaan. Vaikka puutarhan portti oli avoin, ei sinne tavallisella kansalaisella ollut menemistä. Claudelinin kuvauksessa Toppilansalmen huvilat puistoineen olivat yksityisaluetta, jota ympäröi aristokraattinen ja hieman salaperäinen tuntu.³¹³ Aidat ja puistot loivat yksityisen tilan missä porvaristo saattoi viettää suojattua perhe-elämää. Toisaalta ne muodostivat myös raja-aidat joiden tarkoituksena oli estää lähellä toisiaan elävien mutta eri luokkiin kuuluvien ihmisten kohtaaminen. Poikkeuksen sääntöön tekivät palvelijat, jotka olivat yhtä aikaa rajan sisä- ja ulkopuolella.

11. Huvilat hädänalaisten perheiden asuntoina

1920-luvulla Toppilansalmen huviloiden ja huvilakulttuurin kukoistusaika alkoi olla ohitse. Vaurasta kauppiasluokkaa, joka oli aloittanut huviloiden rakentamisen, ei enää ollut olemassa samassa merkityksessä kuin ennen. Herrasväen elämäntapa muuttui enemmän yksityisyyttä arvostavaksi. Palvelusväen määrä perheessä laski, kun perheenäiti alkoi ottaa osaa kotitöihin yhä enemmän. Kesänvieton muodot alkoivat muuttua perhekeskeisemmiksi ja vähemmän näyttäväiksi. Monet perheet luopuivat

³¹¹ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

³¹² Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

³¹³ H. W. C. (Herbert W. Claudelin), ”Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua I” Kaleva 30.9. 1939.

suurista ja kalliisti ylläpidettävistä huviloistaan. Kun suvun jäsenet muuttivat pois kaupungista, saattoi vanhalle huvilalle olla vaikea löytää ostajaa, joka olisi käyttänyt sitä alkuperäiseen tarkoitukseen.

Jotkut rakennuksista löysivät uudet käyttäjät kuten Hannala, joka päätyi diakonissojen lepokodiksi tai Fellmanin huvila, jonka Oulun merenkävijät ottivat haltuunsa. Samanlainen kesähuviloiden siirtyminen yhteisöjen omistukseen tapahtui myös esimerkiksi Tampereella.³¹⁴ Osa rakennuksista saattoi jäädä tyhjilleen ja joutua heitteille. Ilmeisesti monet huviloista säilyivät paikoillaan vielä vuosikymmeniä. Läheskään kaikkien tuhoutumisen ajankohdasta ei ole löytynyt tietoja. Epäilemättä parhaiten säilyivät ne huvilat, jotka muutettiin ympärivuotiseen asuinkäyttöön. Sen sijaan huviloiden käyttö työväen asuntoloina osoittautui niille tuhoisaksi.

Vuonna 1920 kaupunki päätti, että Toppilansalmen molempien puolten huvilatontit vuokrattaisiin vain yhden vuoden irtisanomisajalla.³¹⁵ Toppilansalmen huvila- ja viljelysalueiden vuokraajat kirjelmöivät kaupunginvaltuustolle ja pyysivät, että vuokra-aikaa pidennettäisiin. Valtuusto päättikin vuonna 1921, että tonttien vuokra-aikaa lisättäisiin 10 vuodeksi. Vuokran suuruudeksi määrättiin kuusi penniä neliömetriltä huvilatonteilta ja viisi penniä rakentamattomilta tonteilta. Salmen eteläpuolen tonteilla 8 ja 9 toimi edelleen Uleå oy:n ylläpitämä yksityinen kansakoulu työntekijöiden lapsille. Osa palstoista vuokrattiin heinämaiksi ja laitumiksi ja varastoalueiksi.³¹⁶

Toppilansalmessa oli siis vielä huvila-asukkaita, jotka halusivat varmistaa mahdollisuutensa kesänviettoon pitkällä tähtäimellä. Kaupungin ehdotus vain yhden vuoden vuokra-ajasta sen sijaan osoittaa, että huvila-asutusta ei enää pidetty merkittävänä tekijänä alueen tulevaisuudessa. Elämä Toppilansalmessa oli yhä tarpeeksi vilkasta vetääkseen puoleensa pientä yritystoimintaa. Vuonna 1921 valtuusto myönsi Fanni Sofia Tolpanniemelle kahvilaoikeudet pieneen tarjoilurakennukseen. Ruokatarjoiluun valtuusto kuitenkin katsoi tilan

³¹⁴ Hilden 1993, 43-51.

³¹⁵ Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1920, 39-40.

³¹⁶ Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1921, 42-43.

sopimattomaksi.³¹⁷ Vielä 1930-luvulla salmen molemmilla rannoilla toimi kaupungin omistama lemunaatikioski, joka oli vuokrattu halukkaalle yrittäjälle. Kioskeista myytiin virvoitusjuomia, kuten Jurveliuksen tehtaan metsämarjamehua, ja erilaisia leivoksia eli paakelseja.³¹⁸

Ilmeisesti huvila-asutus Toppilansalmen etelärannalla säilyi huomattavasti pitempään kuin pohjoisrannalla. Satamatoimintojen ja kasvavan teollisuuden keskittyminen juuri pohjoisrannalle muutti alueen luonnetta. Jo vuonna 1886 pohjoisrannalle vedettiin rautatie ja rakennettiin asemarakennus. Kaupungin hankittua Toppilan alueen omistukseensa vuonna 1910 satamaa alettiin voimakkaasti kehittää. Vaikka teollisuus ja satama olivat olleet läsnä alusta alkaen, saivat ne nyt niin hallitsevan aseman, että huvila-asutus väistyi. Vaasan höyrymylly aloitti toimintansa pohjoisrannalla vuonna 1924, ja SOK:n mylly vuonna 1929.³¹⁹ 1930-luvulla Toppilan työläisten lakot ja niiden murtaminen saivat joskus väkivaltaisiakin piirteitä.³²⁰ Samalla salmen pohjoisrannan arvostus laski, ja tyhjilleen jääneet huvilat ostettiin asuntolakäyttöön. Myös rakennusten arvostus laski käyttötarkoituksen muuttuessa. Yläluokan huvila-alueesta pohjoisranta muuttui työväen asuinalueeksi ja teollisuusalueeksi yllättävän nopeasti. Toppilansaaren puolella olot pysyivät ennallaan, ja monet huvilat olivat yhä alkuperäisessä käytössään 1930-luvulla.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Suomen kaupungeja koetteli vaikea asuntopula. Ihmiset muuttivat työn perässä kaupunkiin, ja samalla sota pysäytti asuntorakentamisen. 1920- ja 30-luvuilla Ouluun syntyneet teollisuuslaitokset aiheuttivat muuttoliikkeen kaupunkiin. Oulussa elettiin jo ennestään hyvin ahtaasti. Ei ollut harvinaista, että monilapsinen perhe joutui ahtautumaan yhteen pieneen huoneeseen. Uudet asukkaat joutuivat majoittumaan ulkorakennuksiin ja asuinkelvottomiin hökkeleihin. Talousvaikeuksien kohdatessa perheitä uhkasi häätö taivasalle.³²¹

³¹⁷ Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1921, 137.

³¹⁸ Hautala 1982, 440-441.

³¹⁹ Hautala 1982, 6-7, 101.

³²⁰ Sulo Nurro 2001.

³²¹ Hautala 1982, 138-144.

Asuntopula koitui kohtalokkaaksi monille huviloille. 1920-luvulla Oulun kaupunki osti Toppilansalmesta huviloita asuttaakseen niihin varattomia asunnottomia perheitä. Huviloiden suuret huoneet jaettiin ohuilla väliseinillä pieniksi kopeiksi, joista jokaiseen sijoitettiin asukkaita. Huvilat, jotka alun perin oli rakennettu yhden perheen tilavaksi asunnoksi, saattoivat saada asukkaikseen useita monilapsisia perheitä. Tällainen kohtalo oli myös huvila Bellevuella sen jälkeen, kun sen viimeisiksi kesäasukkaiksi jääneet Pentzinit olivat muuttaneet Helsinkiin.³²²

Jo vuonna 1921 kaupunki kaavaili Bellevuehun lasten vastaanottokotia. Seuraavana vuonna kaupungin rahatoimikamari esitti Bellevuen ostamista, jotta sinne voitaisiin sijoittaa asunnoistaan hädettyjä perheitä. Suunnitelmaa vastustettiin sen kalleuden vuoksi, mutta oston puolustajat huomauttivat, että muita rakennuksia ei ollut saatavilla. Lisäksi useita perheitä oli sijoitettu kaupungin kansakouluihin ja monet olivat täysin vailla pysyvää asuntoa. Vuonna 1922 kaupunki päätti ostaa huvilan 123.000 markan hintaan sijoittaakseen sinne kodittomia ja kaikkein sääliävimmissä asemassa olleita perheitä. Samassa yhteydessä kaupunki hankki omistukseensa myös viereisen Gustafsrön huvilan 102000 markan hinnasta. Rakennuksissa suoritettiin säästäväisiä korjauksia, ja ne otettiin käyttöön.³²³

Vuonna 1923 Gustafsrössä ja Bellevuessa tehtiin lisää välttämättömiä korjaustöitä ja Bellevuen keilaratarakennukseen sisustettiin vielä kolme uutta asuinhuonetta.³²⁴ Asuntopula ei vain hellittänyt. Vuonna 1925 kaupunki osti vielä salmen pohjoisrannalla Toppilan olutpanimon naapurissa sijainneen Veljekset Åströmin omistaman Ulriksdal-nimisen huvilan. Ulriksdalin kauppahinta oli 45.000 markkaa, ja se otettiin asuntoläkäyttöön suuremmitta korjauksitta.³²⁵

Eräänä yönä vuoden 1925 syyskuussa tuli pääsi irti työväenasuntolaksi muutetussa Bellevuessa. Sanomalehti Kaleva kertoi pari päivää tapahtuneen jälkeen, että palokunnan ruiskuineen saavuttua paikalle rakennus oli jo ilmilieikeissä. Asukkaat pienine lapsineen joutuivat pakenemaan pihalle suoraan vuoteistaan. Kaikki eivät onnistuneet pelastamaan liekeistä edes vaatteitaan. Lehti uutisen mukaan palokunnan

³²² Kalajoki 2001, 166.

³²³ Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1922, 27-28.

³²⁴ Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1923, 177.

³²⁵ Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1925, 125.

ripeästä toiminnasta huolimatta Bellevue ehti tuhoutua käyttökelvottomaksi. Huvilan kahdeksassa huoneessa asui yhteensä 13 perhettä.

Asuntolan kurjista oloista lehti kertoi, että yhdessä suuressa huoneessa asui yhteensä kahdeksan perhettä, joille kullekin oli väliseinillä erotettu oma osastonsa. Eräs perhe oli majoitettu huoneeseen, jonka läpi kuuden muun perheen oli kuljettava omiin huoneisiinsa. Palon arveltiin saaneen alkunsa jostakin rakennuksen tulisijoista, mutta myös tuhopolton mahdollisuus nostettiin esiin. Eräs asuntolan asukkaista oli nimittäin pari kuukautta aikaisemmin vakuuttanut omaisuutensa huomattavasta summasta. Kodittomiksi joutuneet perheet asutettiin Bellevuen pihapiirin muihin rakennuksiin ja viereiseen Gustafsron huvilaan. Vielä vuorokausi palon syttymisen jälkeen liekit leimahtivat uudestaan raunioista, mutta tällä kertaa palokunta onnistui sammuttamaan palon lopullisesti.³²⁶

Lehtiutusen sävy osoittaa, etteivät salmen pohjoisrannan huvilat ja niiden asukkaat enää nauttineet yleistä arvostusta. Alue oli saanut varsin epäilyttävän maineen. Satama veti puoleensa kuritonta väkeä, juoppoja, kulkureita ja katuprostituoituja.³²⁷ Kaupunki kaavaili myös salmen etelärantaa puutavaran varastointialueeksi, mutta suunnitelmien toteuttaminen lykkääntyi. Sillan puuttuminen eristi etelärannan omaan rauhaansa, ja puiset laiturit rappeutuivat. Silta ja rautatie Toppilansaaren puolelle vedettiin vasta jatkosodan aikana vuonna 1942 saksalaisten avustuksella.³²⁸

H. W. Claudelin kulki Toppilansalmessa syyskesällä 1939 hakemassa jälkiä lapsuutensa huviloista. Salmen pohjoisrannalta Claudelin löysi yhä pystyssä olleen Gustafsro-huvilan, joka toimi asuntolana. Ennen kaunis rakennus kuisteineen ja parvekkeineen oli päästetty pahoin rappeutumaan. Ihailemansa huvilakulttuurin jälkiä etsimään lähtenyt Claudelin oli järkyttynyt näkemästään. Huvilan asukkaat suhtautuivat epäillen herrasmieheen, joka kierteli kameroineen asuntolan liepeillä.

³²⁶ ”Kaupungin asuntolana oleva Bellevue`n huvila palanut”. Kaleva 11. 9. 1925.

³²⁷ Hautala 1982, 203.

³²⁸ Hautala 1982, 14.

”Muuan vaimo huusi minulle yläparvekkeelta ivan ja vihan sekaisella äänellä: ’no kaikkea sitä valokuvataankin, tällaista lahoa röttelöä, josta voi pudota alaskin vaikka millä hetkellä, senkin h-n huvila, hyi!’ Toinen vaimo, hänkin huvilan nykyisiä asukkaita huusi minulle pilkaton: ’Ottakaahan vain valokuvia tästä meidän yhteisestä ihanuudestamme’ ja lisäsi: ’son tämäkin asuntokämpä!’”³²⁹

Myöskään Claudelin ei osoittanut myötätuntoa uusia asukkaita kohtaan. Hänelle heidän läsnäolonsa merkitsi huvilan rappiota. Myöskään asuntolan asukkaat itse eivät tuntuneet arvostavan huonokuntoista huvilaa asuinympäristönä. Claudelin oli artikkelinsa loppukommentilla luultavasti ensimmäisiä niistä monista kaupunkilaisista, jotka tulivat kritisoimaan Oulun kaupunkia omistamiensa kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden huviloiden kunnossapidon laiminlyönneistä.

”Jatkoin matkaani ajatellen tämänkin historiallisen huvilan kovaa kohtaloa. Ja kuitenkin Oulun kaupunki oli rakennuksen omistajana ja hoitajana. Varoja siis ei ainakaan puuttuisi huvilan korjaamiseen. Syynä lienee jokin seikka, jota en tuntenut. Jäin miettimään lieneeköhän tuo ’syy’ pätevä vai ei. Mistäpä sen kulkija tietää.”³³⁰

12. Päätäntö – kertomus huvila-alueen historiasta

Tutkielmassani olen pyrkinyt antamaan kuvan porvarillisesta kesänvietosta. Huvilakesä eteni kevään muutosta kesän juhlien, retkien ja vierailujen kautta syksyllä tapahtuneeseen paluuseen kaupunkiin. Toppilansalmen huvilayhteisön historia 1850-luvulta 1930-luvulle piirtää myös pitemmän kaaren kesänviettotapojen muutoksesta. Aikajakson alussa kesähuvila oli vielä uusi ilmiö. Huvilan rakentamiseen ryhtyivät vain varakkaimmat kauppiaat ja liikemiehet. Vähitellen huvila-asukkaiksi nousivat myös virkamiehet ja käsityöläiset. Tutkimusajan lopussa suuret ja näyttävät kesähuvilat olivat jo katoava ilmiö. Osa rakennuksista säästyivät tuholta mutta kokonaan uudessa käytössä.

Alussa asetin tehtäväkseni määritellä millaista oli oululainen huvilakulttuuri. Mitä paremmin tutustuin Toppilansalmen huvilakulttuurin eri puoliin, sitä vähemmän siitä erottui paikallisia erityispiirteitä. Kesähuvilat olivat osa eurooppalaista porvarillista

³²⁹ H. W. C. (Herbert W. Claudelin), “Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua I”. Kaleva 30.9. 1939.

³³⁰ H. W. C. (Herbert W. Claudelin), “Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua I” Kaleva 30.9. 1939.

kulttuuria ja elämäntapaa, johon kuului kaupungissa vietetty talvi ja kesä huvilalla kaupungin ulkopuolella. Suomalainen kaupunkiporvaristo toteutti parhaansa mukaan eurooppalaisia esikuvia myös kesänvietossaan.

Oululainen huvilakulttuuri sellaisena kuin se ilmeni Toppilansalmessa, oli kaikin puolin ajalleen tyypillistä. Koko talouden muutto huvilalle keväällä ja kaupunkiin palaaminen syksyllä toistuivat samanlaisina ympäri maata. Toisaalta elämä kesähuvilalla ei juuri poikennut kaupunkielämästä. Perheenäitien kotiaskareet ja sosiaaliset velvollisuudet pysyivät samoina kuin kaupungissa. Isät lähtivät joka aamu höyrylaivalla töihinsä kaupunkiin palatakseen illalla perheensä pariin lepäämään.

Ehkä ainoa piirre, joka teki Toppilansalmen huvila-alueesta poikkeavan Oulun ja koko Suomen mittakaavassa, oli huvila-asutuksen ja satamatoimintojen sekä teollisuuden tiivis lomittuminen alueella. Tämä tietääkseni ainoalaatuinen järjestely antoi Toppilansalmen huvila-alueelle sen ominaislaadun, joka on osin säilynyt nykyaikaan asti. Tutkielmallani olen pieneltä osin pyrkinyt dokumentoimaan tätä kulttuurihistoriallisesti arvokasta kokonaisuutta, joka tulee lähivuosina käymään läpi perustavanlaatuisen muutoksen uuden asuinalueen rakentamisen myötä.

Huviloita ympäröineet puutarhat mahdollistivat suurelta osin näiden kahden maailman rinnakkaiselon. Huvilapuutarhat suojasivat ja eristivät kunkin perheen omalle alueelleen. Ne myös rajasivat yksityiselämälle kuuluvan tilan julkisesta työn ja teollisuuden tilasta. Kun muistelijat kutsuivat Toppilansalmea kesäparatiisiksi, se vaati muistilta valikoivuutta. Työpaikat ja lepopaikat sijaitsivat rinta rinnan, mutta huvila-asukkaat eivät nähneet asiassa ristiriitaa. Kaupunki ei ollut kaukana, keskustan talot saattoi nähdä selvästi lahden toisella puolen. Huviloiden luonnonläheisyys oli enemmän ajatustottumus kuin tosiasia.

Ihmisten muistoja on vaikea ajoittaa. Niissä eri aikoina ja eri paikoissa tapahtuneet asiat sulautuvat yhteen. Muistojen aika on tarkasti määrittelemätöntä menneisyyden aikaa. Porvarilliset rituaalit määräsivät muistamista ja etenkin muistelemista. Sopuisa perhe-elämä ja perinteiden säätelemä vuodenaikojen kiertokulku haluttiin nostaa esiin. Muistelmiin valikoituvat ja valikoitiin muistelijan kannalta hyviä ja sopivia asioita. Säröt ja poikkeavuudet siivottiin pois lapsuudenmuistojen kirikkaasta kuvasta.

Tutkielmassa lainatut muistelijat eivät halunneet sitoa muistojaan tarkkaan ajankohtaan. Niinpä tutkielman antama kuva Toppilansalmen kesistä jää osin ajoitukseltaan yleistäväksi ja yksityiskohdiltaan epätarkaksi. Maailman tapahtumat: sodat tai rauhattomuudet eivät nouse esiin, kesät haluttiin muistaa rauhallisina ja muuttumattomina.

Aineistosta nousee kuitenkin esille kehityslinja, joka kuvaa taloudellisten ja kulttuuristen muutosten vaikutuksia Toppilansalmen huvila-asukkaiden keskuudessa. Alun perin kaikki huvilat olivat ne rakentaneiden varakkaiden porvarien hallussa. Tämän ryhmän merkityksen hitaasti vähetessä 1800-luvun loppua kohden huviloiden asukkaiksi nousi myös virkamies- ja käsityöläisperheitä. Kesänviettopapojen muutos, Toppilansalmen alueen teollistuminen ja sataman kasvu johtivat 1920- ja 30-luvuilla huviloiden käyttötarkoituksen muuttumiseen. Osa huviloista jäi tyhjilleen ja tuhoutui. Osa, kuten Hannala ja Fellmanin huvila, siirtyivät eri yhteisöjen haltuun. Jotkut, kuten Toppilan olutpanimon huvila ja Ellala, jäivät kasvavan teollisuusalueen sisään ja muutettiin asunto- ja konttorikäyttöön. Suuri osa huviloista päätyi ympärivuotiseksi asunnoiksi. Ei ollut harvinaista, että rakennukseen majoittui useampia perheitä. Tällainen historia oli toisen maailmansodan jälkeen Lundströmin, Hedmanin ja Antellin huviloilla.

Tutkielmassani valitsin lähempään tarkasteluun seitsemän huvilaa asukkaineen. En ole pyrkinyt antamaan kattavaa kokonaiskuvaa kaikista alueen huviloista ja kesänviettajistä. Näiden seitsemän huvilan asukkaat pyrin sitomaan aikaan ja paikkaan. Henkilöiden valikoima on sattumanvarainen, kuten oli sattuman sanelemaa sekä, mitkä alkuperäisistä noin 20 huvilasta säilyivät nykyaikaan. Mukaan pääsivät kaikki, jotka olivat jättäneet jälkiä käyttämiini lähteisiin. Yksittäisten ihmisten ja perheiden elämäntarinat saavat edustaa porvarillisen kulttuurin eri puolia. Pukeutuminen, tapakulttuuri ja harrastukset olivat kaikki tärkeitä, kun haluttiin osoittaa kuulumista herrasväkeen. Vaikka tutkielmassa esiintyvät perheet kuuluivat samaan ryhmään, asettuivat ne silti hieman eri portaille sosiaalisessa hierarkiassa. Snellmanien kauppiassuku kuului kaupungin itsevarmaan ja pysyvään yläkerrokseen. F. Siemssenin näyttävä mutta lyhyt ura edustaa niitä asukkaita, joiden oli taloudellisten vaikeuksien vuoksi pakko luopua huviloistaan. Katri Antell perheineen taas saavutti sosiaalisen nousun ja ympäristön hyväksynnän kovalla työllä.

Mukaan valikoituneet perheet ja henkilöt eivät välttämättä anna tasapainoista ja kokonaisvaltaista kuvaa Toppilansalmen kesäasukkaista. Yhteiskunnallisesti merkittäviä asemia saavuttaneet miehet ovat yliedustettuina. Hiljaista ja vaatimatonta elämää viettäneet kesäasukkaat ovat jääneet varjoon. Miesten tekemisistä on säilynyt enemmän ja yksityiskohtaisempaa tietoa kuin naisten. Lapset ovat jääneet lähes ilman ääntä. Palvelijat ja työläiset, jotka muodostivat huomattavan osan Toppilansalmen väestöstä, ovat suurelta osin nimetöntä massaa. Kuitenkin edustava huvilaelämä olisi ollut mahdotonta ilman huomattavan palvelijajoukon työpanosta.

Jos muistelijat pyrkivät unohtamaan todellisuuden säröt, niin kirjailijat suorastaan etsivät niitä. Porvarillisen kulttuurin pimeät puolet, joista Esther Cederhvarf, Signe Snellman, Kaj Snellman ja muut vaikenivat, ovat pääosassa tutkielmassa käsitellyissä romaaneissa. K. A. Järvi halusi paljastaa ruotsinkielisten ja suomenkielisten, rikkaiden ja köyhien väliset valtasuhteet ja ristiriidat. Prostituutiokuvauksissaan hän puuttui ilmiöön, joka läpäisi koko yhteiskunnan. Kaksinaismoraali liittyi kiinteästi sukupuolten valtasuhteisiin 1800-luvulla. Porvarillisen perheen rakenne, jossa nainen oli sidottu kodin piiriin, ja jossa mies käytti taloudellista valtaa, tuki omalta osaltaan prostituutiota. Huvila Bellevue muodostuu Järvellä prostituution ja rappion vertauskuvaksi, vaikka tapahtumien todellisuus pohja jää hämärän peittoon.

V. A. Koskenniemi käsittelee romaanissaan ”Konsuli Brennerin jälkikesä” perheen sisäisiä seksuaalisia ja taloudellisia jännitteitä. Nousukkuuden teema heijastaa porvariston uudessa johtoasemassaan ulkoisesta omahyväisyydestään huolimatta kokemaa epävarmuutta. Konsuli Brennerin huvila oli näyttämö oman vaikutusvallan ja varakkuuden esittelemiselle. Siellä näyteltiin myös miesten ja naisten roolit porvarillisissa rituaaleissa. Naisten rooleja olivat vastuullisen mutta miehestä riippuvaisen perheen emännän osa ja toisaalta miesten sivistäjän ja siveän viihdyttäjän osa. Miehet käyttelivät suvereenisti valtaa taloudellisessa ja yhteiskunnallisessa elämässä. Miesten kunnia oli kuitenkin riippuvainen perheen naisten: vaimojen ja äitien siveydestä.

E. Kivijärven teoksissa ”Tervaporvari” ja ”Tervaporvarien tytöt ja pojat” 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Oulu heräsi elämään taloineen ja ihmisineen. Kirjoissa

porvarisperheet elävät viimeistä kukoistuskauttaan ennen väistämätöntä rappiota ja katoamista. Huvila oli viattomuuden ja rauhan saareke kovan liike-elämän keskellä. Eri yhteiskuntaluokat elivät harmonista rinnakkaiseloa: varattoman perheen lapsi pääsi huvilalle nauttimaan kesästä. Mutta säädynmukainen kesävietto oli mahdollista vain menestyvän kauppahuoneen ansiosta. Perheenelättäjän kuolema merkitsi loppua myös Toppilansalmessa vietetyille kesille.

Kirjailijat käyttävät luomisprosessissaan hyväkseen omia ja toisten ihmisten muistoja. Joskus muistelmia esiintyy paljaampana joskus etäännytettyinä ja tunnistamattomaksi muokattuna. Tutkielmassa käsiteltyjen kirjailijoiden suhde omien muistojen käyttöön vaihteli teoksesta toiseen. Realistisen romaanin perinne sitoi kuitenkin kaikki kolme tuntemansa todellisuuden kuvaamiseen. Kivijärven romaanit ”Tervaporvari” ja ”Tervaporvarien tytöt ja pojat” seurailevat kirjailijan vanhempien tarinaa ja hänen omia lapsuus- ja nuoruusmuistojaan. Nämä teokset muodostavat omakohtaisuudessaan poikkeuksen kirjailijan tuotannossa. Myös Järven tuotannolle oli tyypillistä omien kokemusten ja todellisuuteen perustuviin ihmishahmojen käyttäminen niitä juuri naamioimatta. Kirjailijan Ouluun sijoitetuissa teoksissa tämä piirre korostuu. Aikalaisia häiritsi Järven lehtimiesmäinen tapa siirtää helposti tunnistettavia hahmoja kirjojensa sivuille. Kaikkein etäisin suhde omiin lapsuusmuistoihinsa on Koskenniemiellä. ”Konsuli Brennerin jälkikesä” ei ole mikään henkilökohtainen avainromani. Silti kaupunki, johon tapahtumat sijoittuvat, on helposti tunnistettavissa. Toppilansalmen huvilat ja kaupunkilaisten elämäntapa on kuvattu realistisesti.

Kaunokirjallisuus vaikuttaa ihmisten muistoihin. Vaikutussuhde ei kuitenkaan ole suoraviivainen. Toppilansalmen huviloita käsittelevät romaanit ja muistelmat muodostavat kertomusten verkoston, jossa ei ole aina helppoa jäljittää alkuperäislähteitä. Kirjailijat ovat voineet lainata aikalaisensa muistoja. Toisaalta romaanit ovat voineet muokata muistelijoiden käsitystä heidän omasta menneisyydestään.

Tutkielmassani olen solminut yhteen monia tarinoita. Kertojina on erilaisia ihmisiä, ja jokaisella tarinalla on ollut oma tarkoituksensa. Sen lisäksi, että olen koonnut yhteen eri kertomuksia kesänvietosta Toppilansalmessa, olen tuonut kokonaisuuteen oman

lisäni liittämällä oululaisen huvilakulttuurin osaksi laajempaa eurooppalaista porvarillista kulttuuria. Työni tarkoituksena on säilyttää muisto aikanaan merkittävästä kulttuuri-ilmioistä tulevaisuuden ihmisille. Halusin myös lisätä tietoa nykyaikaan säilyneistä huviloista. Toivon, että ymmärrys huviloiden kulttuurihistoriallisesta merkityksestä vaikuttaa niiden säilymiseen osana kaupunkikuvaa myös jatkossa.

Toppilansalmen alue kehittyi kaupungin reunalla mutta samalla tiiviissä yhteydessä siihen. Toppilansalmi oli kytköksissä myös viereiseen Hietasaaren huvila-alueeseen. Yhteys tuli yhä selkeämmäksi sen jälkeen, kun myös Toppilansalmi liitettiin kaupungin omistukseen 1900-luvun alussa. Koko Hietasaaren -Toppilansalmen alue kaupunkihistorian ja mikrohistorian näkökulmista tarkasteltuna 1800-luvun puolivälistä nykyaikaan avaa kiehtovan mahdollisuuden jatkotutkimukselle.

OSA II: Säilyneiden huviloiden rakennushistoria

Rakennusinventoinnin periaatteista

Tutkielman toisen osan rakennusinventointia laatiessani olen käyttänyt esimerkkinä Keski-Suomen museon rakennustutkijan Päivi Anderssonin kirjoittamaa rakennusinventoinnin opasta. Olen työssäni pyrkinyt jatkamaan ja täydentämään Pasi Kovalaisen ja Reijo Pason vuoden 1992 Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointia. Tässä olen onnistunut etenkin rakennusten sisätilojen osalta. Rakennustutkija Pasi Kovalainen on arvioinut kaikki tutkielmassa käsittelemäni seitsemän nykyaikaan säilynyttä huvilaa kulttuurihistorialliselta arvoltaan huomattaviksi.

Huviloiden rakennushistoriaa selvittäessäni apunani on joidenkin huviloiden osalta ollut palovakuutuksia, tonttikarttoja ja korjauspiirustuksia sekä valokuvia. Se, millaisia dokumentteja kunkin huvilan kohdalla oli käytettävissä, vaihteli suuresti. Rakennusten ajoittamisessa olen käyttänyt apuna kaupungin ja lähialueiden karttaa vuodelta 1889. Rakennuspiirustuksia tai huvilan suunnitelleen arkkitehdin nimeä ei ole löytynyt yhdessäkään tapauksessa. Siksi rakennusten tarkastelu suunnittelijan tai

arkkitehtuurin historian näkökulmasta on jäänyt vähemmälle huomiolle. Suurin osa huviloista ei ole alkuperäisessä asussaan. Oli tavallista, että huviloita laajennettiin ja paranneltiin aina tarpeen vaatiessa. Rakennushistoriaa selvittäessäni olen pyrkinyt hahmottamaan näitä muutoksia.

Tutkielman toisen osan käsittelemät nykyaikaan säilyneet seitsemän huvilaa ovat: Hannala, Ellala, Toppilan olutpanimon, Lundströmin, Hedmanin, Antellin ja Fellmanin huvilat. Olen valinnut huviloiden nimet sen mukaan, millä nimellä ne yleisemmin kirjallisuudessa ja puheessa tunnetaan. Olen dokumentoinut kaikki seitsemän huvilaa valokuvaamalla ne ulkopuolelta ja mahdollisuuksien mukaan myös sisäpuolelta.

Toppilansalmen alue oli pitkään ilman omaa asemakaavaa. Vuoden 1854 palstajako pysyi suurelta osin voimassa viimeaikoihin saakka. Suunnitelmat Toppilansalmen - Hietasaaren alueen tulevaisuudesta vaihtelivat vuosien kuluessa talouden suhdanteiden mukana. Vuoden 2003 asemakaavassa Toppilansaaren salmen etelärannalle kaavoitettiin 1400 asuntoa yhteensä 2800 asukkaalle (kuva 4).³³¹ Kaavan sallima kerrostalorakentaminen tulee muuttamaan entisen huvila-alueen ja sataman luonnetta perusteellisesti. Kaavan alueella sijaitsevat neljä huvilaa: Hannala, Lundströmin, Hedmanin ja Antellin huvilat on kaavan mukaan säilytettävä. Toppilansaaren puolelta kaava-alueen ulkopuolelle sen sijaan jäi Fellmanin huvila, jonka kohtalo on edelleen epävarma. Salmen pohjoisrannalla sijaitsevien Ellalan ja Toppilan olutpanimon huvilan tulevaisuus on vielä avoin. Vuoden 1992 rakennusinventoinnissa molempia huviloita esitettiin säilytettäväksi tulevassa kaavoituksessa. Myös salmen pohjoisrannalle suunnitellaan rakennettavaksi uutta asuinalueita.³³²

³³¹ ”Toppilansaaren kaava valmistuu”, Kaleva 22.1.2003; ”Toppilansaaren läppäsilta puhutti”, Kaleva 15.4. 2003.

³³² Kovalainen, Paso 1993, 1-33; Bierganns 2002.

1. Hannala

Tontin numero: 10.

Omistaja: Oulun kaupunki.

Nykyinen käyttötarkoitus: Rakennuksen alakertaan on remontoitu pieni vuokra-asunto. Muuten rakennus on tyhjillään.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: J. W. Snellmanin kesähuvila.³³³

Rakennusaika: Vuosi 1857.

Suunnittelija: Tuntematon.

Kerrosluke: 2.

Perusta: Harmaakivi.

Runko: Hirsi.

Kattomuoto: Vuonna 1857 rakennetussa osassa on satulakatto. Uudemmassa tornillisessa osassa katto suippenee neljältä sivulta tornia kohti. Sorvattuja ja lehtisahattuja räystäskoristeita.

Kateaine: Peltikatto on uusittu vuonna 1995.

Vuoraus: Vaakalaudoitus. Torniosan yläosassa on pystyлаudoitus.

Ulkovärit: Valkoinen, detaljeissa keltainen ja punainen.

Kunto: Huono.

Huoneluoke:

Erityispiirteet: Lehtisahauskoristeinen pulpettikattoinen kaksikerroksinen kuisti vanhassa osassa. Klassisin pylväin ja sorvatuin konsolein koristettu katettu kuisti vanhan ja uuden osan kulmassa. Rikkaasti koristettu itämaisvaikutteinen torni.

Lähiympäristö: Pihapiiriin kuuluu vuonna 1890 rakennettu ulkorakennus.

Säilymisedellytykset: Vuoden 2003 asemakaavassa huvila on päätetty säilyttää. Huonokuntoinen ulkorakennus on tullaan purkamaan.

Rakennushistoria:

Vuoden 1901 palovakuutuksen mukaan Hannala on rakennettu vuonna 1857. Toppilansaaren tontilla numero kymmenen sijaitseva Hannala on rakenteeltaan osin hirsi-, osin lankkurakenteinen.³³⁴ Hannala oli alkuaan todennäköisesti empiretyyliin rakennettu kaksikerroksinen pohjakaavaltaan suorakulmion muotoinen rakennus. Pääsisäänkäynti oli mahdollisesti Toppilansalmen puoleiselta pitkältä sivulta. K. A.

³³³ Katso Osa I, luvut 8.1-8.4.

³³⁴ Hannalan palovakuutus 19.12. 1901. Pasi Kovalaisen arkisto.

Snellman peri huvilan isänsä kuoleman jälkeen vuonna 1881 ja ryhtyi laajentamaan sitä vuonna 1898.³³⁵ Rakennuksen pitkälle eteläsivulle rakennettiin hieman vanhaa osaa korkeampi pohjakaavaltaan neliönmuotoinen lisäsiipi, jonka suippeneva katto päättyy mielikuvitukselliseen itämaisvaikutteiseen torniin (kuva 11). Uuden ja vanhan osan väliseen kulmaan rakennettiin suuri katettu kuisti. Tässä vaiheessa rakennettiin todennäköisesti myös vanhan puolen sisäänkäynnin eteen kaksikerroksinen kuisti.

Vuonna 1899 otetussa valokuvassa näkyy, miten kuisti on yläosastaan ollut nykyistä laajempi ulottuen koko toisen kerroksen leveydelle koristeellisten konsolien kannattelemana (kuva 10).³³⁶ Laajennuksen jälkeen tästä sisäänkäynnistä tuli ilmeisesti palvelusväen käyttämä rappu, pääsisäänkäynnin ollessa uuden kuistin kautta³³⁷. Vuoden 1901 palovakuutuksen mukaan rakennus oli maalattu öljymaalilla ja katettu asfaltilla ja rautapellillä. Huvilan alakerrassa oli kolme huonetta, keittiö ja kaksi eteistä. Huoneissa oli kaakeliuunit. Yläkerrassa oli neljä huonetta ja kaksi eteistä, kaakeliuuneja oli kolme. Pihapiiriin yhä kuuluvassa vuonna 1890 rakennetussa ulkorakennuksessa oli pesutupa, jonka varustukseen kuului lämmitettävä muuripata, keittiöhella ja kaakeliuuni. Hirsistä ja laudasta rakennettuun ulkorakennukseen kuuluivat myös varastomakasiini, liiteri ja käymälä. Päärakennuksen tavoin ulkorakennus oli lautavuorattu ja maalattu öljymaalilla.³³⁸

2. Ellala

Tontin numero: 19.

Omistaja: Raisio yhtymä.

Nykyinen käyttötarkoitus: Rakennus toimii Raisio yhtymän Rehuraisio-tehtaan konttorina.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: A. O. Snellmanin kesähuvila.³³⁹

Rakennusaika: Vuosi 1868.

Suunnittelija: Tunteaton.

³³⁵ Hannalan palovakuutus 19.12. 1901. Pasi Kovalaisen arkisto.

³³⁶ Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

³³⁷ Signe Snellman, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.

³³⁸ Hannalan palovakuutus 19.12. 1901. Pasi Kovalaisen arkisto.

³³⁹ Katso Osa I, luku 8.5 Ellala – Weckmanien kesähuvila.

Kerrosluku: 2.

Perusta: Vuonna 1868 rakennetussa osassa on luonnonkiviperustus. Siipiosa on rakennettu nurkkakiville.

Runko: Hirsi.

Kattomuoto: Satulakatto.

Kateaine: Pelti.

Vuoraus: Varsinaisessa seinäosassa vaakalaudoitus. Alavyöhyke, kerrosten välinen vyöhyke ja ullakkovyöhyke pystyлаudoitus peiterimalla. Nurkissa klassiset pilasterit. Siipiosassa varsinaisessa seinäosassa vaakalaudoitus. Alavyöhyke ja kerrosten välinen vyöhyke pystyлаudoitus peiterimalla.

Ulkovärit: Vaalea ruskea, detaljit valkoiset.

Kunto: Hyvä.

Huoneluku: Alakerta 9 huonetta. Yläkerta 10 huonetta.

Lähiympäristö: Samalla tontilla sijaitsee maakellari ja puurakenteisia varastorakennuksia, joiden rakennusaika ei ole selvillä. Tontti rajautuu teollisuusalueeseen, joka erottaa huvilan Toppilansalmesta. Lähistöllä sijaitsevat muun muassa rehutehtaan modernit tuotantorakennukset ja Vaasan höyrymöllyn vuosina 1924 – 1927 rakennettu kuusikerroksinen punatiilirakennus. Viereisellä tontilla numero 18 sijaitsee noin 1910-luvulla rakennettu pienehkö rapattu huvilarakennus, jonka rakennuttajasta ei ole tietoa.³⁴⁰

Säilymisedellytykset: Alueella ei ole asemakaavaa. Vuoden 1992 rakennusinventoinnissa Ellala esitettiin säilytettäväksi tulevaa asemakaavaa laadittaessa.³⁴¹

Eriyksiipiirteet: Kahdeksankulmainen torni, jossa on pohjakaavaltaan nelikulmainen lasitettu tornihuone. Koristeellinen kaksikerroksinen satulakattoinen veranta. Vanhemman osan ja siipiosan kulmassa lehtisahauskoristeltu yksikerroksinen veranta.

Rakennushistoria:

Vuonna 1901 otetun palovakuutuksen mukaan A. O. Snellmanin huvila Ellala oli rakennettu Toppilansalmen mantereen puoleiselle tontille numero 19 vuonna 1868. Samana vuonna tontille oli valmistunut myös pienempi lankkumuurattu asuinrakennus. Tämä kaksihuoneinen rakennus toimi todennäköisesti palvelijoiden asuinrakennuksena ja leivintupana, mahdollisesti myös pesutupana, sillä siellä

³⁴⁰ Kovalainen; Paso 1993, 14-16.

³⁴¹ Kovalainen; Paso 1993, 10.

mainittiin olevan leivinuuni ja muuripata. Rakennus oli maalattu keittomaalilla, todennäköisesti punamullattu.³⁴² Ellalan vanhin säilynyt palovakuutus on päivätty vuonna 1879. Vakuutuksen mukaan kaksikerroksisen hirsirakenteisen huvilan asuinhuoneet oli rakennettu vinkkeliin eli kulmittain ja varustettu tornilla. Rakennuksen kateaineeksi mainittiin päre, ja huoneiden lukumääräksi yhdeksän. Huvilan kokonaishinnaksi annettiin 7000 markkaa.

Lisäksi oli vakuutettu pihapiiriin kuuluvat pirtti, joka ilmeisesti tarkoitti lankkumuurattua rakennusta, navetta- ja tallirakennus, sekä makasiini ja kellarirakennus sisällyksineen. Piharakennusten rakennusaineeksi mainittiin puu ja kateaineeksi päre kuten päärakennuksessa paitsi makasiinissa ja kellarissa, jotka olivat lautakatteisia. Vakuutuksen yhteissumma oli 10250 markkaa.³⁴³ Varhaiset palovakuutukset todistavat, että huvilan ympärille alettiin välittömästi rakentaa tarpeellisia ulkorakennuksia, joita ilman elämä huvilalla ei ollut mahdollista.

Seuraava A. O. Snellmanin palovakuutus on päivätty vuonna 1890. Tällä kertaa huvilassa mainittiin olevan myös veranta, ja huoneiden lukumäärä oli noussut kymmeneen. Nämä muutokset näkyvät huvilaa vuonna 1891 esittävässä valokuvassa (kuva 12). Rakennuksen siipiosaa oli jatkettu kahden ikkunan verran. Uusi siipiosa on jo vuorattu mutta maalaamaton, kun taas entisen siipiosan maalattu laudoitus näkyy valokuvassa verannan läpi. Vanhan siipiosan pohjoispuolelle oli rakennettu veranta, joka on myöhemmin rakennettu umpeen.³⁴⁴ Tässä vakuutuksessa huvilan rakennusmateriaali tarkennettiin hirreksi, ja käy ilmi, että kate oli vaihdettu päreistä asfalttihuovaksi. Ulkorakennuksista mainittiin entisten lisäksi kaksi riittä ja kaksi latoa, joissa kaikissa oli pärekate. Vakuutuksen yhteissumma nousi 14 700 markkaan.

Rakennusten lisäksi myös huvilalla oleva irtain omaisuus on vakuutettu 10 000 markan arvosta. Tähän omaisuuteen kuuluu koottua viljaa, rehua, juureksia ja muita ruokia ja juomia. Vakuutukseen kuuluvat myös kotieläimet, peltotyökalut ja ajoneuvot. Huvilan sisustuksesta on mainittu pöytähopeat, liina- ja vuodevaatteet sekä

³⁴² Ellalan palovakuutus 1901. Pasi Kovalaisen arkisto.

³⁴³ Ellalan palovakuutus 30.5. 1879. A. O. Snellmanin palovakuutukset 1877-1895. OMA.

³⁴⁴ Kuva-arkisto. Pohjois-pohjanmaan museo.

palvelijoiden vaatteet. Huonekaluja ja isäntäväen sekä palvelijoiden irtainta omaisuutta ei ole eritelty tarkemmin.³⁴⁵

Vuonna 1894 päivätystä vakuutuksesta käy ilmi, että Ellalan ympärille rakennettiin yhä uusia ulkorakennuksia. Tällä kertaa kyseessä ovat talli ja karjasuoja sekä kylpyhuone- ja pesutuparakennus, johon kuului myös mankelihuone. Vuoden 1895 vakuutus on otettu Rosina Snellmanin nimellä tämän jäätyä leskeksi edellisenä vuonna. Siitä käy ilmi, että kylpyhuonerakennus oli varustettu vesisäiliöllä ja vesijohdolla.³⁴⁶

Uusin Ellalan palovakuutus on vuodelta 1901. Vakuutuksessa mainitaan huvilassa tehdyn muutostöitä vuonna 1895. Kyseessä on luultavasti korjaus, jossa Ellalan siipiosa korotettiin kaksikerroksiseksi. Toisen kerroksen ikkunat ovat T-mallisia, kun vanhemman osan ikkunat ovat kuusiruutuisia. Vuoden 1901 vakuutuksessa mainittiin huvilassa olleen kolme verantaa, yksi siipiosan kummallakin puolella ja yksi sisäänkäynnin edessä. Mahdollisesti kaksi nykyaikaan säilynyttä verantaa on rakennettu vuoden 1895 muutostöiden yhteydessä. Myöhemmin vuoden 1891 valokuvassa näkyvä veranta on rakennettu umpeen, ja sen viereen on tehty yksi huone lisää niin, että siipiosan pihanpuoleinen seinä on saanut nykyisen ulkoasunsa. Huvilan sisätiloista mainittiin, alakerrassa olleen neljä asuinhuonetta, tarjoiluhuone ja eteinen. Keittiö liesineen on sijainnut alakerrassa. Muita alakerran huoneita on lämmittänyt kolme kaakeliuunia. Yläkerrassa asuinhuoneita oli neljä, joissa kaikissa oma kaakeliuuni.³⁴⁷

Ulkoisesti huvila on säilynyt suurin piirtein siinä asussa, joka sillä oli jo 1900-luvun alussa. Ikkunat ovat puitejaoltaan alkuperäiset yhtä alakerran päätyikkunaa lukuun ottamatta. Suurin osa ulkorakennuksista on kadonnut, mutta pihapiirissä on pitkä puurakennus, jonka vanhimmat osat voivat olla peräisin ajalta ennen 1930-lukua. Vuoden 1889 kartassa ulkorakennukset on sijoitettu samalle kohdalle, jossa rakennus nykyään sijaitsee. Vuonna 1891 otetussa valokuvassa siipiosan päädyssä erottuvat yksinkertaiset portaat. Kyseessä on todennäköisesti ollut palvelusväen sisäänkäynti.

³⁴⁵ A. O. Snellmanin palovakuutukset 1877-1895. OMA.

³⁴⁶ A. O. Snellmanin palovakuutukset 1877-1895. OMA.

³⁴⁷ Ellalan palovakuutus 1901. Pasi Kovalaisen arkisto.

Nykyään tästä sisäänkäynnistä ei ole näkyvillä ulkoisia merkkejä. Ellalan torni on yhä vuoden 1891 asussa. Myös osa tornihuoneen ikkunalaseista on alkuperäisiä. Kuvassa tornillisen osan päädyistä puuttuvat lehtisahauskoristeet. Ne on mahdollisesti lisätty yhtä aikaa huvilan eteläpuolelle rakennetun verannan kanssa, jonka koristelua ne muistuttavat (kuva 13).

Siirryttyään Vaasan höyrymylly Oy:lle Ellala todennäköisesti toimi työnjohtajan asuntona. Myöhemmin huvila muutettiin myllyn ostaneen Rehuraisio oy:n konttoriksi. Rakennuksen sisätiloissa on tehty useita muutoksia. Viimeisemmät muutostyöt tehtiin ilmeisesti vuoden 1983 remontin yhteydessä. Tällöin alakerran huonejakoa muutettiin jonkin verran, ja yläkertaan vievä suuri portaikko purettiin ja rakennettiin uudestaan erilaiseksi. Huvilan sisätilojen pastellisävyinen väritys ja lattioita peittävät muovimatot ovat peräisin tästä korjauksesta. Ilmeisesti myös katto- ja lattialistat vaihdettiin uusiin tässä yhteydessä.

Vanha listoitus on säilynyt katon osalta yhdessä alakerran huoneessa. Huoneessa on yhä näkyvissä kattolaudoitus helmiponttipaneelista ja sitä reunustava leveä lista. Katon keskellä on jäljellä koristeellinen ruusuke kattokruunun ripustamista varten. Samanlainen katto, tosin kapeammalla listalla, on säilynyt palvelusväen portaikossa. Kapea portaikko johtaa alakerran entisestä keittiöstä yläkertaan. Nykyinen keittiö siipiosan toisessa kerroksessa lienee huomattavasti myöhäisempi. Lähinnä huvilan yläkerrassa on säilynyt joitakin vanhoja peiliovia muun muassa yläkerran saliin johtavat lasitetut pariovet. Suurin osa Ellalan kaakeliuuneista on purettu. Yläkerrassa niitä on säilynyt kolme kappaletta. Kaikki uunit ovat jugendtyylisiä, yksi valkoinen ja kasviornamentein koristettu, toinen vihreä ja kolmas ruskeasävyinen.

3. Toppilan olutpanimon huvila

Tontin numero: 15.

Omistaja: Hartwall oy.

Nykyinen käyttötarkoitus: Hartwall oy:n jakeluvaraston konttori.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: H. Tornbergin kesähuvila.³⁴⁸

Rakennusaika: Vuosi 1865.

Suunnittelija: Tuntematon.

Kerrosluku: 2, lisäksi tilava kellari.

Perusta: Luonnonkivi, osin nurkkakivet.

Runko: Hirsi.

Kattomuoto: Satulakatto.

Kateaine: Pelti.

Vuoraus: Varsinaisessa seinäosassa vaakalaudoitus. Alavyöhyke ja kerrosten välinen vyöhyke pystyлаudoitus peiterimoilla. Uusrenessanssityyliset pilasterit jakavat seinäpinnan vertikaalisiin vyöhykkeisiin.

Ulkovärit: Valkoinen, detaljit punaiset.

Kunto: Hyvä.

Huoneluku: Yläkerta 9 huonetta. Alakerta 10 huonetta.

Lähiympäristö: Toppilan olutpanimon huvila on vuodesta 1864 ollut osa panimoa, jonka mukaan se on saanut nimensä. Nykyään huvilaa ympäröivät modernit tuotanto- ja varastorakennukset, mutta pihapiirissä on säilynyt osia myös 1800-luvun panimosta. Alueella sijaitsevat hirsiset rakennukset ovat peräisin vuosilta 1864 ja 1874.³⁴⁹ Yhteen tiilirakennuksista on merkitty vuosiluku 1900, mahdollisesti osa tiilirakennuksista on vielä varhaisempia. Oluentuotanto Toppilassa loppui 1980-luvun puolivälissä jatkuttuaan sitä ennen lähes 120 vuotta. Alueella toimii toistaiseksi Hartwall oy:n jakeluvarasto. Vuokrasopimus kaupungin kanssa on voimassa vuoteen 2016 saakka.³⁵⁰

³⁴⁸ Katso Osa I, luku 8.6 Toppilan olutpanimon huvila – työtä ja huvia rinnakkain.

³⁴⁹ Kovalainen, Paso 1993, 12.

³⁵⁰ Heikki Honka 2002.

Säilymisedellytykset: Alueella ei ole asemakaavaa. Vuoden 1992 rakennusinventoinnissa huvila esitettiin säilytettäväksi tulevaa asemakaavaa laadittaessa.³⁵¹

Erityispiirteet: Kahdeksankulmainen lasitettu torni, jossa on uusgoottilaisia piirteitä. Kiinteän sisustuksen puolesta olutpanimon huvila on Toppilansalmen alueen parhaiten säilynyt. Vaikka 1960-luvun lopulla tehty korjaus on jättänyt jälkensä rakennukseen, on sieltä yhä löydettävissä monia arvokkaita yksityiskohtia, jotka kertovat huvilan historiasta. Huvila on ollut sisätiloiltaan edustava ja ylellinen.

Rakennushistoria:

Varhaisin löytämäni Toppilan olutpanimon tonttikartta on päiväämätön.³⁵² Todennäköisesti se kuvaa tilannetta panimon ollessa J. W. Snellman G:sonin kauppahuoneen hallussa. Tonttikartassa huvilan paikalle on merkitty pinta-alaltaan nykyistä huvilaa pienempi kaksikerroksinen puurakennus. Rakennuksessa mainitaan olevan puukatto ja kellari. Sisäänkäynnit on merkitty pihanpuolelta ja kaupungin puoleisesta päädyistä. Huvilan alla on nykyäänkin suuri kellari, jonne johtaa kaksi ovea rakennuksen eteläpuolelta.

Muut tonttikarttaan merkityt rakennukset on rakennettu tontin rajoille ja muodostavat suojatun pihapiirin. Varsinaisten panimorakennusten lisäksi tontilla oli kaksi suurta jääkellaria oluen säilytystä varten. Lisäksi tontilla oli paja sekä asuinrakennuksia panimotyöläisille ja palvelusväelle. Pesutupa, talli, makasiini ja käymälä kuuluivat kaikkien suurimpien huviloiden pihapiiriin. Tontin rannanpuoleiseen päähän on kartassa merkitty laivanrakennuspaikka.

Vuodelta 1889 peräisin olevassa tonttikartassa³⁵³ huvilaa on laajennettu ja ulkorakennuksia rakennettu lisää. Laajennetun huvilan pääsisäänkäynti oli rakennuksen kaupungin puoleisesta päädyistä. Puutarhaan on merkitty pitkiä suoria puutarhakäytäviä, joista keskimäinen päättyy huvilan edessä kaareen. Myös rakennuksen eteen pihan puolelle on merkitty neliön muotoinen alue, joka todennäköisesti tarkoittaa pientä puutarhaa, joka säilynyt paikalla nykyaikaan.

³⁵¹ Kovalainen, Paso 1993, 12.

³⁵² Situationsplan af lotten N. 15 å Toppila hemman i Uleå socken. J. W. Snellman G:son. Piirustukset. OMA.

³⁵³ Toppila ölbryggeri enligt upprättning år 1889 af G. Wilh. Liljebled. Kartta on kehystettynä huvilan seinällä.

Vuoden 1921 tonttikartassa puutarhaan on merkitty vain keskimäinen suora käytävä. Huvilan merenpuoleiseen päätyyn näyttää lisätyn uusi uloke, mahdollisesti kyseessä on yksikerroksinen eteinen, joka toimii nykyään huvilan sisäänkäyntinä.³⁵⁴ Tämä ovi oli palvelusväen sisäänkäynti, joka johti keittiöön. Tonttikarttojen suhteen ei aina ole selvää kuvaavatko ne toteutunutta tilannetta vai ainoastaan suunnitelmaa.

Huvila sai nykyisen ulkonäkönsä J. G. Snellmanin toteuttaman laajennuksen yhteydessä. Alkuperäisen pienemmän rakennuksen rakenteita on mahdollisesti mukana nykyisessä huvilassa. Rakennusta jatkettiin lisäosin pihan puolelle ja molempiin päätyihin. Panelointi uusittiin ja huvilaan rakennettiin myös torni. Tornissa ja osassa koristelua voi uusrenessanssin lisäksi nähdä uusgotiikan piirteitä. Kertaustyylien sekoittuminen yhdessä ja samassa rakennuksessa ei ollut mitenkään harvinaista. Todennäköisesti myös nykyiset ikkunat ovat peräisin samalta ajalta. Suurin osa ikkunoista on puitejaoltaan T-mallisia mutta yksi ullakon ikkuna sekä tornihuoneen ikkunat on jaettu vinoruutuuihin.

Puutarhan puoleinen veranta on lisätty vasta I. Åströmin aikana vuoden 1886 jälkeen. Verantaa ei näy huvilassa säilyneessä valokuvassa, jossa huvila muuten on nykyisen kaltaisessa asussa. Toisesta valokuvasta käy ilmi, että pihan puolella toisen kerroksen vasemmassa kulmassa sijainnut pieni parveke on myöhemmin rakennettu umpeen (kuva 14). Kuvassa näkyvät pihaa molemmilta sivuilta reunustaneet matalat puurakennukset on myöhemmin purettu modernien panimorakennusten tieltä. Valokuvat on todennäköisesti otettu vuoden 1889 tienoilla, jolloin panimon tontista piirrettiin tonttikartta.

Huvilassa ovat säilyneet I. Åströmin tilaamat piirustukset huvilan puutarhan puoleisesta verannasta. Veranta on rakennettu vuoden 1889 jälkeen, sillä sitä ei ole merkitty kyseisenä vuonna piirrettyyn tonttikarttaan.³⁵⁵ Vuonna 1921 piirrettyssä tonttikartassa veranta sen sijaan on mukana.³⁵⁶ Piirustukset on laatinut rakennusmestari W. Lindroos. Verannan yläosa on piirretty parvekkeeksi, jota kiertää

³⁵⁴ Kartta tehdastontista N:3 Toppilan satama-alueella Oulussa 1921. Kartta on kehystettynä huvilan seinällä.

³⁵⁵ Toppila ölbryggeri enligt upprättning år 1889 af G. Wilh. Liljeblad. Kartta on kehystettynä huvilan seinällä.

³⁵⁶ Kartta tehdastontista N:3 Toppilan satama-alueella Oulussa 1921. Kartta on kehystettynä huvilan seinällä.

koristeellinen kaide. Verannan alakerrasta johtaa puutarhaan kaksi kaarevaa portaikkoa. Yläkerran parveke on yhä jäljellä, sille kuljetaan yhdestä toisen kerroksen korkeista ikkunoista. Piirustuksessa verannan alaosaan ei ole merkitty ovea, joten käynti myös sinne oli mahdollisesti järjestetty ikkunan kautta.

Parvekkeen nykyinen kaide ei vastaa piirustusta. Sen sijaan se muistuttaa puutarhan matalan aidan mallia. Mahdollisesti veranta ei koskaan valmistunut tarkalleen piirustusten esittämän kaltaiseksi. Vuonna 1938 otetussa valokuvassa³⁵⁷ veranta näkyy kokonaisena. Kaiteiden koristelu muistuttaa nykyistä, ja puutarhan aita on jo paikoillaan, myös portaat on toteutettu piirustuksesta hieman poiketen. Vuonna 1955 otetussa valokuvassa verannan alaosa on jo rakennettu umpeen ja portaita siirretty.³⁵⁸ 1960-luvun lopulla suoritettua korjauksessa verannan alakerran ikkunat vaihdettiin puitejaoltaan moderneihin ikkunoihin ja uloskäynti ja portaat siirrettiin nykyiselle paikalleen.

Lähes joka huoneessa oli koristeelliset kaakeliuunit, joista kuusi on säilynyt nykyaikaan. Kaikki uunit ovat malliltaan ja koristeaiheiltaan erilaisia. Ala- ja yläkerran salien uunit ovat koristeellisia uusbarokkiuuneja (kuva 15). Makuuhuoneiden uunit ovat yksinkertaisempaa empire- ja uusrenessanssityyliä. Uunien koristelutoissa vaihtelevat kasviornamentit, simpukat ja runsaudensarvet. Yksityiskohtaiset koristeaiheet toistuvat myös uunien koristeellisissa metalliluukuissa³⁵⁹. Eräässä yläkerran makuuhuoneen uunin koristekaakeleissa on kuvattu rokokoohenkinen aihe, jossa paimenpoika on kaapannut paimentytön syleilyynsä. Lisäksi huvilan alakerrassa on säilynyt yksi metallikuorinen uuni huoneessa, jossa on todennäköisesti aikaisemmin sijainnut huvilan keittiö. Yläkerrassa on myös yksi uudempi vuosisadan vaihteesta peräisin oleva jugendtyylinen kaakeliuuni, joka on asennettu samassa yhteydessä kun yksi suurempi huone on jaettu väliseinällä kahtia.

³⁵⁷ Niskala 1997, 26.

³⁵⁸ Niskala 1997, 33.

³⁵⁹ Yhden alakerran kaakeliuunin luukussa on merkintä ”Björkboda H.fors”. Tämä saattaa viitata vuonna 1887 Dragsfjärdiin perustettuun Suomen ensimmäiseen metalliheloja valmistaneeseen tehtaaseen. Kaila 1987, 134. Tämä voi tarkoittaa, että ainakin osa uuneista asennettiin vasta Åströmin aikana vuoden 1886 jälkeen.

Huvilassa eletystä elämästä kertovat sen kaksi portaikkoa, jotka ovat säilyneet nykyaikaan. Pääsisäänkäynti huvilan kaupungin puoleisesta päädyistä tapahtui katoksen suojaaman peilioven kautta suoraan pääportaikkoon. Leveät askelmat johtavat lasitettujen peiliovien kautta ensimmäisen kerroksen eteishalliin. Portaikossa ja eteishallissa on säilynyt korkea profiloitu rintapaneeli. Eteishallista portaat jatkuvat toiseen kerrokseen yhtä leveinä. Portaita reunustaa muhkea sorvattu porraskaide. Askelmia ja toisen kerroksen porrastasannetta valaisee kaiteeseen rakennettu lyhty.

Palvelusväen portaikko on huomattavasti vaatimattomampi. Portaat alkavat keittiön oven luota huvilan toisesta päädyistä. Yksinkertaisen kaiteen reunustamat portaat nousevat kapeina ja jyrkkinä toiseen kerrokseen. Huvilan kolmas portaikko johtaa ullakolle ja ylös torniin. Kapeudestaan huolimatta torniin johtavat portaat ovat saaneet kevyesti koristellun kaiteen. Pieni pyöreä ikkuna tuo valoa muuten pimeisiin ylöspäin kapeneviin portaisiin, jotka johtavat ylös kahdeksankulmaiseen tornihuoneeseen. Tornin kiinteään sisustukseen kuuluu kapea penkki, joka kiertää huoneen seinustoja.

Huvilassa on säilynyt 1800-luvulta peräisin olevia peiliovia. Osassa ovia on yhä jäljellä koristeelliset nupit ja lukot. Huomattava on myös palvelusväen portaikon alla sijaitsevan komeron ovi, jonka keskimmäistä peiliä koristaa rosetti. Toinen samanlainen ovi on nostettu ullakolle, sen alkuperäinen paikka on epäselvä. Huvilan kaupungin puoleisen päädyn kuusikulmainen erkkeri on ensimmäisessä kerroksessa erotettu kolmella kaarella salista erilliseksi huoneeksi. Toisessa kerroksessa erkkerin ja salin yhtymäkohtaa kehystävät koristeelliset pilasterit. Toisen kerroksen salin katossa ovat yhä näkyvillä hyvin säilyneet alkuperäiset koristemaalaukset (kuva 16). Niiden tekijästä ei ole tietoa. Kuviot on maalattu pahvipinnalle. Maalaukset esittävät kertaustyyleille tyypillisiä klassisvaikutteisia kasviaiheita. Maalauksiin liittyvät kiinteästi osin kullatut profiloituneet kattolistat ja yksinkertaiset ornamenttinauhut. Listoituksia on säilynyt myös muitten huoneiden katoissa. Katoissa on säilynyt myös koristeellisia rosetteja kattokruunun ripustamista varten.

4. Antellin huvila

Tontin numero: 27.

Omistaja: Oulun kaupunki.

Nykyinen käyttötarkoitus: Oulun kaupunki on vuokrannut huvilan ympärivuotiseen asuinkäyttöön.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: H. Winckelmannin kesähuvila.³⁶⁰

Rakennusaika: Vuosien 1867 – 1889 välisenä aikana.

Suunnittelija: Tuntematon.

Kerrosluke: 2.

Perusta: Luonnonkivi.

Runko: Alakerta on tiilirunkoinen, yläkerta lankkurakenteinen.

Kattomuoto: Satulakatto.

Kateaine: Huopa.

Vuoraus: Kalkkilaastirappaus.

Ulkovärit: Valkoinen kalkkimaali.

Kunto: Huono.

Huoneluoke: Yläkerrassa 5 huonetta. Alakerrassa 5 huonetta.

Lähiympäristö: Huvilan pihapiiriin kuuluu kaksi talousrakennusta, joista pienempi on vuonna 1948 rakennettu kellari. Suuremmassa talousrakennuksessa sijaitsevat sauna, varasto, liiteri ja vinttikamari, jota on käytetty palveluväen asuntona. Huvilan tavoin lankkumuurattu talousrakennus lienee huvilan kanssa samanikäinen. Talousrakennuksen lautarakenteinen pääty on myöhempää tekoa. Molemmat piharakennukset on punamullattu.³⁶¹ Huvilan puistossa säilyi 1960-luvulle saakka 8-kulmainen paviljonki. Paviljonki oli avoin neljältä sivulta. muilta sivuilta sitä kiersivät koristeelliset kaiteet, joiden sisäpuolella oli pitkät penkit. Paviljonkia käytettiin muun muassa tanssilavana (kuva 18).³⁶²

Säilymisedellytykset: Vuoden 2003 asemakaava säilyttää huvilan ja lankkumuuratun ulkorakennuksen.³⁶³

Erytyspiirteet: Lankku- eli kilpukkarakenne. Koristeelliset valeikkunat. Lasitettu satulakattoinen veranta.

³⁶⁰ Katso Osa I, luku 8.7 Leipuri asettuu Toppilansalmeen – Antellin huvila.

³⁶¹ Leskelä 2002, 18.

³⁶² Reino Niemelä 2001.

³⁶³ Bierganns 2002.

Rakennushistoria:

Antellin huvila poikkeaa rakenteeltaan muista Toppilansalmen huviloista. Rakennuksen ensimmäinen kerros on rakennettu tiilestä kivijalkaperustuksen päälle. Toisen kerroksen materiaalina on käytetty eri pituisia lankunpätkiä eli kilpukoita, jotka on muurattu savilaastilla tiilten tapaan. Huvila on rapattu kalkkilaastilla ja maalattu valkoisella kalkkimaalilla. Huvilan pitkissä räystäissä ja niitä kannattelevissa koristeellisissa konsoleissa voi aistia vaikutteita sveitsiläistyylistä. Kaksiosainen konsoli koostuu räystästä kannattelevasta poikasesta sekä siihen alapuolelta liittyvästä koristeveistetyistä lisäosasta, jonka keskellä on kaiverrettu kuvio (kuva 19).

On mahdollista, että huvilan kilpukkarakenteinen toinen kerros on rakennettu huomattavasti myöhemmin. Materiaalin lisäksi tätä tukee myös ensimmäisen ja toisen kerroksen ikkunoiden väliset erot. Ensimmäisessä kerroksessa ikkunat ovat kuusiruutuisia kun toisen kerroksen ikkunoista osa on T-mallisia. Toisen kerroksen takapihalle avautuvat ikkunat ovat uudempaa mallia kuin muut yläkerran ikkunat. Ullakon ikkunat ovat neliruutuisia.³⁶⁴ Ikkunoihin ovat alun perin kuuluneet koristeelliset ikkunaluukut. Nykyään luukut ovat jäljellä vain alakerran päädyn kahdessa valeikkunassa.

Huvilaan kuuluu lautarakenteinen veranta. Verannan T-malliset ikkunat on jaettu lisäpuitteilla vinoruutuisiksi. Verannan edessä on ollut koristeellisen kaiteen ympäröimä avokuisti. Kuistiin kuului kaks kiinteää penkkiä. Kuisti on säilynyt vain vanhoissa valokuvissa, nykyään sen paikalla on kaksi porrasaskelmaa. Kuisti on purettu ennen vuotta 1963.³⁶⁵

Huvilan alakerrassa on ollut suuri sali, joka on nykyään jaettu olohuoneeksi ja keittiöksi. Alun perin keittiö on voinut sijaita jossakin piharakennuksessa. Eteishallin ja salin lisäksi alakerrassa on ollut yksi pienempi huone. Yläkerrassa on nykyään erillinen huoneisto, johon kuuluu porrashuone, keittiö, vessa ja kaksi muuta huonetta. Huvilan toiseen kerrokseen johtavaa portaikkoa reunustaa koristeellinen kaide. Portaikko on ootrattu. Tummemman sävyisellä oottrauksella portaisiin ja portaiden alla sijaitsevan komeron oveen on maalattu listojen kaltaisia aiheita.

³⁶⁴ Leskelä 2002, 7-9, 16.

³⁶⁵ Leskelä 2002, 16.

Osa huvilan vanhoista peiliovista on säilynyt. Näihin kuuluvat ulko-ovet sekä verannalta eteishalliin johtavat ovet. Myös yksi alakerran väliovista on peiliovi tosin nykyään molemmilta puolilta levyillä peitetty. Rakennusta lämmitetään edelleen puu-uuneilla. Alakerran uunit ovat pyöreitä ja peltikuorisia, lisäksi yläkerrassa on yksi nelikulmainen uuni. Keittiössä on kamiina. Ainakin yläkertaan uuni on lisätty jälkepäin. Mahdollisesti alakerrassa on alun perin ollut kaakeliuuni. Kaikkien tulisijojen hormit liittyvät yhteen savupiippuun.³⁶⁶

Lankku- eli kilpukkarakenne liittyy höyrysahojen yleistymiseen 1860-luvulta eteenpäin. Lankunpätkät olivat uusien tehokkaampien sahojen jätettä. Antellin huvilan lankunpätkät voisivat hyvin olla peräisin Toppilan höyrysahalta. Sahan perusti salmen pohjoisrannalle J. V. Snellman vuonna 1878. Kilpukkarakennetta oli käytetty oululaisissa taloissa jo 1860-luvulta alkaen.³⁶⁷

5. Fellmanin huvila

Tontin numero: 6.

Omistaja: Aino Nurro.

Nykyinen käyttötarkoitus: Ympärivuotinen asuinkäyttö.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: C. G. Lundmanin kesähuvila.³⁶⁸

Rakennusaika: Ennen vuotta 1871.

Suunnittelija: Tuntematon.

Kerrosluke: 2.

Perusta: Luonnonkivi.

Runko: Hirsi.

Kattomuoto: Satulakatto.

Kateaine: Huopa.

³⁶⁶ Leskelä 2002, 8-9, 13, 15, 18.

³⁶⁷ Leskelä 2002, 26-27.

³⁶⁸ Katso Osa I, luku 8.8 Fellmanin huvila – kauppiashuvilasta Merenkävijöiden majaksi.

Vuoraus: Vaakalaudoitus. Alavyöhyke vaakalaudoitus. Kulmista viistetyt pilasterit jakavat seinäpinnan vertikaalisiin alueisiin.

Ulkovärit: Valkoinen, detaljeissa vihreä.

Kunto: Melko hyvä.

Huonelu: Alakerrassa 6 huonetta. Yläkerrassa 5 huonetta.

Lähiympäristö: Pihapiiriin kuuluvat kookas ulkorakennus ja sauna. Kaksikerroksinen vaakalaudoitettu ulkorakennus on todennäköisesti peräisin 1800-luvulta. Ulkorakennuksessa on neljä ovea, joissa on koristeelliset taotut helat. Alakerran kuusi ikkunaa on jaoteltu puitteilla neliruutuisiksi ja yläkerran kaksi ikkunaa vinoruutuisiksi. Ovien ja yläkerran ikkunoiden vuorilaudat menevät päistä ristiin. Myös neliruutuisella ikkunalla ja peiliovella varustettu sauna on iäkäs rakennus.

Säilymisedellytykset: Huvila sijaitsee asemakaavan mukaisella Raakkulan puistoalueella. Vuoden 1992 rakennusinventoinnissa rakennusta ei esitetty säilytettäväksi.³⁶⁹ Vanhentunut kaava vaarantaa huvilan säilymistä.

Erityispiirteet: Huvilan räystäällä kiertää koristeellinen hammaslaitainen otsalauta. Samanlainen koriste on huvilan vanhemman osan ikkunoiden yläpuolella.

Rakennushistoria:

Toppilansaaren tontilla numero kuusi sijaitsevan huvilan vanhimmat osat ovat ilmeisesti valmistuneet ennen vuotta 1871, jolloin tontti oli kauppias Lundmanin hallussa. Rakennuksessa suoritettujen korjausten yhteydessä oven vuorilaudasta paljastui kirjoitus ”v. 1884 M. M. Hälli Oulun kunta”.³⁷⁰ Huvila ja ulkorakennus näkyvät vuonna 1889 piirrettyssä kartassa.

Huvilaa on todennäköisesti laajennettu useita kertoja (kuva 20). Rakennuksen vanhempi osa on sen Hietasaarentien puoleinen pää, jonka ikkunat ovat puitejaoltaan kuusiruutuisia ja kolmiruutuisia. Huvilan pääsisäänkäynti on vanhan osan Toppilansalmen puoleiselta pitkältä sivulta. Keittiön ovi taas on rakennuksen päädyssä. Kaupungin puoleinen paviljonkimainen osa, jonka ikkunat ovat yhdeksänruutuiset, on todennäköisesti myöhempää tekoa. Paviljonkiosaan on oma sisäänkäyntinsä. Huvilan takapihan puoleisella sivulla on aikaisemmin ollut lasiveranta ja tanssisali. Tanssisali rakennettiin vuoden 1929 jälkeen, jolloin huvila oli

³⁶⁹ Kovalainen; Paso 1993, 32.

³⁷⁰ Kovalainen; Paso 1993, 32.

Oulun merenkävijät ry:n hallussa. Paviljongin toinen kerros on aikaisemmin avautunut tanssisaliin. Aukko on vuoden 1963 jälkeen suljettu osin laudoituksella ja osin ikkunaruuuduilla. Sekä tanssisali että lasiveranta on purettu vuoden 1963 jälkeen.³⁷¹

Huvilan pääsisäänkäynti johtaa suoraan huvilan pääportaikkoon, josta pääsee toiseen kerrokseen. Portaikon ylätasanteella porrasaukkoa kiertää koristeellinen kaide. Huvilan keittiöön kuljetaan pienen eteisen läpi. Keittiöstä johtavat kapeat palvelusväen portaat yläkerran pieneen kamariin. Keittiössä on nykyään puuhella. Huvilassa on joitakin pyöreitä metallisia uuneja, joita yhä lämmitetään. Paviljonkiosa on alun perin ollut kylmää tilaa. Huvilassa on säilynyt useita alkuperäisiä peiliovia. Pääportaikon kohdalta seinästä on pinkopahvin ja tapettikerrosten alta paljastunut suoraan hirsiseinälle painettuja sabloonakuvioita. Kuviot on painettu punaisella värillä vihertävälle pohjavärille. Sabloonakoristelu oli tyypillinen 1800-luvun puolivälille, se korvasi kalliimman tapetin. Toisen kerroksen suuremman huoneen seinästä paljastunut alin tapettikerros, vaaleita kukkakuvioita vaaleanpunaisella pohjalla sekä tummanpunainen kukka-aiheinen boordi, puolestaan viittaa 1900-luvun vaihteeseen. Sataman läheisyys näkyy erikoisissa rakennusmateriaaleissa. Saman huoneen seinästä paljastui korjauksen yhteydessä mahonkilautaa, joka on mahdollisesti peräisin ulkomailta tulleesta pakkauslaatikosta.

6. Hedmanin huvila

Tontin numero: 22.

Omistaja: Huvila on yksityisessä omistuksessa. Kaupunki on tehnyt ostotarjouksen.

Nykyinen käyttötarkoitus: Rakennuksessa asutaan ympärivuotisesti.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: P. Hedmanin kesähuvila.³⁷²

Rakennusaika: Rakennettu vuosina 1858 - 1859.

Suunnittelija: Tuntematon.

Kerrosluke: 2.

Perusta: Luonnonkivi.

³⁷¹ Aino Nurro 2001.

³⁷² Katso Osa I, luku 8.9 Hedmanin huvila - Kesän kuumaa eleganssia kuistilla ja puutarhassa.

Runko: Hirsi.

Kattomuoto: Satulakatto.

Kateaine: Kattotiili.

Vuoraus: Pystyvuoraus peiterimalla.

Ulkovärit: Punamulta, detaljeissa valkoinen.

Kunto: Melko huono.

Huoneluku:

Lähiympäristö: Pihapiirissä on runsaasti eri-ikäisiä varastokoppeja ja ulkovessa.

Säilymisedellytykset: Vuoden 2003 asemakaavassa rakennus säilytetään.

Erityspiirteitä: Huvilan molemmilla sivuilla on koristeellinen kuisti. Alakerran ikkunoissa on jäljellä ikkunaluukut.

Rakennushistoria:

Huvila oli valmistumisestaan lähtien vuoteen 1950 saakka Hedmanin suvun omistuksessa tosin välillä pois vuokrattuna.³⁷³ Vuonna 1898 otetussa valokuvassa huvila on ulkoasultaan suurin piirtein nykyisen kaltainen (kuvat 21-22). Hirsirakenteinen kaksikerroksinen rakennus muodostuu kahdesta osasta. Pohjakaavaltaan suorakulmion muotoiseen pääosaan liittyy hieman matalampi kuusikulmainen päätyosa. Huvilan värityys näyttäisi olleen sama jo 1800-luvulla.

Huvilassa oli alun perin pärekatto. Huvilan ikkunat ovat puitejaoltaan kuusiruutuisia lukuun ottamatta yhtä alakerran yhdeksänruutuista ikkunaa. Nykyiset asukkaat ovat vaihtaneet osan yläkerran ikkunoista uusiin puitejaoltaan entisen kaltaisiin. Vain alakerran ikkunoissa on ikkunaluukut. Huvilan pääsisäänkäynti on todennäköisesti ollut rakennuksen salmen puoleiselta sivulta avoimen kuistin kautta. Kuistiin kuuluvat kiinteät penkit.³⁷⁴

Myös huvilan toisella pitkällä sivulla on suurehko kuisti, jossa on mahdollista ateriaomaan. Kuusikulmaisen päädyn keskellä on sisäänkäynti, jonka edessä on pieni kaiteen reunustama porrastasanne. Rakennuksen toisen päädyn olevan sisäänkäynnin edessä ovat samankaltaiset portaat kaiteineen. Portaiden yläpuolella toisessa kerroksessa on koko päädyn levyinen konsolien tukema parveke. Parvekkeen koristeellinen kaide on samanlainen kuin vuosina 1937 ja 1949 otetuissa valokuvissa.

³⁷³ Kovalainen; Paso 1993, 24.

³⁷⁴ Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

Näissä valokuvissa parveke on nykyistä suurempi ja muodoltaan kuusikulmainen. Parvekkeen keskelle rakennettu pieni koppi on peräisin vasta vuoden 1950 jälkeiseltä ajalta.

Huvilan sisätiloissa on tehty muutoksia huonejärjestyksessä, kun rakennus on jaettu pienempiin asuntoihin. Muun muassa alakerran sisäkattoa on laskettu. Todennäköisesti 1940-luvulla huvilassa otetussa valokuvassa näkyy tiilestä muurattu avotakka.³⁷⁵ Nykyään huvilan alakerrassa on ainakin yksi pyöreä metallikuorinen uuni. Huvilassa tehtiin suurempia korjauksia vuonna 1947. Vielä 1950-luvulla huvilassa asui viisi perhettä.³⁷⁶

7. Lundströmin huvila

Tontin numero: 17.

Omistaja: Paaso.

Nykyinen käyttötarkoitus: Rakennuksessa asutaan ympärivuotisesti.

Alkuperäinen käyttötarkoitus: O. Lundströmin kesähuvila.³⁷⁷

Rakennusaika: Ennen vuotta 1866.

Suunnittelija: Tuntematon.

Kerrosluku: 2.

Perusta: Luonnonkivi.

Runko: Hirsi.

Kattomuoto: Satulakatto.

Kateaine: Kattotiili.

Vuoraus:

Ulkovärit: Punamulta, detaljeissa valkoinen.

Kunto: Hyvä.

Huoneluku:

Lähiympäristö:

Säilymisedellytykset: Vuoden 2003 asemakaavassa rakennus säilytetään.³⁷⁸

³⁷⁵ Kuva-arkisto. Pohjois-Pohjanmaan museo.

³⁷⁶ Kovalainen, Paso 1993, 24.

³⁷⁷ Katso Osa I, luku 8.10 Uuden lomailukulttuurin alku makkaratehtailijan huvilalla.

Erityispiirteitä: Pääosin kaksikerroksisessa rakennuksessa ei ole lainkaan lautavuorausta, vaan mahtavat punamullalla sivellyt hirret ovat näkyvillä. Jykevä nelikulmainen torni ja peittämättömät hirsinurkat luovat kansallisromanttisen vaikutelman (kuva 26).

Rakennushistoria:

Hirsirakenteinen huvila on ulkoasultaan säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan. Ikkunanpuitteet ja vuorilaudat sekä kuistien ja parvekkeen koristeelliset kaiteet on maalattu valkeiksi. Väritys lienee alkuperäinen. Lidströmien aikana 1920-luvulla otetussa valokuvassa näkyy huvilan pihassa pärekattoinen leikkimökki, johon kuuluu pieni kuisti.

Nykyiset omistajat ovat vaihtaneet huvilan kaikki ikkunat uusiin puitejaoltaan entisen kaltaisiin ikkunoihin. Huvilan alkuperäisistä ikkunoista on jäljellä vain kaksi ullakkoikkunaa. Takapihan lunetti-ikkuna on kokonaan uusi lisä. Myös ulko-ovet on vaihdettu uusiin. Huvilan uunit on purettu, samoin kaikki kiinteä sisustus ovia, portaita ja listoja myöten on vaihdettu uuteen. Aiemmasta sisustuksesta antavat viitteitä huvilassa säilyneet tapettifragmentit. Suurikuvioiset kirkasväriset tapetit olivat tyypillisiä 1800-luvun loppupuoliskon kertaustyyleille. Lundströmin huvilassa oli sekä kukkakuvioisia että erilaisia kivipintoja jäljitteleviä tapetteja. Samasta tapetista löytyi useaa eri sävyä. On epäselvää, oliko huvilan eri huoneet tapetoitu saman tapetin eri sävyillä. Mahdollisesti yhdessä huoneessa käytettiin aina samaa tapettimallia mutta eri sävyisenä.

³⁷⁸ Bierganns 2002.

LIITE 1³⁷⁹

Toppilansaaren tontit 1 - 5 oli varattu kaupunkilaisten halkovarastopaikoiksi. Tällöin tontit vuokrasivat seuraavat henkilöt:

Tontti numero

6. F. Lithovius
7. C. G. Lundman
8. G. W. Snellman
9. G. G. Snellman
10. J. W. Snellman
11. M. E. Ringvall
12. Annette Petrell
13. A. W. Ramberg
14. L. Candelin
15. Lars Junnelius
16. Jacob Junnelius
17. O. Lundström
18. Jacob Fellman
19. Isak Fellman
20. H. H. Höckert
21. S. W. Antman
22. P. Hedman
23. Ch. Herlofsson
24. F. Granberg
25. Magnus Höckert
26. A. Laurell
27. – 28. Sara M. Thusberg
29. Z. Castren
30. G. Bergbom
31. J. G. Bergbom
32. I. W. Fellman
33. kauppaseura, tontti luovutettiin vuonna 1858 valtiolle luotsiasemapaikaksi.
34. kauppaseura
35. Gustaf Söderman
36. - 37. kauppaseura.

Toppilansalmen pohjoisrannalla vuokraajat olivat:

1. Sofia Junnelius
2. L. Candelinin polttimo vuodesta 1860 Rambergin ja Södermanin polttimo
3. Gustaf Bergbomin polttimo myöhemmin J. Boströmin ja E. Reisin polttimo
4. Isak Fellman
5. J. A. Castren
6. Abraham Nylander
7. J. G. Svendelin
8. C. J. Uhlenius
9. R. L. Engelberg
10. J. Galenius
11. M. Stenman

³⁷⁹ Snellman 1939, 245-246.

12. C. E. Junnelius
13. J. Bergström
14. J. A. Fellman
15. H. Tornberg
16. J. J. Boström
17. H. Hedmanson
18. kauppaseura
19. P. W. Wiiger
20. C. E. Bergbom
21. Clas Niska
22. H. E. Höckert
23. O. M. Rinman
24. tervapehtoorin asunto
25. tervahovi
26. C. L. Fabritius
27. J. Grönholm
28. J. W. Snellman
29. F. Micklin
30. G. Bergbom
31. Sara M. Thusberg
32. - 34. J. J. Boström
35. - 37. H. Tornberg
41. L. P. Junnelius
42. J. Bergström.

LIITE 2³⁸⁰

Mustasaaren tonttien ensimmäiset vuokraajat vuonna 1866 olivat:

1. Toht. F. Nylander
2. Toht. F. Nylander
3. Luutn. C. Carlsson
4. Kauppam. F. Granberg
5. Rehtori J. A. Hällberg
6. Konsuli L. Candelin
7. Konsuli L. Candelin
8. Raatim. C. W. Westerlund
9. Kauppam. F. W. Liljeblom
10. Kirjansit. C. G. Sundell
11. Kauppam. F. W. Liljeblom
12. Leipurimest. A. Pietelin
13. Värjärimest. D. E. Lindgren
14. Värjärimest. D. E. Lindgren
15. Värjärimest. A. Holm
16. Kaup.palv. M. A. Nyberg
17. Kauppam. F. W. Liljeblom
18. Kauppam. F. W. Liljeblom
19. Kauppam. F. W. Liljeblom

³⁸⁰ Turunen 1993, 13.

KUVALUETTELO

kuva 1 Lääninarkkitehti Johan Oldenburgin laatima Toppilan tonttikartta vuodelta 1854. Snellman 1939.

kuva 2 Yksityiskohta G. W. Liljebladin kartasta vuodelta 1889. Oulun kaupungin kartastopalvelut.

kuva 3 Toppilansalmen – Hietasaaren alue vuonna 1944. Oulun kaupungin kartastopalvelut.

kuva 4 Toppilansaaren asemakaavaluonnos vuodelta 2002. Bierganns 2002.

kuva 5 Huvilan julkisivupiirros, John Lybeck 1880. OMA.

kuva 6 Läpileikkauspiirros huvilasta. John Lybeck 1880. OMA.

kuva 7 Petrellin huvilan sali. Valokuva on otettu 1900-luvun alkuvuosina, jolloin panimomestari Frithiof Lundgren asui huvilaa perheineen.³⁸¹ Perheeseen kuuluivat vaimo Fanny ja viisi lasta.³⁸² PPM.

kuva 8 Huvila Bellevue keittiön puolelta posteljooni Eemeli Kaijasen kuvaamana vuonna 1908. Kuvassa Olga Vainikainen, puutarhanhoitaja Maikki Rautio ja Aino Rautio.³⁸³ OMA.

kuva 9 Ulkoilmaravintola Bellevuen kyltti H. W. Claudelinin kuvaamana vuonna 1939. OMA.

kuva 10 Hannala vuonna 1899. PPM.

kuva 11 Hannala vuonna 2002. U.P.

kuva 12 Elin Snellmanin ja Johan Weckmanin häät Ellalassa 11.8. 1891. Kuvassa näkyvä veranta on myöhemmin rakennettu umpeen. PPM.

kuva 13 Ellala vuonna 2002. Kuvassa näkyvä veranta on todennäköisesti rakennettu vuoden 1895 muutostöiden yhteydessä. U.P.

kuva 14 Toppilan olutpanimon huvilan pihaa molemmilta sivuilta reunustaneet matalat puurakennukset on myöhemmin purettu modernien panimorakennusten tieltä.. Pihan puolella toisen kerroksen vasemmassa kulmassa sijainnut pieni parveke on myöhemmin rakennettu umpeen. Valokuvat on todennäköisesti otettu vuoden 1889 tienoilla, jolloin panimon tontista piirrettiin tonttikartta. Hartwall oy.

³⁸¹ Kaisu Mikkola, ”Erkki Kivijärvin asui Petrellin villaa”. Kaleva 24.5. 2002.

³⁸² Kaisu Mikkola, ”Lasinegatiiveissa säilyy Petrellin villa”. Kaleva 23.5. 2002.

³⁸³ H. W. C. (Herbert W. Claudelin), ”Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua III”. Kaleva 19.11. 1939.

- kuva 15 Kaakeliuuni Toppilan olutpanimon huvilan yläkerran salissa. Huvilassa on säilynyt yhteensä kuusi koristeellista kaakeliuunia, kaikki eri mallia. U.P.
- kuva 16 Yksityiskohta Toppilan olutpanimon huvilan yläkerran salin katon koristemaalauksesta. Tuntemattoman tekijän toteuttamat koristemaalaukset ovat säilyneet varsin hyvin. U.P.
- kuva 17 Antellin huvilan kuistilla 1910-luvulla. Takarivissä vasemmalta: Anna Antell Katri Antellin tytär, Edith Wilander, Loviisa Antell K. Antellin tytär, Katri Antell, Liisa Pekkala eli Pekkaliniska perheen palvelija. Eturivissä vasemmalta: John Antell K. Antellin poika, Gurlu Antell (omaa sukuaan Finell) J. Antellin vaimo, Ole Finell G. Antellin nuorin veli. PPM.
- kuva 18 Antellin huvilan puiston 8-kulmainen huvimaja, joka purettiin 1960-luvulla. Alkuperäinen kuva on Aino Mäkelän hallussa Helsingissä.
- kuva 19 Antellin huvila vuonna 2001. U.P.
- kuva 20 Fellmanin huvila vuonna 2001. Rakenuksen toiselta puolelta on purettu alkuperäinen lasiveranta ja Oulun merenkävijät ry:n rakentama tanssilava. U.P.
- kuva 21 Hedmanin huvila vuonna 2002. Rakennus on säilynyt ulkoasultaan varsin muuttumattomana. Yläkerran ikkunat on vaihdettu moderneihin puitejaoltaan entisen kaltaisiin ikkunoihin. U.P.
- kuva 22 Hedmanin huvilalla vuonna 1898. Toinen vasemmalta Adele Timgren-Sundqvist (omaa sukuaan Hedman), ensimmäinen oikealta Elias Rosengren, toinen oikealta Georg Hedman, kuistilla vasemmalta: Vera Arvola (omaa sukuaan Hedman), Mili Hedman. PPM.
- kuva 23 Veljekset Leo ja Knut Lidström Lidströmin huvilan puutarhassa. Alkuperäinen kuva on Valter Bäckströmin hallussa.
- kuva 24 Frida Lidström ystävättäriineen huvilan kuistilla joskus 1920-luvulla. Alkuperäinen kuva on Valter Bäckströmin hallussa.
- kuva 25 Sisarukset Frida ja Ragnar äitinsä Tilma Lidströmin kanssa huvilan kuistilla. Alkuperäinen kuva on Valter Bäckströmin hallussa.
- kuva 26 Lidströmin huvila vuonna 2002. Rakennuksen ulkoasu on säilynyt alkuperäisen kaltaisena. Ikkunat on vaihdettu uusiin puitejaoltaan entisenlaisiin ikkunoihin. U.P.
- kuva 27 Mary Schaumanin (omaa sukuaan Snellman) lapset Benita, Kate ja Ruth Hannalan puistossa. PPM.
- kuva 28 Näkymä Hannalan puistosta. Antiikin hahmoja esittävät veistokset olivat suosittuja koristeita huvilapuutarhoissa. PPM.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Oulun maakunta-arkisto (OMA), Oulu.

A. O. Snellmanin palovakuutukset 1877-1895.

H. W. Claudelinin arkisto.

Luutnantti R. Weckmanin palovakuutusasiakirjat ja kuitit 1896-1912.

Rouva R. Snellmanin palovakuutukset 1894-1897.

Toiminimi Isak Ravanderin arkisto.

Pohjois-Suomea käsitteleviä opinnäytetöitä.

Karjalainen, Anne 1993. Naisrikollisuus Oulussa ja Oulun kihlakunnassa vuosina 1894 - 1939. Pro gradu-tutkielma.

Oulun kaupunginarkisto, Oulu.

Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1920.

Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1921.

Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1922.

Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1923.

Oulun kaupungin kunnalliskertomus vuodelta 1925.

Ylitalo, Eero 1986. Punavankimuistomerkkihankkeeseen liittyvä selvitys vuoden 1918 tapahtumista Oulussa. Oulun kaupunki.

Oulun kaupungin tekninen keskus, Oulu.

Bierganns, Kay. Toppilansaaren asemakaavoitus, asemakaavaluonnos AAM 1730 < 011455 >, 20.8. 2002.

Oulun kulttuurin ja tekniikan oppilaitos, Pikisaaren toimipiste, Korjaus- ja miljöörakentaminen, Oulu.

Leskelä, Juho 2002. Yhden talon tarina. Tutkielma Antellin huvilasta sekä lankkurakenteesta. Opinnäytetyö.

Pasi Kovalaisen arkisto, Oulu.

Kansallisarkisto, vakuutusyhtiö Tarmon arkisto, Oulun läänin kansio.

Ellalan palovakuutus, numero 22840.

Hannalan vakuutus, numero 22842.

Pohjois-Pohjanmaan museo (PPM), Oulu.

Kuva-arkisto.

Turun yliopiston historian laitos, Turku.

Rauhämäki, Anu 1996. Palvelija perheessä ja palvelijan ja emännän välinen suhde vuosisadan vaihteen kaupunkilaiskodissa. Pro gradu-tutkielma.

Rosengren, Carola 1999. Unelma kesästä. Kesänviettoa 1910-luvun Ruissalossa. Kulttuurihistorian Pro gradu-tutkielma.

Ulla Pohjamon arkisto (U.P.), Jyväskylä.

Toppilansalmen huvila-alueen valokuvausinventointiaineisto.

Suullisia tietoja antaneet

Bäckström, Maija-Liisa, Oulu.
 Bäckström, Valter, Oulu.
 Honka, Heikki, jakelupäällikkö Hartwall oy, Oulu.
 Niemelä, Reino, huvila-asukas, Oulu.
 Nurro, Aino, huvilanomistaja, Oulu.
 Nurro, Sulo, huvilanomistaja, Oulu.
 Paaso, Eija, huvilanomistaja, Oulu.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Andersson, Päivi 1991. Rakennusinventoinnin opas. Keski-Suomen museon monistesarja 1/91. Jyväskylän kaupunki. Keski-Suomen museo. Jyväskylä.
 A. R:mi, ”Tekla Höckert In memoriam”. Puutarha nr. 3 1922.
 Bergholm, Axel 1959. Snellman-suku Axel Bergholmin mukaan. Helsinki.
 Bergholm, Hjalmar 1917. Suomen lääkärit sekä Suomen hammaslääkärit. Biographica. Finlands läkare jämte Finlands tandläkare. Oulu.
 Blumenthal, S., ”Kilpa-ampuminen”. Kaiku 9.6. 1883.
 Boström, H. J. 1925. Släkterna Åström från Kalix och deras utgreningar. Genealogiska anteckningar samlade av H. J. Boström. Helsingfors.
 Cederhvarf, Esther 1963. ”Kesämuistoja 1890-luvun Oulusta”. Kaltio 1963.
 Corbin, Alain 1990. The secret of the individual. A history of private life IV. From the fires of revolution to the great war. London.
 Eco, Umberto 1977. Oppineisuuden osoittaminen eli miten tutkielma tehdään. Hämeenlinna.
 Fredrikson, Erkki 1993. Uimisen ja kylpemisen maisemaa. Ryhtilästä Ramonin kentälle, Jyväskylän liikuntamaisemaa ennen ja nyt. Jyväskylä-sarja 3. Jyväskylä.
 Guerrand, Roger-Henri 1990. Private spaces. A history of private life IV. From the fires of revolution to the great war. London.
 Gustafsson, Paul 1987. Tie Dubrovkaan. Jyväskylä.
 Haapakka, Kaija 1993. Oulun kesänvietto- ja huvila-alueista. Suvelasta Onnelaan, Huvilaelämää Oulussa. näyttelyesite. Pohjois-Pohjanmaan museo.
 Haapakka, Kaija 1993. Suomen kesäasutuksesta. Suvelasta Onnelaan, Huvilaelämää Oulussa. näyttelyesite. Pohjois-Pohjanmaan museo.
 Hall, Catherine 1990. The sweet delights of home. A history of private life IV. From the fires of revolution to the great war. London.
 Hautala, Kustaa 1976. Oulun kaupungin historia IV 1856-1918. Oulu.
 Hautala, Kustaa 1982. Oulun kaupungin historia V 1918 – 1945. Oulu.
 Hilden, Juhani 1993. Huvilarannikko. Tamperelais herrasväen kesäasutuksen vaiheita Rantaperkiössä ja Härmälässä. Tampere.
 Huhtala, Liisa 1985. Oulu omansa ottaa? Runoilijan monet kasvot. Kirjoituksia V. A. Koskenniemestä. Turun yliopisto kirjallisuuden ja musiikkitieteen laitos. Sarja A N:o 13. Turku.
 H.W.C. (Herbert W. Claudelin), ”Oulun hautausmaan ja Toppilansalmen salaperäisyyksiä”. Kaleva 23.6. 1940.

- H.W.C. (Herbert W. Claudelin), "Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua I". Kaleva 30.9. 1939.
- H.W.C. (Herbert W. Claudelin), "Unohdettua, ränsistyvää ja häviävää vanhaa Oulua III". Kaleva 19.11. 1939.
- Häggman, Kai 1994. Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Suomen historiallinen seura. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki.
- Häkkinen, Antti 1995. Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867-1939. Keuruu.
- Jaatinen, Stig 1997. Elysium Wiburgense, Villabebyggelsen och villakulturen kring Viborg. Bidrag till kännedom av Finlans natur och folk 151. Helsinki.
- Järvi, K. A. [Kaarlo August Mällinen] 1910. Harry, Romaani kansallisen herätyksen ajoilta. Jyväskylä.
- Kaiku 19.6. 1880.
- Kalajoki, Atte 1989. Oulun taloja ja tarinoita, Panun pakinoita 55 vuotta. Oulu.
- Kalajoki, Atte 2001. Totta ja tarua, Panun pakinoita 66 vuotta. Kurikka.
- Kaleva 11.9. 1925.
- Kaleva 22.1. 2003.
- Kaleva 15.4. 2003.
- Kaukiainen, Yrjö 1998. Laiva Toivo, Oulu. Kansanelämän kuvauksia 46. Jyväskylä.
- Kivijärvi, Erkki 1933. Tervaporvari. Helsinki.
- Kivijärvi, Erkki 1934. Tervaporvarien tytöt ja pojat. Helsinki.
- Koskenniemi, Veikko Antero 1916. Konsuli Brennerin jälkikesä. Porvoo.
- Kovalainen, Pasi 2000. Vihreä talo meren rannalla. Oulu.
- Kovalainen, Pasi; Paso, Reijo 1993. Toppilansalmi – Hietasaari rakennusinventointi 1992. Oulun kaupungin keskusvirasto talous- ja suunnitteluosasto. Oulu.
- Lappalainen, Päivi 1998. Uhattu koti. Kodin ja perheen murtumia suomalaisessa 1800-luvun realistisessa kirjallisuudessa. Paikkoja tiloja suomalaisessa kirjallisuudessa. (toim. Kaisa Kurikka). Turku.
- Lunden Cronström, Ingegerd 1957. Sin lyckas smeder. En krönika om släkten Westerlund från Odensvi. Borgå.
- Lundquist, Tommie 1982. Den disciplinerade dubbelmoralen. Studier i den reglementerade prostitutionens historia i Sverige 1859-1918. Meddelanden från Historiska institutionen i Göteborg Nr 23. Göteborg.
- Martin-Fugier, Anne 1990. Bourgeoise rituals. A history of private life IV. From the fires of revolution to the great war. London.
- Mikkola Kaisu, "Lasinegatiiveissa säilyy Petrellin villa", Kaleva 23.5. 2002.
- Mikkola Kaisu, "Erkki Kivijärvin asui Petrellin villaa". Kaleva 24.5. 2002.
- Niskala, Kaarina 1997. Toppilan maankäytön historiaa, Toppilansalmen alueen rakentaminen ja toiminta vuodesta 1724 nykypäivään. Oulun kaupunki. Oulu.
- Niiranen, Timo 1981. Miten ennen asuttiin Vanhat rakennukset ja sisustukset. Keuruu.
- Oulun diakonissakoti. Oulu 1941.
- Oulun diakonissakoti 1896-1921. Oulu 1922.
- Oulun diakonissakodin 25-vuotiskertomus, Tervehdys Oulun diakonissakodista N:ot 2-3. Oulu 1922.
- Oulun kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet. Oulun kaupunki 1986.
- Oulun Lehti 22.8. 1885.
- Oulun Lehti 29.8. 1885.

- Oulun merenkävijät ry 1927 – 1977 (toim. Veli V. Lehto, Erkki Kajaus, Pertti Palomo, Veijo Irjala). Oulu.
- Oulun purjehdusseura 90 v. 1881 – 1971 (toim. Timo Kujala, Pentti Kästämä, Jarmo Lehtinen). Oulu.
- Oulun työväen pursiseura 70 v. Oulu.
- Oulun viikko-sanomia 19.5. 1860.
- Pavas, Leena 1979. K. A. Järven tuotannon kolme aihepiiriä. Oulun ja sen lähiympäristön sanataide -tutkimusprojekti. Monistesarja n:o 1. Oulu.
- Perrot, Michelle 1990. The family triumphant. A history of private life IV. From the fires of revolution to the great war. London.
- Pihl Atmer, Ann Katrin 1987. Sommarnöjet i skärgården, sommarbebyggelse i Stockholms inre skärgård 1860-1915. Monografier utgivna av Stockholms stad 55. Borås.
- Pihl Atmer, Ann Katrin 1998. Livet som lever där måste smaka vildmark, Sportstugor och friluftsliv 1900-1945. Stockholmsmonografier 132. Borås.
- Puutarha nr. 3 1922.
- Ramsay, Alexandra 1993. Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors –två fruntimmersföreningar 1848-1865. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Utgivna av Finlands Vetenskaps-Societeten 144. Helsingfors.
- Saarikangas, Kirsi 1993. Model houses for model families: gender, ideology and the modern dwelling: the type planned houses of the 1940s in Finland.
- Snellman, Kaj 1983. Snellmanin suvun talo Oulussa 1796-1938. Oulu.
- Snellman, P. W. 1937. Handelssocieteten och handlandenas pensioninrättning i Uleåborg 1771-1936. Oulu.
- Snellman, P. W. 1939. Kertomus Oulun kauppaseuran ja Oulun kauppiaiden eläkelaitoksen toiminnasta vuosina 1771-1939. Oulu.
- Snellman, Signe, ”Kesähuvilalle muutto 1880-luvulla”. Kotiseutu 1962.
- Soiri-Snellman, Helena 1985. Ruissalon huvilat, Turun Ruissalon, Iso-Pukin ja Pikku-Pukin saarien huviloiden rakennushistoria ja rakennusluettelo. Turun maakuntamuseo, raportteja 8. Runsala villor, Byggnadshistorik och –förteckning över villorna på öarna Runsala, Stora Bockholmen och Lilla Bockholmen i Åbo. Åbo landskapsmuseum, rapporter 8. Turku.
- Syrjänen, Anneli 1993. Oulujokivarren huvila-asutus, Huvilaelämää Oulujokivarressa 1860-1960, Kulkuyhteydet. Suvelasta Onnelaan, Huvilaelämää Oulussa. näyttelyesite. Pohjois-Pohjanmaan museo.
- Turunen, Tuula 1993. Oulun vanhimmat huvila-alueet. Suvelasta Onnelaan, Huvilaelämää Oulussa. näyttelyesite. Pohjois-Pohjanmaan museo.
- Ukkola, Jukka 1996. Tervaporvarien perintö. Ravanderien suku ja säätiö 1796-1996.
- Ukkola, Jukka 2000. Katri Antell Oy 120 vuotta, juhlakirja. Oulu.
- Ulfvens, Levi 2001. Elin och Karl Pentzin, Donatorer och kulturfrämjare, En minnesteckning. Svenska kulturfondens skrifter XXV. Vasa.
- Uleåborgs tidning 21.6. 1880.
- Uleåborgs tidning 28.6. 1880.
- Uleåborgs tidning 21.6. 1880.
- Viljanen, Lauri 1935. V. A. Koskenniemi. Hänen elämänsä ja hänen runoutensa. Porvoo.
- Viren, Edwin 1927. Lina Snellman, elämäkerta. Porvoo.

- Virkkunen, Veli 1987. Lina Snellman ja Aurora Karamzin. Snellmanit Suomessa, Olof Jönsson Snellmanin jälkeläiset 1600-luvulta nykypäivään. Släkten Snellman i Finland. Olof Jönsson Snellmans ättlingar från 1600-talet till nutiden, toimittanut Jorma Selovuori. Snellman-instituuti. Kuopio 2000.
- Wirilander, Kaarlo 1974. Herrasväkeä, Suomen säätyläistö 1721-1870. Historiallisia tutkimuksia 93. Suomen historiallinen seura. Helsinki.
- Vuori, Olli 1966. Kartoittava tutkimus kesäasutuksesta ja huvilanomistuksesta taloudellisena ilmiönä. Turku.